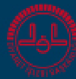
HASAN BASRİ ÇANTAY

İSMAİL ÇALIŞKAN

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 1387
HALK KİTAPLARI: 312

Yayın Yönetmeni
Dr. Yüksel SALMAN

Yayın Koordinatörü
Yunus AKKAYA

Editör
Prof. Dr. Gürbüz DENİZ

Eser İnceleme
Hale ŞAHİN
Rukiye AYDOĞDU DEMİR

Tashih
Mehmet Ali SOY

Grafik Tasarım ve Uygulama
Tavoos

Baskı Hazırlık
Ali ÇINKI

Baskı
Lotus Life Ajans
Rek. Tan. Bas. Yay. Ltd. Şti.
Tel: (0 312) 433 23 10

1. Baskı, Ankara 2017
ISBN 978-975-19-6804-3
2017-06-Y-0003-1387
Sertifika No: 12931
Eser İnceleme Komisyon Kararı
20.06.2017/27

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0 312) 295 72 93 - 94
Faks: (0 312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

HASAN BASRİ ÇANTAY

İSMAİL ÇALIŞKAN

TAKDİM

Düşünceleri ve kişilikleriyle her dönemde içinde bulunduğu toplumu derinden etkileyen şahsiyetler var olagelmiştir. İlim, fikir ve gönül dünyamızı etkileyen bu şahsiyetler yalnızca yaşadıkları zaman dilimini etkilemekle kalmamış, kendilerinden sonraki dönemlere de yön vermişlerdir. Onların hayat hikâyeleri, mücadeleleri, düşünceleri ve eserleri hakkında bilgi sahibi olmak, tarihin doğru okunmasına yardımcı olacağı gibi geleceğin inşasında da yeni nesillere ışık tutacaktır. Bu sorumluluktan hareketle Diyanet İşleri Başkanlığımız tarafından "İz Bırakanlar" adını taşıyan bir biyografi serisi hazırlanmıştır. Çoğu yakın geçmişte yaşamış olan ve tarihimizde iz bırakan bu şahsiyetlerin biyografileri akademik olmaktan ziyade sade, anlaşılır bir dil ve üslup ile vatandaşlarımızın, özellikle de gençlerimizin istifadesine sunulmuştur.

Biyografilerde söz konusu kişilerin kronolojik hayat hikâyeleri, ortaya koydukları eserler, eserlerinden alıntılar, ön plana çıkan düşünceleri ve onlar hakkında yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Bunların yanı sıra çeşitli hatıralar, mektup, fotoğraf vb. belgelerle içerik zenginleştirilmiştir. Eserlerde tanıtılan kişilerin gerek kendilerine, gerekse savundukları bazı düşüncelere yönelik eleştiriler bir arada verilerek objektif olmaya gayret edilmiştir. Dolayısıyla bu eserlerde savunulan ya da eleştirilen fikir ve söylemlerin doğrudan ya da dolaylı olarak kurumumuza ait olduğu düşünülmemelidir. Bahsi geçen fikir ve söylemlerin her biri kendi dönemindeki şartlar çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Fikirleri ve eserleriyle dinî bilgi ve düşünce birikimimize farklı sahalardan katkılar sunan kültür mirasımızın bu elçilerini "İz Bırakanlar" adlı seri ile okuyucularımızla buluşturarak önemli bir sorumluluğu yerine getirmiş olmayı ümit ediyoruz. Bu kıymetli serinin faydalı olmasını temenni eder, çalışmayı ortaya koyan hocalarımıza ve hazırlık aşamasında emeği geçen herkese teşekkür ederiz.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

SUNUŞ

Hasan Basri Çantay ile ilk tanışıklığım Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm adlı eserini aldığım 1985 yılında başladı. Bu eseri o yılın yaz tatili boyunca ciddi bir okuma yaparak bitirdim. Kur'an kültürümün ilk ciddi teşekkülünün oluştuğu o yıllardan yaklaşık otuz yıl sonra Çantay'ı ve eserlerini bütün encamı ile tanımak ve tanıtmak fırsatı doğdu.

Hasan Basri Çantay, çok yönlü bir insandır. Türkiye'de gazetecilik, dil, edebiyat, sanat, dinî ilimler alanlarındaki eserleri ve siyasi mücadelesi ile ciddi hizmetler yapmış, iz bırakmış bir şahsiyettir. Onu anlamak, 20. yüzyıl Türkiye'sinin edebî, dinî ve siyasi düşüncesini, onun da ötesinde bir asırlık sosyal dönüşümleri kavramaya yardımcı olacaktır. Onun biyografisi bu bakımdan iyi bir örnektir. Kitabımızda önce onun hayat hikâyesini, ilmî ve fikrî gelişimiyle birlikte sunmaya çalıştık. Son yüzyılda ilim ve fikirle iştigal eden herkesin yolu onunla bir yerde kesişmektedir. Çünkü o, gazeteci, yazar, şair, âlim, fikir ve siyaset adamı olmanın yanında mücadele insanı, halk önderi, vatansever, milletvekili, eğitimci yönleriyle de önder ve örnek şahsiyettir. Bu çalışmada biz, onu işte bu çok yönlülüğü ile tanıtmaya çalışacağız. Fakat hemen belirtelim ki Müslüman coğrafyadaki savrulma, kırılma ve değişimler karşısında birçok ilim ve fikir insanı, İslam'ın çağdaş dünyaya verebileceği çok şey olduğunu nice zamandır dillendirmektedir. Bunu ispat sadedinde Hasan Basri elinden geldiğince bir şeyler ortaya koymanın çabasında olmuştur. Her ne kadar o, edebiyat ve ilim alanlarında çeşitli eserler vermiş ise de Kur'an ve tefsir ile iştigali onun diğer yönlerini gölgeleyecek kadar ön plana çıkmıştır.

Kitapların ortak çalışma ve dayanışmanın ürünü olduğuna inananlardanım. Çantay'ın hayatı ve eserlerine ilişkin bilgilerin bir kısmını onu gören ve tanıyanların anlattıklarından edindim. Bu vesile ile yardım ve desteklerini esirgemeyen Aydın Ayhan, Abdulmecit Mutaf, Nevzat Aşık, Mehmet S. Hatiboğlu, Erol Ayyıldız, Mehmet Akkuş, Zeliha Kapukaya gibi isimlerle, isimlerini sayamadığım herkese teşekkür ediyorum. İlmî çalışmalarımızın en büyük destekçisi ve yükünü çeken sevgili aile bireylerime büyük şükran borçluyum.

İsmail Çalışkan
Ankara - Aralık 2015

HAYATI, MÜCADELESİ, ESERLERİ VE DÜŞÜNCE DÜNYASI

1. HAYATI (1887-1964)

Hasan Basri Çantay'ın yetmiş yedi yıllık hayatını dört safhaya ayırabiliriz:

a) Çocukluk ve gençlik yılları,

b) Millî Mücadele sırasında vatan müdafaası, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki siyasetle ilgilenmesi ve öğretmenlik dönemi,

c) Emeklilik, kısmen dinlenme ve kültürel yazılar dönemi,

d) İlmî tetkikler ve eserler dönemi.

Bizim için önemli olan onun entelektüel ve ilmî hayatı ile siyasi-sosyal mücadelesidir. Onun hayatı, bunların her biri ile örülü bir şekilde geçtiğinden biz de bunu yansıtmaya çalışacağız. Çantay, çok hareketli ve mücadele ile geçen hayatı, ilmî şahsiyeti ve renkli kişiliği ile böyle bir anlatıyı hak etmektedir. Aksi hâlde kuru biyografik bilgiler, bir kişinin ne olduğunu, yaptıklarını ve yapmak istediğini, fikrî cephesini, kısaca gerçek şahsiyetini ortaya koyamaz.

1.1. Ailesi, Çevresi, Çocukluğu ve Gençliği

Osmanlı Devleti'nin uzun tarihî yolculuğunun son dönemlerinde siyasi ve sosyal çalkantılar bir hayli arttığından Hasan Basri'nin doğduğu yıllarda (Bursa vilayetine bağlı) Karesi Sancağı'nda sakin ve mütevazı hayat devam etmekle birlikte çevredeki hareketlenmelerin etkisi burayı da sarmaya başlamıştır. Yine de ciddi bir problem gözükmemektedir.

Hasan Basri'nin babası Çantayzâde Halil Cenâbî Efendi, Balıkesirli olup ticaretle uğraşan, dindar, ahlaki meziyetlere sahip, az da olsa ilim tahsil etmiş, çevresinde sayılan ve sevilen bir beyefendi, annesi Hatice ise Kepsut'ta mukim Sincanlı ailesine mensup olup güzel hasletleri ile maruf bir hanımefendidir. O, bu izdivacın tek erkek çocuğu (üç kız kardeşi vardı) olarak 18 Teşrînisânî 1303 (30 Kasım 1887) tarihinde Balıkesir'de (o zamanki adıyla Karesi) doğmuştur. Babası, doğduğunda basrî kelimesi ile tarih düşmüş olmakla birlikte, muhtemelen yavrusuna bu ismi verirken ondan yaklaşık 1150 sene önce vefat etmiş büyük âlim, imam ve önder Hasan Basrî'nin (ö. 110/728) isminden esinlenmiştir. Kendisi ilim muhibbi olduğu için, çocuğunun, bu büyük insan gibi ilim ve fazilet ehli birisi olmasını arzulamış olmalıdır. Nitekim bu niyete mütevakkıf, çevresine, oğlunun ileride büyük adam olacağını söylemiş; ancak ömrü vefa etmediğinden bu niyetinin gerçekleştiğini görememiştir.

Eğitim ve ilme değer veren ebeveyn, zekâ ve algı yetisinin yüksekliği ile dikkat çeken çocuklarını bu yola sevk etmede geç kalmadan ilk bilgileri almak üzere yörede tanınmış âlim Arap Hoca'ya göndermişler, okul yaşı geldiğinde İbtida-i Kebir Mektebine kaydetmişlerdir. Bu sırada, önce kendi dükkânlarının da yandığı büyük yangın, ardından büyük Balıkesir depremi meydana gelmiştir (10 Ocak 1897). Her iki olay da Çantayzâdeleri derinden etkilemiştir. O zamana kadar hâli

vakti yerinde olan Halil Cenâbî Efendi, ticaretinin günden güne sıkıntıya girmesi üzerine oturduğu evi satmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu sıralarda evladı da ilk mektebi başarıyla bitirerek Balıkesir İdadisine girmiş; afacan davranışları ve zekâsı ile hemen hocalarının dikkatini çekmiştir. Daha o yaşlarda hocaları ile münakaşa etmeye cesaret etmiştir. Okumaya çok düşkün olduğu hâlde babasının vefatı (1317/1900) üzerine, –bir müddet daha devam etti ise de– severek gidip geldiği okulunu dördüncü sınıfta iken terk etmek zorunda kalmıştır. Zaten maddi durumu iyi olmayan aile babayı da kaybedince zor günler geçirmeye başlamış, henüz on altı yaşındaki delikanlı ailenin geçimini üstlenmiştir.

Kapıların biri kapanırken başka bir kapının açılmasına işte bu noktada şahit oluyoruz. Mutasarrıf (vali) Adanalı Paşabeyzâde Ömer Ali Bey, büyük Balıkesir depreminde yıkılan Merkez Zağnos Mehmet Paşa Camii'ni yeniden yaptırmıştır (1319/1903). Okuldan ayrıldığı yıla denk gelen bu inşa işi üzerine Hasan Basri, camiin tarihini anlatan elli beyitlik zor bir kafiye ile aruz vezinli bir şiir yazmış; –Böyle bir şiir yazdığına göre edebiyat zevki ve şiir yeteneği iyice gelişmiş demektir– Mutasarrıf, şiiri çok beğenince yazarını yanına çağırarak onunla tanışmıştır. Onun zeki, kavrayışlı ve öğrenmeye âşık birisi olduğunu, dahası ailesinin durumunu anlayınca onu Nafia (Bayındırlık) İdaresi Tahkikat Kaleminde 80 kuruş maaşla görevlendirmiştir. Bu görevlendirmede İskelelizâde Hakkı Bey özel çaba sarf etmiştir. 'Neye niyet neye kısmet' sözü herhâlde böyle durumlar için söylenmiş olmalıdır. Tedrisat yerine memuriyet hayatı başlamış, ancak en azından geçim sıkıntısı giderilmiştir.

Hasan Basri, mektepteki sistemli eğitimden uzaklaşmış, ancak okuma istek ve arzusu öğreniminin devamını sağlamıştır. Dairedeki meşguliyeti, ilmî merakını köreltmemiş, aksine körüklemiştir. Ömer Ali Bey de onu okumaya teşvik ederek Mevlevihane Medresesine yönlendirmiştir. Burada baba dostu Ragıpzâde Ahmed Naci Efendi'den, derslerin yanında siyasi konularda da görüş edinmiştir. Onun vefatı üzerine Müftü Kodanazzâde Hacı Ahmet Efendi'den Arapça ve başlangıç seviyesinde dinî ilimler okumuş, hoca ise ona ders dışında manevi ve ilmî 'babalık' da yaparak her konuda yardım etmiştir. Arapçası, kitap ve makale tercüme edecek kadar ilerleyince kendini hukuk ve felsefe sahasında yetiştirmiştir. Düzenli bir şekilde devam ettiği Ahmed Naci Efendi'nin derslerinde bir hayli mesafe kaydetmiş, parlak bir öğrenci olup çıkıvermiş, birlikte derse başladığı arkadaşlarına ders verecek seviyeyi yakalamıştır. Ardından Müftü Osman Nuri Efendi ile Müstecâbzâde Adil Efendi'den Farsça dersleri almış, fırsat buldukça da Fransızca öğrenmeye çalışmıştır. Nihayet zorunlu dersleri tamamlayarak icazet almış; bu arada maaşı da 150 kuruş olmuştur. Hasan Basri, bu vesile ile medrese ve hocaları hakkındaki olumsuz kanaatini de değiştirmiştir.

1906 yılına gelindiğinde Ömer Ali Bey gitmiş, bu defa meşhur ilim ve fikir adamı Mehmet Ali Aynî Bey (ö. 1945), Balıkesir'e Mutasarrıf tayin edilmiştir. Hasan Basri'nin şiire kabiliyeti çevresinde fark edilince talih yeniden Hasan Basri'ye gülmüş, kendisi de şair olan bu değerli Mutasarrıf, yazdığı şiirler ve ilim sevdası nedeniyle onu takdir ederek ona yakın ilgi göstermiş ve destek vermiştir. Aynî, dönemin şairlerinden Halil Edib'in (ö. 1911) bir şiirine nazire yazmış, Hasan Basri de bu nazireye ağdalı bir dille nazire yazmıştır (23 Temmuz

1323/1907). Aynî, nazireyi çok beğenince Hasan Basri'yi kendi Tahrirat Kâtipliği kalemine alarak hem ilminden istifade ettirmiş, hem tecrübesini aktarmış, hem de özel sohbetlerine katılmasına müsaade etmiştir. O da bir yandan edebiyat öğrenmeyi, diğer yandan hocalarının yardımıyla hukuk ve felsefe ile meşgul olmayı sürdürmüştür. Edebiyat bilgisini geliştirme saikıyla, Tasvîr-i Hayât[1] isimli eseri özel nüsha olarak bu sırada istinsah etmiştir.

Meşrutiyet'in 1908 yılında ilanı ile Osmanlı coğrafyasında yeni gelişmelere kapı aralanmış, oluşan hava özellikle siyasi ve fikrî canlılığı iyice hareketlendirmiş, başta İstanbul olmak üzere basın yayın hayatı iyice canlanmaya başlamıştır. Balıkesir'de de aynı minvalde gelişmeler olmuştur. Öte yandan Hasan Basri'nin gözleri, işini engelleyecek kadar bozulunca muayene ve tedavi için İstanbul'a gitmiştir. Yeni çıkmaya başlayan Sırâtımüstakîm dergisi onun da yakın takibinde olduğundan derginin İstanbul'daki merkezine gittiğinde başmuharrir Mehmet Akif (ö. 1936) ile tanışmış (1908), böylece hem uzun yıllar sürecek gönül dostluğu ve kader birliği başlamış, hem de en çok yazı yazacağı yayın organı hayatına girmiştir. Bir müddettir kapalı olan Cemil Efendi Matbaası, işte bu sırada yeniden açılmış, bu vesile ile Hasan Basri de kişisel çabasıyla Nasihat gazetesini çıkarmaya başlayarak (15 Eylül 1325/1909) matbuat işine girmiştir.

Nasihat'ın kısa sürede kapanması üzerine 28 Eylül 1909'dan itibaren Balıkesir adlı gazeteyi çıkarmaya başlamıştır. Hem idare hem gazete yazarlığı yapan genç adamın bu girişimi, onun cesaret, azim ve halkı bilgilendirme gayretinin bir nişanesi sayılmalıdır. Gazetecilik yanında Mutasarrıf Mümtaz Bey'den hukuk, maliye ve iktisat dersleri alarak öğrenimini de sürdürmüştür. Bu arada Sırâtımüstakîm dergisinde yayımladığı ilk yazısında, âlimleri, hurafe ve hikâyelerle örülü din anlayışı yerine ilmî bilgilerle halkı aydınlatmaya çağırmış;[2] sonraki senelerde de bu tür çağrı ve uyarılarına devam etmiştir. Toplumsal-dinî sorunlara hassasiyet ve tenkitçi yaklaşımının bu yıllarda başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim ilk gezisinden beş yıl sonra İstanbul'a gelmiş, dönüşte gördüğü eksiklik ve yanlışlıkları bu nazarla yazıya dökerek yayımlamıştır.[3]

Yaklaşık iki buçuk yıl çıkardıktan sonra (13 Şubat 1912) Balıkesir gazetesinin yönetimini matbaa sahibi Cemal Çavuş'a devretmiştir. Çalışmalarını aksatan göz hastalığı bu sıralarda iyice ilerlemiş, İstanbul'da tedaviye başlanmıştır. Bu ilk tecrübelerinde sadece gazetecilik mesleğini öğrenmemiş, aynı zamanda yazdığı yazılar hem beğenilmiş hem de kendisinin tanınmasına vesile olmuştur. Öyle ki Mutasarrıf Samih Rıfat Bey, onu, İttihat ve Terakki Partisinin yayın organı olan Yıldırım gazetesini idare ve sevk işini deruhte etmek üzere yazı işleri müdürlüğüne tayin etmiştir (11 Şubat 1327/1911). Bu gazetenin yayın hayatı 3 Temmuz 1328/16 Temmuz 1912 tarihinde sona erince bu defa onu, Balıkesir Hususi İdaresi Daimi Encümeni başkâtibi (1329/1913) olarak görüyoruz. O, ayrıca yakın çevresinin kurduğu Balıkesir Tarih Encümenine de aza seçilmiştir.

1913 yılı sonlarında Hasan Basri, yeni bir gazetenin idareciliğine atanmıştır. İttihat ve Terakki Fırkasının kurucu ve önde gelen isimlerinden Dr. Reşid Bey, Balıkesir'deki mutasarrıflık görevi sırasında (Temmuz 1913-Temmuz 1914), bütün gençler gibi Hasan Basri'yi de etkilemiştir. Halkla iç içe yaşayan, açtığı kütüphane ve okuma salonunda güncel ve siyasi konularda tartışmalar yaptıran,

sinema ve müzik aktiviteleri ile gençlerle sıkı diyaloğunu aksatmayan Mutasarrıf, onların siyasi bakış açılarını yönlendirmiştir. Gazeteci Hasan Basri, genç bir ittihatçı olarak artık bu partinin saflarındadır. Mutasarrıfın emriyle mesul müdür ve başmuharrir göreviyle, 1886-88 yılları arasında yayımlanan eski Karesi gazetesini, 12 Eylül 1913 tarihinden itibaren yeniden çıkarmaya başlamıştır. Haftada bir yayımlanan gazete yine Cemil Efendi Matbaasında basılmaktadır. Karesi, yüksek kâr getirince Hasan Basri, parayı Mutasarrıf Midhat Bey'e vermiş ve onun izni ile yeni bir matbaanın kurulması için çalışma başlatmıştır. İstanbul'dan gelen malzemeler ile Karesi Vilayet Matbaası kurulmuş, gazete de burada basılmaya başlamıştır. Böylece o, Balıkesir'de matbuat hayatının öncülerinden sayılmayı hak etmiştir.

Gazetecilik yaşamının bu yıllarında sadece idari işlerle meşgul olduğunu söylemek yanlış olur. O, bir taraftan ilim tahsiline devam ederken bir taraftan da kendisini yetiştirdiği alanlarda makaleler, edebî denemeler ve şiirler yazmayı ihmal etmemiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin en zor yıllarının başladığı I. Dünya Savaşı öncesi, savaş dönemi ve sonrasında Karesi gazetesindeki yazıları ve şiirleriyle ses getirmeye başlamış, makalelerinde kendi ismini, şiirlerinde 'Sîretî' ve 'Nasûhî Dede' mahlaslarını kullanmıştır.

Hareketli gazetecilik yıllarında, hem ortamın istikrarsızlığını hem de Hasan Basri'nin yılmaz tükenmez mücadele aşkının bıraktığı izleri görüyoruz. İlim, fikir ve sanat alanlarında dağarcığını doldurmuş, gelecekte ortaya koyacağı fikrî ve ilmî eserlerin çekirdeği de bu sıralarda oluşmaya başlamıştır. Üç yıllık Karesi gazetesi tecrübesi ona çok şey kazandırmıştır. Gazete idaresi yanında basit seviyede deneme yazıları yazmıştır. Yazılarında parti propagandasına dönük ifadeler kullanmakla birlikte daha çok sosyal programları anlatmış, gençlerin eğitimi ve spora teşviki konularına eğilmiştir. Öte yandan Sebîlürreşâd'da yayımladığı dinî-ilmî yazılarla daha seviyeli neşriyat meydanında kendini iyice göstermiştir.

Eylül 1916'da Karesi gazetesinden istifa etmiştir. Ses gazetesini yayımlayıncaya kadar Karesi Tarih Encümeni, Donanma Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer, Müdafaayı Milliye, Muhacir Cemiyeti, Fukara Cemiyeti, Musiki Cemiyeti, Milli İktisat Cemiyeti, Balıkesir Su Getirme Cemiyeti, Şehit Çocukları Vakfı gibi teşekküllerde aktif görev yapmıştır. Ziraat Birliğini kurarak halka, Paşa Camii avlusunda beş bin adet asma fidanı dağıtmıştır. Bu işlerin yanında Dârulhilâfe Medresesinde Türkçeye, Numune Mektebinde yazı derslerine seyyar muallim sıfatıyla girmek suretiyle eğitimci vasfını da kazanmıştır. Bu arada İttihat ve Terakki Fırkası aktif üyeliği ve çalışmaları da devam etmiştir.

Zor zamanların buhranları, mücadele insanlarının üstün gayretleri ile aşılır. Büyük savaş sonrası 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin memlekette estirdiği karamsar, umutsuz ve bitkin hava, Hasan Basri'yi de etkilemiştir. Fakat mücadelenin bitmediğini gösterircesine yeni bir hamle ile 17 Teşrînievvel /Ekim 1918-13 Mart 1919 tarihleri arasında maliyeti, yönetimi ve yazıları kendisine ait küçük ebatlı Ses gazetesini çıkarmıştır. Mütareke yıllarında Anadolu adım adım işgal edilmeye çalışılırken ve insanlar kendi ülkelerinde takibata uğranır, suçlanır, tutuklanır veya sürgün edilirken, muhalif her yazı sansürlenirken gazete

çıkarmak, hem de düşman aleyhinde yazılarla halka yol göstermeye çalışmak ateşle oynamak gibidir. Gazete, İngiliz yanlısı Hürriyet ve İtilaf Fırkasının politikalarına ve Damat Ferit Hükûmetine muhaliftir. Bu nedenle diğer gazetelerde edebî ve yer yer resmî bir dil kullanırken Ses'te sade bir Türkçe ve yeri geldiğinde şiirler ile süsleyerek bütün halk kesimlerine, özellikle köylülere kadar uzanmayı hedeflemiştir. Ona göre, 'Uçurumun kenarında bulunan devlet gemisini selamete eriştirecek, Müslümanlığı diriltecek olan köylülerdir.'[4] Bunun için öğretmenler ve imamlardan destek talebinde bile bulunmuş, kendi yazılarına ilaveten çevreden gelen haberleri yayımlamıştır. Yazdığı başyazılara koyduğu şu başlıklar o günün problem, heyecan, kavga ve karmaşasını göstermesi açısından önemlidir: "Gideceğimiz Yol; Eşkiyalık Derdi; Asayiş Meselesi; Bugünkü Vazifelerimiz: Milli Muavenet Lazımdır; Muhtarlara İmamlara; Rumlar mı Mazlum? (iki yazı); Zavallı Köylülerimiz; Muhtekirler Cezasız mı Kalacak?; Balıkesir'de İhtikar; Un Meselesi; Hırsızlık; Yağma Devrinde Anadolu; İttifâk-ı Mukaddes; Neler Oluyor?; Ayvalık Ahvâli-Anarşi; Kara İsa'nın Türk Memleketi Hiçbir Ecnebiye Verilemez; Venizelos Ne İstiyor?-Venizelos'a Cevap".

"Gideceğimiz Yol" adlı başyazıda hedef şu ifadelerle açıklanmıştır:

> Hülâsa; ortalık o derece dumanlaştı ki bunlara seyirci kalmak doğru olmazdı. Artık bir Ses'in çıkması, haksızlıklara, zulümlere, ahlaksızlıklara karşı bağırması, son kerteye gelen zavallı Müslümanların kurtuluş çarelerini araştırması lazım ve farz idi... İşte gazetemiz bu gibi düşüncelerin ve endişelerin tesiri altında çıkıyor… Dili Türkçe'dir: O çapraşık dillerle uğraşmayacak, milletin, Anadolu köylüsünün söylediği tatlı dil ile konuşacaktır.

Gazeteyi diğer yayınlarından ayıran özellik, habercilik yanında, içinde bulunulan buhran ve problemler hakkında halkı bilinçlendirme görevi üstlenmesidir. Bu amaca hizmet eden Eşref Edib (ö. 1971), "İstanbul Mektupları" üst başlığı ve "İcmâl-i Siyâsî İstanbul Yazıcımız Yazıyor" alt başlığı ile siyasi haber ve yorumlara yer vermiş, Mehmet Akif ise yazısına seçtiği "Yeis ve Bedbinlik" başlığı ile her zamanki gibi şikâyet ettiği bir problem ve onun çaresi üzerine odaklanmıştır. Gazetede başka yazarlar, muhabirler de vardır. Esasında bu gazete, fitili ateşlenen Millî Mücadele'nin mütevazı bir neferi gibidir. Bu hâliyle o, Hasan Basri'nin başlı başına bir eseri hükmündedir. Halkı bilinçlendirmek, gidişatın hayra alamet olmadığı hususunda insanları uyarmak ve nelerin olup bittiğini ilan etmek, kendi deyimiyle "Türk'ün çiğnenen haklarını müdâfaa etmek" amacıyla siyasi, sosyal ve dinî hemen her konuda güncel meseleleri açık bir dille anlatmaya çalışmıştır. Toplam 22 sayı yayımlanabilen gazetede bir yandan işgalci devletlere ve güçlere şiddetle muhalefet, bir yandan da fırsattan istifade ortalığı kasıp kavuran eşkıya ile mücadele ve İstanbul Hükûmetine eleştiriler yapılmış; halk kesimlerinde ise savaş ortamını servet kazanma fırsatına çevirenlere, ahlaki yozlaşmanın aracılarına ve nihayet dinî-sosyal cehalete cephe açılmıştır. Bütün bunların ötesinde Anadolu insanı, İttifâk-ı Mukaddes'e ve Milli Hareket'e çağrılmıştır.

Gazete, yerel sınırları aşarak memleketin her tarafına hitap etme amacıyla

vilayetlere postalanmıştır. Hasan Basri'nin isteği üzerine Mehmet Akif'in yazıp gönderdiği ve her sayıda serlevha olan şu dörtlük, gazetenin amaç ve hedefini iş'ar ve ilan etmiş gibidir:

Düşman sesi duymak istemezsen,
Kardeş sesidir, uyan bu sesten!
Kalkınca görür ki akşam olmuş,
Vaktiyle uyanmayan bu sesten.

Hasan Basri, bu şiirinden duyduğu hissiyatla mıdır yoksa diğer yazı ve şiirlerinin etkisiyle midir bilmiyoruz, –büyük bir ihtimalle– Mehmet Akif'e atfen o günlerde (1918) "Sana Şair Diyemem"[5] başlığıyla muhteşem bir şiir yazmıştır.

Ses gazetesi, mütareke yıllarında cesaret ve azmiyle de öncülük etmiştir. Koskoca Osmanlı toprakları yavaş yavaş kıyısından bucağından koparılıyor, Anadolu dört bir koldan kıskaca alınarak âdeta yutulmak isteniyordu. Hasan Basri, böyle bir ortamda milletin duyması ve bilmesi gerekenleri saklamadan, kırpmadan yazmaya devam ederken gizli gözler de onu çoktan tarassuta almıştı. Müttefik kuvvetleri, vilayetlere, hatta kasabalara kadar diktikleri komiser ile idarecileri, gidişatı ve aleyhteki bütün gelişmeleri, matbuatta çıkan yazı ve haberleri takip etmeye çalışıyorlardı. Kontrol altına aldıkları İstanbul Hükûmetini dahi yönlendirme ve istediklerini yaptırmaya başlamışlardı. Ses'te Yunan Kızılhaç heyeti (24 Şubat 1919) ile Ayvalık'a gelen İngiliz temsilcisi Yüzbaşı Shmit'in ilçe yöneticilerine sert davrandığı, Türkleri tokatladığı; İngiliz-Yunan ittifakı ile şehirde terör havası estirildiği; Yunanlıların taşkınlıkları gibi haberler ile Padişah Mehmet Vahdeddin aleyhine çıkan yazılar rapor edilmişti. İstanbul Hükûmetine yapılan baskı neticesinde Hasan Basri hakkında, tutuklanarak Divân-ı Harbe çıkarılmak üzere İstanbul'a sevki, gazetesi kapatılarak başka bir adla da olsa bir daha yayımlanmaması kararı çıkartıldı. Kararı duyduğu sırada (17 Mart 1919) o, İzmir'deydi. Artık kaçış ve saklanma vaktiydi. Ses kapatılmıştı, fakat yaydığı etki uzun yıllar sürecek, Hasan Basri her gittiği yerde 'Ses Gazetesi Sahibi' namıyla karşılanacaktı.

1.2. Zor Günler ve Mücadeleye Adanış

Ülkenin işgalini reddetmek, vatanı savunmak ve işgalcileri defetmek için çabalar başlamış, İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti bu amaçla kurulmuştu. Cemiyet, Mutasarrıf Nureddin Paşa'nın öncülüğünde Müdâfâ-i Hukûk-i Osmânî'yi ele alacak bir kongre toplamak için girişime başladı, çevre vilayetlerden heyetler çağrıldı. 15 Mart 1919'da Balıkesir'den İzmir Kongresi'ne gidecek heyete Hasan Basri de seçilmişti. Takip edildiğinden çok temkinli davranması gerekiyordu. Manisa'da bir arkadaşı ile trenden inerek kendisini takip eden Ermeni komiteciye izini kaybettirdi, başka bir trenle arkadaşlarına yetişti. Otelde sabaha kadar İzmir ve havalisinin Türk toprağı olduğunu ispat etmeye çalışan bir rapor hazırladı. Çünkü Venizelos, Rum nüfusun çokluğunu ileri sürerek bu bölgenin Yunanlı olduğunu iddia ediyordu. 17 Mart sabahı, Balıkesir'den henüz gelmiş olan Pelitköylü Mehmet Cavit (Emir) Bey Hasan Basri'ye, hakkında gazetesinin

kapatıldığına ve kendisinin tutuklanacağına dair şifre geldiğini, İzmir Valiliğine tebliğ edilmek üzere olduğunu haber verdi. Şifre şöyleydi:

> Nazır Cemal Beyefendi Hazretlerinden,
>
> Sadrazam Ferit Paşa Hazretlerine!
>
> Hükümet hakkında hakaretli neşriyatta bulunan Balıkesir'de münteşir Ses gazetesinin badema diğer bir isim ve şekilde intişar edememek üzere tatiliyle gazetenin müdirinin tevkif ve İstanbul'a getirilip Divân-ı Harb'e tevdii Mütellife Komiserliği'nden tahriren taleb edilmiş olmakla gazetenin bu suretle tatili ve mumaileyhin tevkifi için lazım gelen Meclis-i Vükela kararının istihsali buyrulmuş, ol bâbda emr-ü ferman veliyyü'l-emrindir.[6]

Hasan Basri, baştan beri bu haberi beklediğinden tedbir almış, Damat Ferit Hükûmetine sadık Balıkesir Mutasarrıfı Hasan Vassaf'ın talebi uygulamakta gecikmeyeceğini bildiği için valilikte güvendiği kişilere kendisinin haberdar edilmesini tembihlemişti. Hazırladığı raporu, evraklarını ve diğer emanetleri heyette yer alan Maarif Müdürü Sabri Bey'e emanet ederek vedalaştı. Yine heyet üyesi, hocası Müftü Kodanazzâde Hacı Ahmet Efendi'ye, "Hakkınızı helal edin. Ben uzaklaşmak mecburiyetindeyim. Fakat ne yapacağımı söylemeyeceğim, belki sizi zorlarlar, yemin ettirirler." dedi. Ayrılırken müftü ağlıyor, arkasından dua ediyordu.

Hasan Basri, kendi ülkesinde suçlu duruma düşmüş, "Kara Günler" diye adlandırdığı dokuz aylık "Kaçaklık Devri" başlamıştı. Saklanmaktan başka yolu yoktu. Hatıratında 'hazin macera' dediği yolculuk işte böyle başlamıştı. Mehmet Cavit Bey'le yaptıkları plan gereği, gözlüklerini attı, adını Salim, mesleğini de öğretmen olarak takdim etti. Parasını otelde unuttuğu için Mehmet Cavit Bey ona 105 lira verdi, 'Öğretmen Salim'i' Bergama'ya götürmek üzere Arap Ali adlı bir arabacıyla anlaştı. Karanlık, yağmurlu ve bozuk yollardan önce Menemen'e, sonra da gece yarısı Aliağa çiftliğine ulaştılar. Konaklamak için bir ahıra indiklerinde yiyecek ve yatacak yerleri yoktu. Hamiyet sahibi bir adam onları evine götürdü, güzelce misafir etti. Hasan Basri ona duyduğu güven nedeniyle maksadını ve kimliğini açıkladı. Sabahleyin kasaba kahvehanesinde çay içerken bir asker onu hükûmet konağına götürdü. Yakalanmıştı. Nahiye müdürü, onun 'Ocakçı' (İttihatçı) olduğunu ve teşkilat kurmak üzere geldiğini düşünerek tutuklaması gerektiğini söyledi. Hasan Basri, gerçek kimliğini ve geliş sebebini anlatınca, müdür, hiç görmemiş gibi onu salıverdi. Güzelhisar Çayı taştığı için aynı arabayla 18 Mart 1919 günü tekrar Menemen'e döndü.

Ertesi sabah erkenden, hancı Mustafa Efendi'nin aldığı tertibat gereği Hasan Basri yerel kıyafetli bir fıstık tüccarı kılığında Arnavut Şaban isimli bir fıstık tüccarı ile bir gün önceki yolları geçerek Aliağa üzerinden taşkın Güzelhisar Çayı'nı salimen geçti. Reşadiye'de Ses gazetesine haber ve yazı gönderen Nahiye Müdürü Vacit Nazmi Bey'in evinde konakladı. Müdür ona, hakkında şifre geldiğini, ancak işleme koymadığını bildirdi. Ertesi gün temin edilen at ve bir arkadaş ile Bergama'ya vardı. Hacı İbrahim Efendizâde Hafız Hüseyin Bey'in kasaba dışındaki çiftliğine yerleşti. Gizli saklı toplantılarda işgalciler, İttihat Terakki ve İstanbul Hükûmeti aleyhine konuşmalar yaptı. Kendisine yakın

kişilere kimliğini açıkladığında, bir fıstık tüccarından çok daha fazla hürmet gösteriliyordu. Beş gün sonra İzmir Kongresi bitmiş, Mehmet Cahit yanına gelmişti. 26 Mart 1919'da birlikte önce Kozak'a, sonra Bağyüzü'ne gittiler, tabii bir fıstık tüccarı olarak. Ses gazetesinin Ayvalık muhabiri Sansör Ali Bey de Rumların tehdidinden kaçıp oraya gelmişti. Bir gün sonra sarp yollardan, belalı mevkilerden aşıp Pelit köyüne vasıl oldular, köylü kıyafetinde Mehmet Cavit'in ailesinin yanında dokuz gün ikamet ettiler.[7] Dar bir alana sıkışmış olmak, kendi vatanında 'suçlu' muamelesi görmek, ailesinden uzak kalmak, hâsılı kaçak yaşamak ona ağır gelmeye başlamıştı. İçinden, 'Silahımı alıp çıkayım, göğsümü gere gere evime gideyim, ne olursa olsun.' diye düşünüyordu. Gerçi şimdilik güvendeydi, ailesine ve çevresine Eskişehir civarında saklandığı haberini gizlice ulaştırmıştı, ama yine de vaziyet can sıkıcıydı.

Mekân değiştirme vakti gelmişti, geceleyin Burhaniye'ye doğru yola çıktı. Hacı Tali, mağazasının üst katını onun için hazırlamıştı. Ne var ki mahkûm gibi gizlenmek zor geliyor, "Beni Türk bir mutasarrıf, Türk bir me'mur ne diye taharri ve ta'kib ediyordu? Balıkesir'de beni yakalamak için gece gündüz uğraşan 22 me'mur vardı. Ben onlara ne yapmıştım? Benim hangi hıyanet ve cinayetimi ta'kib ediyorlardı? Va'd edilen 600 lira mükafat mı onları böyle koşturuyordu?" diye hayıflanıyordu. Kendi kendine, 'İşi kökünden halletmeliyim, vasiyetnamemi de yazayım.' dedi. O sırada refika-i hayatı (hayat yoldaşı) gözünün önüne geldi, "Bana acımıyor musun?" diye seslendi, kayboldu. Eşi Nazmiye Hanım hastaydı, üstelik onu beş parasız bırakmıştı. Birden ağlamaya başladı, uzun bir ağlayıştı bu. Fakat zaman zaman gelen bu bunalım hâlini imanı ve Allah'ın sıyaneti sayesinde atlatıyordu. Yeri gelmişken onun bu ruhsal hâline dair kısa bir tahlile yer verelim:

> Çantay, savaş sırasında bu yokluğu ve imkânsızlıkları duyumsayarak bu endişeyi yaşamıştır. Takip edilmeler, ihbarlar, yakalama emirleri, zorlu tabiat şartları ve hepsinden önemlisi yakalanırsa öldürüleceği endişesini duyumsamıştır. Doğal olarak bütün bu zorlu yaşantılar kendisinde ölüm düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak ölümle yüzleşmesiyle birlikte Allah'ın varlığını, sevgisini ve yardımını hissetmesi sayesinde bu zorluklara göğüs germiştir: "Beni bu akibetten asıl kurtaran dindarlığımdı, Allah'ın siyaneti idi." demişti… 'Çantay'ın intiharını önleyen nedir?' diye sorduğumuzda kuşkusuz derinlerde, çocukluktan itibaren aldığı dini bilgi ve terbiyeye bağlı olarak gelişen Allah'ın yardımı ve sevgisini görürüz. İkinci neden ise eşine, ailesine duyduğu sevgi… Çantay'ın gerek milli mücadele esnasında ve gerekse sonrasında sahip olduğu anlam dünyası (din, değerler) doğrudan veya dolaylı olarak tehdit edilmiştir… Dolayısıyla Çantay'ın intihar düşüncesi ve zihinsel yorgunluğunu ancak onun yerel dünyasını ve bu dünyanın maruz kaldığı tehditleri iyi analiz ederek anlayabiliriz.[8]

Burhaniye'de dostlarının yardımıyla gece kaymakam ile buluştu, memleketin geleceği hakkında konuşmaya başladılar. Aralarında bir dostluk havası doğdu. Mağazanın üstündeki dar ve havasız odaya çekildiğinde karamsarlık yine başlamıştı. Fakat bu düşüncelere dalmışken ani bir şey oldu. İçeriye Balıkesir'den

Haşim Bey girdi ve boynuna sarıldı. Haşim Bey, onu Balıkesir'de saklanmak için hazırlanan yere nakletmek üzere gönderilmişti. Yeri deşifre olunca bu karar verilmiş, özellikle hanımı, naklinde ısrar etmişti. Tahsis edilen barut arabasında, 9-10 Nisan gecesi Balıkesir'e geçtiler, gizleneceği evin üst katındaki karanlık odaya yerleşti. Odada, sessiz sedasız, dışarı çıkmadan, sadece gece tuvalete dışarı çıkabildiği bu esaret durumu için hatıralarında, "Hürriyetin ne demek olduğunu o zaman daha iyi anladım." diyecektir. Birkaç gün sonra (17 Nisan) Balıkesir'e Ahmet Hilmi mutasarrıf olarak atanmıştı. Valinin vatanperver, iyi niyetli bir olduğunu keşfedince gizli kalmak şartıyla durumunu ona bildirdi, bu cenahtan bir sıkıntı yaşanmadı. Fakat bir dostuna durumunu bildirmesi ona pahalıya mal oldu. Diline sahip olmayan adam da kendi dostuna söyleyince, bir anda 'Hasan Basri burada' haberi yayıldı. Ortam çok kritikti, 'Bir tarafta gayr-i muslimler, diğer tarafta kozmopolitler, aleyhlerinde yazı yazdığı azılı şakiler, İngiliz muhibler cem'iyyeti erkanı, takib memurları ve nihayet İngiliz mümessili ve saire onu arıyorlardı.' Hemen yerini değiştirdi.

15 Mayıs'ta İzmir işgal edilmişti. Herkes gibi o da saklandığı odada ağlamış, "İnkisâr-ı Hayâl" isimli hüzünlü şiirini o zaman yazmıştı. Akşam Osman ve Niyazi Bey ile millî müdafaa üzerine dört saatlik uzun konuşmada yeni bir hareket zemini hazırlandı. Hasan Basri saklandığı yerden çıkarak Kepsut ve Dursunbey havalisinde Balıkesir millî müdafaa heyetinden bağımsızmış gibi faaliyete başlayacak, heyeti işgalciler ve Damad Ferit Hükûmeti karşısında zor durumda bırakmamaya özen gösterecekti. 20 Mayıs gecesi halasının oğlu ve kayınbiraderi Vehbi'yle birlikte çete kıyafetleriyle yola çıktılar, Nahiye Müdürü Emin Bey ile buluştular, bir çeteci olarak onunla köyleri dolaşmaya başladılar. Hasan Basri'nin, "Sen memursun, bizimle gezme." sözüne Emin Bey'in verdiği cevap o günün duygu ve özverisini anlatan bir tablo gibidir: "Millet esir olduktan sonra benim me'muriyetim yerin dibine batsın!"

Hasan Basri, mavzer, kama, bomba, fişek ne varsa kuşanmış, köylerde ateşli konuşmalar yapıyordu. Yörede eşkıyalık yapan Kürseli İzzet Efe ve maiyetindeki altı kişiyi Kur'an'a yeminle tevbe ettirerek kendi emrine aldı. Bir yandan da Deli Mehmet aracılığıyla Balıkesir'le mektuplaşıyordu. Mektupları Osman Bey'in kızı Kadriye koruyor, eşini de onun hanımı teselli ediyordu. Yazdığı ihtilal şiirlerini, Balıkesir'de Varnalı İsmail Hakkı Bey'in çıkardığı Söz gazetesinde 'Hüznî' mahlası (nâm-ı müsteâr) ile yayımlaması da başka bir teselli kaynağıydı.

Nihayet 30 Mayıs'ta Osman Bey'den gelen mektup, Yunanlılarla ilk çatışmanın Ali (Çetinkaya) kumandasındaki askerlerle Ayvalık'ta cereyan ettiği ve düşmanın bozulduğunu müjdeliyordu. 28 Haziran-13 Temmuz 1919'da icra edilen Balıkesir I. Müdafaa-i Hukuk Kongresinden de güzel haberler gelmişti. Memleketin her tarafında işgale karşı direnişler başlamış, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da bir millî birlik hükûmeti kurma çalışmalarına başlamıştı. Artık millî hareketler bir çatı altında toplanmaya doğru gidiyordu. 10 Ağustos'ta Balıkesir'e gizli bir toplantıya katılmak üzere çağrıldı. Sultani (lise) binasında gece yapılan toplantıda 4 Eylül'de Sivas'ta yapılacak kongreye Hasan Basri'nin katılması kararlaştırıldı. Ertesi gün şehirdeki İngiliz temsilci ve istasyondaki Fransız askerlere rağmen caddelerde dolaşmaya çıktı, arkadaşları ile buluştu. İngiliz

istihbaratı ciddi takibe almıştı, yabancı temsilci mutasarrıfa giderek, “Basri gözümüzün önünde geziyor, şimdi isterim.” dediği haberi kulağına fısıldandı. Çare yok, yine saklanacaktı, bir tanıdığının evinde bir kaç gün, kayınpederinin evinde de bir hafta kaldı. Orada aile içi huzursuzluk canını pek sıkmıştı, dağ elbiselerini giyerek dağa çıkmak üzere sabah erken evden ayrıldığında, “Ben artık önüme geçen her manii devirecekdim. Asıl hedefim de bana, benim memleketimde serbestçe gezmek hakkını bile çok gören ecnebi mümessildi.” diye bileniyordu. Fakat durumdan haberdar olan arkadaşları, zar zor ikna edip ailesiyle birlikte Kepsut’a gönderdiler. Kürseli İzzet Efe çetesi ile buluşarak tekrar köyleri dolaşmaya başladı. Sivas Kongresi’ne katılamadığı gibi, III. Balıkesir Kongresi de onsuz yapılmıştı. Kış gelmiş, merkezî hükûmet hâlâ kurulmamıştı. “Kurtuluş kendi silahımda” diyerek İzzet çetesi ile birlikte Balıkesir’e geldi, şehirde çeteyle birlikte dolaşmaya başladı, kimse ilişmedi, yabancı temsilci kalmadığı için saklanma, izlenme korkusu da gitmişti. Böylece dokuz ay on gün süren kaçaklık günleri son bulmuş, o günlerden kalan tek yadigârı bronşit hastalığı olmuştu.[9]

Boyunun kısalığı nedeniyle Balıkesir’de ‘Bacak Hasan’ diye anılıyordu. Yaptıkları, boyu ile ters orantılı olan Hasan Basri, Balıkesir İdadisinde edebiyat dersleri verirken, aynı zamanda var gücüyle Kuvâ-yı Milliye’nin propaganda işlerini yürütmeye koyuldu. Camilerde vaazlar veriyor, cepheye gidenleri yüreklendirici ve teşvik edici ateşli konuşmalar yapıyor, köy, bucak dolaşıp maddi yardım topluyor, bir yandan da 16 Teşrînisânî 1335/1919’dan itibaren Balıkesir Kuvâ-yı Milliye Karargâhında basılan İzmir’e Doğru gazetesine yazılar gönderiyordu. Kalemini, özellikle istilacı güçlerin Türk yurdunu ele geçirme çabalarına karşı en sert şekilde kullanıyordu. Yazılarından anlaşıldığına göre, dış güçlerin baskısı altındaki İstanbul Hükûmetinden umudunu kesmişti. Fakat savaş ortamı devam etmekteydi. Umumi harbin ardından Osmanlı topraklarının işgal ve parçalanması süreci devam ettirilmeye çalışıldığı için olayın rengi, muhatabı ve çevresi değişse de onlara karşı yapılacak şeyler aşağı yukarı aynıydı.

Bu sıralarda Millî Mücadele’ye destek için Balıkesir’e gelen Eşref Edib ve Mehmet Akif’i on gün evinde konuk etti. Akif, 23 Kânûnisânî 1336/Şubat 1920 günü Zağnos Mehmet Paşa Camii’nde kılınan Cuma namazında, “Ey Balıkesirliler! Güzel yurdumuzu çiğnetmeyiniz. Savunmanız meşrudur, sebat ediniz, yürüyünüz…” sözleriyle başladığı celadetli vaazında halkı birlikte hareket etmeye ve istiklalini kurtarmak için savaşmaya teşvik eden, tek başına hareket etmenin faydasız olduğunu vurgulayan coşkulu bir vaaz verdi. Vaaz İzmir’e Doğru (sayı 24) ve Sebîlürreşâd gibi yayın organları ile tüm yurda yayılarak bütün gönüllerde yer etti. Fakat bu hadise, millet ile hükûmetin karşı karşıya geldiği çok özel, nazik bir durumdur. Nitekim İstanbul Hükûmeti bu hareketinden kuşkulanmış ve Akif’i Dâru’l-Hikmeti’l-İslâmiyye’deki başkâtiplik görevinden azil ile mukabelede bulunmuştur (16 Mayıs 1920).[10] Hâlbuki bu çağrı İstanbul Hükûmetine karşı isyana teşvik değil, dış istila ve baskılara karşı milletin kendi istiklaline ve istikbaline sahip çıkması çağrısıdır.

Hasan Basri, 23 Nisan 1336/1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne altı Balıkesir milletvekilinden birisi olarak seçildi.[11] Fakat Anadolu’nun var olma

mücadelesinin tam ortasında, bir yandan Yunanlılarla ve bir yandan da Anzavur ayaklanmasıyla süren çarpışmalar nedeniyle Balıkesir heyeti 'cephe izinli' sayıldı. Hasan Basri, Anzavur'a karşı başlatılan harekâtta bizzat cephede yer aldı. Meclis toplantılarına Mayıs'ın ikinci haftasından sonra katılabildi. Balıkesir heyeti, Balıkesir'in işgali üzerine 1920 Haziran sonlarında tekrar izinli sayıldı.

Hasan Basri ve Mehmet Akif, Taceddin Dergâhının yanı başında birlikte bir ev tutarak arkadaşlıklarını, kader birliğine, ebedî dostluğa çevirdiler, bu evde üç yıl birlikte kaldılar. Evin diğer sakinleri Balıkesir Mebusu Abdülgafur ve Afyon Mebusu İsmail Şükrü idi. Daha sonra Eşref Edib (ö. 1971) de onlara katıldı. Akif'le sadece ruhen değil aralarında ilmî, fikrî ve edebî zevk bakımından da uyum vardı. O, artık Hasan Basri'nin 'üstad-ı kerim'i; Akif'in gözünde ise "Ooo… Adamdır, adam" diye takdir ettiği birisidir. O, Meclis'te daima yan yana oturma bir yana, aynı zamanda Akif'in yazılarını, özellikle de tercümelerini dikte etmekle meşguldü.[12] Ankara'da dört mekân onlar için ortak ilmî, fikrî, müzakere ve hayat merkeziydi: ev, Meclis, Taceddin Dergâhı ve Balıkesirlilerin devam ettiği kahvehane. Çalışma ve ilmî tetkikler dışında Ankara'nın çarşı-pazarında, Samanpazarı, Atpazarı, Etlik bağları gibi yerlerde iki dostu yan yana görmek adiyattandı.

Meclis'te 'Ses gazetesi sahibi' diye işaret edilen Hasan Basri, Balıkesir'deki gibi hızlı ve ateşli bir neferdi. Milli Eğitim, İçişleri ve Kitaplık komisyonları ile Memurin Muhakematı Tetkik Kurulunda görevler aldı. Gazeteciliği burada da peşini bırakmadı, az da olsa Yeni Gün gazetesinde yazdı (1338/1922); Ali Şükrü Bey'in (ö. 1339/1923) çıkarttığı Tanyeri adlı gazetede yazı işleri müdürlüğü yaptı. Hemen hatırlatalım ki Ali Şükrü Bey, hilafetin devamından yana ve Halk Partisi muhalifi idi, sert mizaçlı olup yazıları da öylesine keskindi. Milletvekili iken Topal Osman tarafından boğularak öldürüldü.[13] Hasan Basri, vekiller arasında teşekkül eden 1. ve 2. gruba katılmayarak müstakil/bağımsız kaldı. Bazen sert, bazen hiddetli, haksızlıkları hazmedemeyen, fikrini açıkça dile getiren mücadeleci ruhunu ve tabiatını burada da sergiledi. En çok konuşan vekillerden birisiydi. Hemen her oturumda ya teklifler hakkında söz alıyor veya vergilerin ıslahı, alkollü içkilerin yasaklanması (men-i müskirât), düğünlerde israfın önlenmesi, öğretmenlerin maaşları, belediye kanununun tadili, millî üretimin desteklenmesi, yerli ve faizsiz bir bankanın kurulması, şehit ailelerinin maaşlarının ödenmesi gibi teklifler sunuyor; soru önergeleri veriyor; yaptığı konuşmalarda Türk halkının istiklali, hakları ve çiğnenen yurdunu savunuyor, milleti topyekun öz varlığına sahip olmaya çağırıyor; Müslümanların tam bir parçalanma devresine girdiği o günlerde 'dünyadaki tüm Müslümanları ümmet-i vâhide gördüğünü', İslamiyet'i müdafaanın bütün Müslümanların vazifesi olduğunu üstüne basa basa söylüyor; Kuvâ-yı Milliye'nin gereği ve meşruiyetini anlatıyor, onun asla çetecilik sayılamayacağını haykırıyor, teröre çare ve eşkıyanın affı için nasıl davranılması gerektiğine dair fikrini belirtiyor, Misâk-ı Millî'den yana ama ona dair endişelerini ve eleştirilerini vekillerin biraz kızgın biraz hayretle bakan yüzlerine haykırıyor, Lozan Konferansı, İstiklal Mahkemeleri hakkındaki fikirlerini paylaşıyor, Çerkez Ethem olayında olduğu gibi Mustafa Kemal Paşa ve onunla aynı düşünenlerle fikir ayrılığına düşüyor ve

gizli celsede kıyasıya tartışıyor, benzer şekilde hilafet karşıtları ile tartışıyor, hilafetin değil halifenin yanlış yolda olduğunu, dolayısıyla Türkiye'nin saygın yerini korumak için hilafet makamının korunması gerektiğinden yana tavır sergiliyor; görevini yerine getirmediği için halifenin halife sayılamayacağından bahsediyordu: "Hilafet mevkiini işgal edip de hilafetin gereğini ifa etmeyen, bilakis Müslüman'ı Müslüman'a kırdıran bir adamın, hâşâ meşru halife tanınmasına taraftar değilim." diye konuşuyordu.[14] Görüldüğü gibi hilafetten yana, ancak halifeye muhalif idi. Ülke ve halk menfaatine olanı tercih eden ve savunan H. Basri, Çerkez Ethem olayında da itidalli hareket etmeyi önermiş, Meclis'te, "Ümmet-i Muhammedin kanını düşünelim, birbirine kırdırmayalım." demiş, bu yüzden Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya bile gelmiştir.

I. Meclis ona, farklı kişi, fikir ve yaşam tercihleri ile tanışma fırsatı da vermiştir. Bunlardan birisi Sivas Mebusu Şeyh Mustafa Tâkî Efendi'dir (ö. 1925). Mustafa Tâkî vasıtasıyla, 1902'de başlayan tasavvufa ilgisini daha üst seviyeye çıkarttı, ona intisap etti, sonraları on beş yıl bu dergâhtan irşat almaya devam etti. Mustafa Tâkî Bey onu, Şabani şeyhi Balıkesirli Abdülaziz Mecdî (Tolun) Efendi'ye (ö. 1941) yönlendirdi. Mecdî Efendi de o sıralar Ankara'dadır. O, 1923-24 arası, Şeriye ve Evkaf Vekaleti müsteşarlığı yapmış, görevi bitince İstanbul'a yerleşmiştir. Hasan Basri de Balıkesir'de bulunduğu sıralarda onunla görüşmüş olmalıdır.[15]

1921'de TBMM Evrak ve Tahrirat Müdürü Necmettin Sahir (Sılan) (1896-1992) tarafından milletvekilleri arasında bir anket yapıldı. Tek soru şöyleydi: "Kazanılacak olan millî istiklâl mücâhedemizin feyizdâr ve semeredâr olması neye mütevakkıftır?" Hasan Basri'nin 8 Teşrînisânî 1337 (8 Kasım 1921) tarihli yazısındaki şu cümleler onun düşüncesinin, gelecek Türkiye tasavvurunun ve siyaset anlayışının özünü yansıtır:

> … Her şeyden evvel milletin ahvâl-i rûhiye ve ictimâiyesini nazar-ı itibâra almak, onun samîmî duygularına hürmet, hakîkî arzularını tatmin etmek îcâb eder. Her milletin kendine mahsûs bir takım içtimâî düsturları ve bunları tevlîd eden bir takım ahlakî ve itikadî esasları vardır; milletlerin terakki ve inkişâfı ancak bu desâtir ve esâsâta gösterecekleri alakalara bağlıdır. Bir milleti başka milletin mebde'leriyle, yabancı düstûrlarıyla idare etmeye ve yükseltmeye çalışanların mesâisi hüsrândan başka bir netice vermez… Milletimiz bir İslâm heye't-i ictimâiyesi olmak itibariyle onun rûhunda ve kalbinde yaşayan itikâdî ve ahlâkî esaslardan mütevellid içtimâiyâtı ve bundan muktebes siyâsâtı vardır. Binâenaleyh bu hey'et-i içtimâiyyenin hükûmeti her hususta bu desâtir ve esâsâta göre teşekkül ve tanzîm-i umûr etmedikçe hiçbir çâre-i selâmet ümîd edilemez. Hakîkî ve tam manasıyla bir hükûmet-i İslâmiye teşkili lazımdır.[16]

Onun bu fikrinde samimi olduğu kesindir. İlmî şahsiyeti ve donandığı fikrî yapısı ile Müslüman bir toplumda kendisine göre olması gerekeni savunmuştur. Sadece bu değil, dinin devletten ayrılmasına dair yer yer meclisteki konuşmalardan rahatsız olmuş, bunlara cevaplar vermiş, 'böyle bir şeye muvaffak olunamayacağını' söylemiştir. O, meclisteki görevini de dinî bir vazife gibi

algılamıştır. Nitekim TBMM'de hilafetin kaldırılması meselesi görüşülürken koridorda karşılaştığı bir mebusun nafile namazı ifasından geldiğini söyleyince, "Hoca, hoca! Biz içerde farzın, farz-ı aynın kavgasını verirken sen kalkıp nevafille uğraşıyorsun." diye çıkışmıştır.[17]

Ankara'nın henüz karmaşık bir döneminde çeşitli akımlar, düşünceler kendine yer bulmaya çalışıyordu. Balıkesir mebusları, Ankara'ya gelirken herhangi bir gruba taraf olmamaya, onların içinde yer almamaya sözleşmişlerdi. Bir ara yeni kurulmuş olan Sovyet yanlısı ve Bolşevik düşünceyi İslami kisve ile sunmaya çalışan Yeşil Ordu Derneğinin yan kuruluşu diye bilinen Halk Zümresi faaldi. Zümrenin önde gelenlerinden ve Hasan Basri'nin eski arkadaşı Bursa Mebusu Şeyh Servet (Akdağ) Efendi (ö. 1962), onu evindeki toplantılara çağırmış, muhtemelen milliyetçi söylemleri de onu cezbetmişti. Ancak onların gerçek fikrî yapısı ve niyetini anlayınca bir daha yaklaşmamış, hatta 22 Ocak 1921'de Meclis'te yaptığı bir konuşmada Bolşevikliğin Türk halkına uygulanma imkânının olmadığını savunmuş; şiddetli eleştirisi şu şekilde zabıtlara geçmiştir: "Halk İştirakiyun Fırkası'nın ne fena gaye takip ettiği, Memduh Beyin hikâye ettiği gibi, maatteessüf efendiler, kanaatim bunlar ecnebilerle beraber olduğu merkezindedir. İstiklâlimizi kurtaracağına kani olduğum bir devleti ecnebiyeye bile kul, köle olmak benim gibi mert düşünenler için züldür."

Temmuz 1920'de Bursa Yunanlılar tarafından işgal edilmişti. Tüm bölge köy ve şehirlerinden çok vahim, elim vahşet olayları, Müslümanlara ve İslam'a saldırı haberleri geliyor, haberler herkesin kalbini yaralamaya devam ediyordu. Sadece Anadolu'da değil, Osmanlı coğrafyasının her tarafından benzer hadiseler eksik olmuyordu. Hasan Basri, en hisli, sarsıcı yazılarından birini işte bu sırada kaleme almış, Nisâ suresinin 75. ayetinden yola çıkarak Müslümanları uyanmaya, kardeşlerine yardıma, var olma yok olma mücadelesinde yapabileceklerini en üst seviyede ortaya koymaya çağırmıştır: "Ey dindaş! İslam mutlak hürriyet ve istiklâl ile yaşar. Küfrün İslam üzerinde velâyet ve hâkimiyeti merdûddur. Yeryüzünde bulunan bütün İslam alemi, dîn-i mübareklerine kasteden düşmanlarına karşı son mertebe-i imkâna kadar mukâvemet edecek…" diyerek Müslümanların yardımlaşma ve dayanışmalarının dinî bir vazife olduğunu üstüne basa basa ilan etti.[18]

Yeni hükûmet, Millî Mücadele'yi duyurmak, Meclis'i tanıtmak, yaralanmış ilişkileri düzeltmek, Bolşeviklik ve diğer müşkil durumlara hâl çaresi aramak, en önemlisi de kendine manevi bir destek bulmak ve daha birçok faydasını umarak Ankara'da o zamanki Müslüman idare ve toplulukların, ulema ve mütefekkirlerin katılımıyla gerçekleştirilecek bir İslam Kongresi düzenlemeye karar vermişti. Hasan Basri kongre tertip heyeti kâtipliğini yürütüyordu. Meclis'te bunu gerekçeleri ile birlikte uzun uzadıya anlattı. Yarı resmî hüviyetteki Hakimiyet-i Milliye gazetesi 11 Mart 1921 tarihli nüshasında kongreyi ilan ederek faydalarını anlatmış, 17 Mart'taki nüshasında da Eşref Edib'in bu tarzdaki kapsamlı bir yazısını yayımlamıştır. Kongre, Yunan kuvvetlerinin Anadolu içlerine ilerlemesi nedeniyle gerçekleştirilememiş, bir daha da böyle bir girişim olmamıştır.

İstiklal Marşı'nın gerektiği fikri üzerine 1920'nin sonlarında TBMM tarafından yarışma açılmış, başvuran beş yüz civarındaki eser arasından yedisi finale kalmış

ise de beklenen şiir bulunamamıştı. Dostları ve dönemin Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi, bu marşın Akif tarafından yazılmasını istemişler, ancak o, ödül sebebiyle yarışmaya katılmayı düşünmemiş, 500 lira mükâfatı da böylesi onurlu bir iş için uygun bulmadığından ikna edilememiştir. Hamdullah Suphi, Meclis'te Hasan Basri'ye, "Üstadı ikna edemez misin?" diye ricada bulununca ikisinin özel çabasıyla, mükâfatın da başka bir yere bağışlanabileceği bildirilince ikna olmuş ve İstiklal Marşı'nı kaleme almıştır. 12 Mart 1337/1921 günü TBMM'de H. Suphi tarafından okunan şiiri bütün milletvekilleri ayakta dinlemişler; her kıta, hatta bazen her mısra arkasından heyecanla alkışlamışlardır. Nihayetinde ise İstiklal Marşı olarak kabul edilmiştir.[19]

Bu olayı başından sonuna tahlil edince şöyle söylemekten kendimi alamıyorum: İstiklal Marşı'nın mimarı Mehmet Akif ise onun vücut bulmasına çabalayan en gayretkeş kişi Hasan Basri'dir.

1921 bahar-yaz sıcağıyla birlikte Meclis'te de tansiyon yükselmiş; Mayıs 1921'de Yunanlıların Ankara'yı ele geçirme çabaları karşısında başkentin Kayseri'ye taşınması gündeme gelmiş, bazı vekiller bunu şiddetle savunmuş, hatta hazırlıklara bile başlanmıştır. O hazin bahar gününün gecesinde on dokuzu âlim toplam otuz dört milletvekili Hasan Basri'nin evinde, takririni Mehmet Akif'in dikte ettiği şu önergeyi Meclis'e sunma kararı almışlardır: "TBMM'nin eşiğinde ölür, fakat binadan diri çıkarak bir adım geri gitmeyiz."[20] Sadece Millî Mücadele'nin değil Türk tarihinin zor zamanlarında hangi karagözlü kararlara imza atılabileceğinin bir belgesi olan bu önergeyi Hasan Basri sadece kaleme almakla kalmamış, konu Meclis'te müzakere edilirken söz alarak dile getirilen görüşleri kararlı bir şekilde savunmuş, hükûmetin Ankara'yı boşaltma eğilimine tepki göstermiştir. "Ankara bir memleket değil, bir toprak değil başlı başına bir tarihtir." sözü, onun olaya hangi zaviyeden baktığının delilidir.[21] Bu takriri hararetle savunan Mehmet Akif de muhtemelen o gece ya da sonraki gece, çekildiği köşesinde "Bülbül" şiirini yazmıştır. Sabah erken saatte Hasan Basri şiiri bizzat banisinin ağzından dinleyince, "Üstâd! Bülbülünüz Gülistân-ı âsârınızın en bediî ve coşkun bir dilidir." diye karşılamış, o da "Bunu size ithaf ettim." diye karşılık vermiştir.[22] Duygu coşkunluğu ve âh-u zârın inlemeleri ile dolu şiir şöyledir:

BÜLBÜL

-Basri Bey oğlumuza-
Bütün dünyâya küskündüm, dün akşam pek bunalmıştım;
Nihayet, bir zaman kırlarda gezmiş, köyde kalmıştım.
Şehirden kaçmak isterken sular zaten kararmıştı,
Pek ıssız bir karanlık sonradan vâdiyi sarmıştı.
Işık yok, yolcu yok, ses yok, bütün hılkat kesilmiş lâl...
Bu istiğrâkı tek bir nefha olsun etmiyor ihlâl
Muhîtin hâli 'insâniyyet'in timsâlidir, sandım;
Dönüp mâzîye tırmandım, ne hicranlar, neden andım!

Taşarken haşrolup beynimden artık bin müselsel yâd,

Zalâmın sinesinden fışkıran memdûd bir feryâd,
O müstağrak, o durgun vecdi nâgâh öyle coşturdu
Ki vâdiden bütün, yer yer, enînler çağlayıp durdu.
Ne muhrik nağmeler, yâ Rab, ne mevcâmevc demlerdi;
Ağaçlar, taşlar ürpermişti, gûya Sûr-i Mahşerdi!

-Eşin var, âşiyanın var, baharın var, ki beklerdin;
Kıyâmetler koparmak neydi, ey bülbül, nedir derdin?
O zümrüd tahta kondun, bir semâvî saltanat kurdun;
Cihânın yurdu hep çiğnense, çiğnenmez senin yurdun,
Bugün bir yemyeşil vâdi, yarın bir kıpkızıl gülşen,
Gezersin, hânmânın şen, için şen, kâinatın şen.
Hazansız bir zemin isterse, şâyed rûh-i ser-bâzın,
Ufuklar, bu'd-i mutlaklar bütün mahkûm-i pervâzın.
Değil bir kayda, sığmazsın -kanadlandım mı- eb'âda;
Hayâtın en muhayyel gayedir ahrâra dünyâda,
Neden öyleyse mâtemlerle eyyâmın perîşandır?
Niçin bir damlacık göğsünde bir umman hurûşandır?
Hayır, mâtem senin hakkın değil... Mâtem benim hakkım:
Asırlar var ki, aydınlık nedir, hiç bilmez âfâkım!
Tesellîden nasîbim yok, hazân ağlar bahârımda;
Bugün bir hânmansız serseriyim öz diyârımda!
Ne husrandır ki, Şark'ın ben vefâsız, kansız evlâdı,
Serâpâ Garba çiğnettim de çıktım hâk-i ecdâdı!
Hayâlimden geçerken şimdi, fikrim herc-ü merc oldu,
Salâhaddîn-i Eyyûbîlerin, Fatihlerin yurdu.
Ne zillettir ki, nâkûs inlesin beyninde Osman'ın;
Ezan sussun, fezâlardan silinsin yâd-ı Mevlâ'nın!
Ne hicrandır ki, en şevketli bir mâzi serâp olsun;
O kudretler, o satvetler harâb olsun, türâb olsun!
Çökük bir kubbe kalsın mabedinden Yıldırım Hân'ın;
Şenâatlerle çiğnensin muazzam kabri Orhan'ın!
Ne heybettir ki; vahdetgâhı dînin devrilip, taş taş,
Sürünsün şimdi milyonlarca me'vâsız kalan dindaş!
Yıkılmış hânmânlar yerde işkenceyle kıvransın;
Serilmiş gövdeler, binlerce, yüz binlerce doğransın!
Dolaşsın, sonra, İslâm'ın haremgâhında nâmahrem...
Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hakkın değil mâtem!
(Safahât, Yedinci Kitap)

Hasan Basri, 1918 yılında "Sana Şair Diyemem"[23] şiirini yazarken herhâlde kendisini hürmetle ve muhabbetle andığı bu büyük şairi o günden hissetmiş gibidir.

Kurtuluş mücadelesinin şiddetli zamanlarının bir parçasını oluşturan Ağustos-Ekim 1921'deki Sakarya Muharebeleri sırasında, "Bu savaş müstesna bir İstiklal

savaşıdır ki asırların simsiyah tarihini tekzib edecektir."[24] ve "Milli mücadele, bir Ehl-i salîb ve İslâm mücadelesidir."[25] şeklindeki değerlendirmeleri, Meclis'te verdiği mücadelenin nasıl bir inanca dayandığını da ispat eder tarzdadır.

Nisan 1921'de Meclis'te Matbuat ve İstihbarat Komisyonuna üye seçilen ve yoğun çalışmalara katılan Hasan Basri'nin Ankara'daki günleri sadece Meclis ile sınırlı olmamıştır. Özellikle Taceddin Dergâhı onun için bir okul, kendini yetiştirdiği bir mektep olmuştur. Zaten ev, o sıralar Ankara'ya gelen birçok ilim, fikir, edebiyat ve siyaset adamının sivil toplanma ve görüşme merkezlerinden birisidir. Sadece Anadolu'dan değil Şeyh Senûsî, Afgan Sefiri Ahmed Han gibi birçok temsilci de buraya uğramış, bazen misafir olarak da kalmışlardır. Başta Mehmet Akif olmak üzere Eşref Edib, Mahir İz (ö. 1974) gibi zevat bir araya gelmişler, güncel konuların yanında ilmî, edebî, tarihî, içtimai müzakereler yapmışlar, ders halkaları oluşturmuşlardır. Öte yandan edebiyat üstadı Şair Mehmet Akif, Hasan Basri ve Abdülgafur Efendi'ye Arap Edebiyatı dersi vermiş, Muallaka gibi zor şiir derlemeleri okutmuş, Hasan Basri'nin şiirdeki zevkini arttırmasına vesile olmuştur. Toplantılarda bilhassa Hasan Basri'nin olmasını istemiş, yoksa çağırtmış, geldiğinde ise yanında oturtmuştur.

Kurtuluş Savaşı'nın sonlarına doğru 30 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz başlamış, 9 Eylül'de İzmir'e girilmiş, 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Anlaşması yapılmıştı. Artık yeni bir devir başlıyor, Türkiye Cumhuriyet'i kendine özgü fikir, sistem ve yapısı için teşkilatlanmaya hazırlanıyordu. Bunun ilk işareti olarak son oturumda I. Meclis feshedilmiş (1 Nisan 1339/1923), seçim yapılması kararı alınmış, bunun için çalışmalar başlamıştı. Bir müddet sonra da (24 Temmuz 1923) Lozan Barış Anlaşması imzalanmıştı.

Böylece Hasan Basri'nin hayatının en heyecanlı, hareketli, duygusal ve kavgacı devri bir çırpıda gelip geçmiş, yeni ufuklara yelken açacağı günlerin şafağı yaklaşmıştı.

1.3. Öğretmenliği, Fikrî Mücadelesi ve İlmi Çalışmaları

Hasan Basri, 3 yıl 7 gün görev yaptığı, her zaman minnet ve övgüyle anlattığı[26] I. Meclis sonunda kendisine takdim edilen İstiklal Madalyası ile Balıkesir'e döndüğünde, artık yeni ve daha sakin bir hayat, hatta bir nevi köşesine çekilme dönemi başlamıştı. Bundan böyle mücadele, fikrî planda devam edecekti. Sevinç ve hüznü bir arada yaşıyordu. Sevinçliydi, yıllardır kavgasını verdiği vatan selamete ulaşmış, kurtuluş gerçekleşmiş, yeni bir ülke kurulmuştu, Anadolu hürriyetine kavuşmuştu. Hüzünlüydü kaldığı yerden ülke idaresinde yer almak istiyordu, ama bunun önü kapalıydı. Memleketine geldikten birkaç gün sonra Balıkesir'de neşredilmekte olan Zafer-i Millî gazetesi, onunla bir röportaj yaparak, seçimleri ve siyasi tavrını sordu. Kendisiyle yapılan ilk mülakat olma özelliğine sahip bu görüşmede yeni seçimler, Meclis'teki gruplar, müstakiller, harp ve sulh taraftarları, hakimiyet-i milliye, yeni istikametler hakkında görüşlerini anlatmış, bağımsız kalışının sebebini şöyle açıklamıştır:

> Hiçbir guruba dahil değilim. Müstakilim. Ben memleket ve milletin hukukunu daha serbest müdafaa edebilmek için müstakil kalmayı şâyân-ı

> tercih gördüm. Bir gurup ve fırka tarafından kendi aralarındaki ekseriyetle verilen kararlara, o guruba dahilseniz Meclis'te itiraz edemezsiniz. Haksız bir karar alınırsa, o kararları itirazsız kabul edeceksiniz, yahut guruptan veya fırkanızdan çıkacaksınız.[27]

"Zât-ı Âlinizce Meclis'te takip edeceğiniz yeni istikâmet, hat ve hareketiniz nasıl olacaktır?" sorusuna ise şu cevabı vermiştir: "Meclisteki hayatımın derece-i tevâfukunu tetkik için size yirmi beş ciltlik bir eser-i muazzamı tavsiye edeceğim. Büyük Millet Meclisi'nin şaibeden uzak üç yıllık zabıt cerideleri." Bu konuşmadan bir müddet sonra, İkinci Büyük Millet Meclisi'nin (11 Ağustos 1923 - 2 Ağustos 1927) teşekkülü için Haziran 1923'te yapılan seçimlerde Hasan Basri milletvekili seçilememiştir. Meclis açıldığında vekil olmadığından 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildiğinde ülkeyi idare eden yeni kadrolar arasında da olmamıştır. Memlekette gidişatın yeni bir yöne doğru evrildiğinin artık o da farkındadır.

Uzun süredir özlediği, hayal ettiği asude ve sakin hayat başlamış, kendini, okumaya ve yapacağı hizmetlere adamıştır. İlk olarak Balıkesir Lisesinde edebiyat öğretmenliğine başlamış, ayrıca 132 yetimin kaldığı özel okul mahiyetindeki Şehit Çocukları Yuvasının müdürlüğünü üstlenmiştir (Mart 1924). Yeri gelmişken belirtelim ki o, hayatının hemen her anında yetimlerle ilgilenmeye devam etmiştir. Yazdığı yazıların bir kısmını hassasiyetle sahip çıktığı bu konuya tahsis etmiş, İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in bir yetim olarak büyümesini satırlarına taşımıştır.

Gazetecilik mesleğini de devam ettirmiştir. Zafer-i Millî gazetesi onun için iyi bir araç olduğundan başmuharrir olarak başladığı yazılarını 'Kalender' ismiyle 1927'ye kadar sürdürmüştür. Gazetede yazdığı şiirler ve çocuk marşlarında millet, vatan ve bayrak temalı dinî kavramlarla bezenmiş milliyetçi şiirlere yer vermiştir. Fakat bu tür meşguliyetler onun gibi birisine az geldiğinden (daha önce kurulmuş fakat Yunanlılar tarafından kapatılmış olan) Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay); savaşlar nedeniyle artış gösteren verem hasatlığına karşı Veremle Mücadele Cemiyeti gibi çeşitli hayır-yardım kuruluşlarının tesisine öncülük etmiş ya da onların kurucuları arasında yer almıştır. I. Meclis'in kabul ettiği Men-i Müskirât Kanunu'nun II. Meclis tarafından kaldırılması üzerine alkollü içki tüketimi artmaya başladığından o da bir heyetle Hilâl-i Ahdar Cemiyeti (sonra Yeşilay) Balıkesir şubesinin kuruluşunda yer almakla kalmamış bizatihi faaliyetlerinde görev almıştır. Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almış, kurumun isteği üzerine Müslümanlıkta Himâye-i Etfâl kitabını yazarak gelirini de cemiyete bağışlamıştır.

O, eğitim faaliyetini sadece ders veren öğretmen olarak sürdürmemiştir. Ders kitapları yazdığı gibi müzik ve gösteri sanatları becerisini ortaya koyan işlere de girişmiştir. Ud çalmakla başladığı musiki eğitimine epeyce ara vermiş, bir daha ona dönmemiş, ama musiki bilgisini sergileyen bir iş olarak, İstiklal Marşı'na beste yapmış ve okulda öğrencilere okutmuştur. Yine Mehmet Akif'in 'Ordunun Duası' adlı şiirini bestelemiştir. Yuvada kurduğu İzcilik Kolu için 'İzci Marşı', İdman Yurdu için 'İdmancılar Marşı' yazmış, bunları bestelemiş ya da besteletmiş, çocuklara öğretmiş, bayramlarda ve cuma günleri yapılan resmî

geçitlerde söyletmiştir. Çocuklar için piyesler, oyunlar yazmış, toplantılarda sergiletmiştir. Bunların dördünü 1927'de Mektepli Yavrularıma adıyla yayımlamıştır. Dahası yuvada, çocuklara meslek öğretilen atölyeler kurdurmuş, onlar da yaptıkları çorap, terlik, mendil vs. ürünleri pazarlarda satmışlardır. Meslek öğretimi yanında, çocukları spor (idman) ve izcilik çalışmaları ile de hayata hazırlamıştır. Bütün bu faaliyetler Hasan Basri'nin eğitimci, cemiyetçi ve hayırsever anlayışının, hemen her toplumsal faaliyet içinde fiilen yer alışının kanıtlarındandır.

1924 yılında onu Akif'le başka bir karşılaşmada görüyoruz. TBMM, bir Kur'an tefsiri, bir de Türkçe Kur'an meali yazdırmak istemiş, meal için de en uygun isim olarak Akif üzerinde ittifak edilmiş, fakat o bu işi kabullenmemekte direnmiştir. Hasan Basri de onu ikna etmek istemiş ve şöyle demiştir: "Üstadın en çok yıldığı ve korktuğu şey, Kur'an-ı Kerim tercümesi idi. ben ona ne kadar yalvardım. İkna edemedim... Kur'an tercemesi hakkında hepimizin hele merhum Ahmed Hamdi Akseki'nin, gösterdiğimiz anudane ısrar, eyvah ki Akif'in hem geceli gündüzlü birçok senelerini, hayatını eritti... Bari Kur'an tercemesi meydana atılabildi mi? Ne gezer! Üstad, 'Beni tatmin etmeyen bir terceme başkasını nasıl tatmin eder?' diyordu."[28] Akif, her ne kadar dinî, ilmî ve politik nedenlerle bu meali yapmamakta dirense de sonunda kabul etmiş, üzerinde uzun süre çalışmış, ancak yine çeşitli nedenler ve muhtemelen 'kendisini tatmin etmemiş' olacak ki yaptığı meali yaktırmıştır. Böylece hem o kadar çaba boşa gitmiş hem de beklentiler boşa çıkmıştır.

Ne yazık ki yaşadığı bunca stres, kaygı, sıkıntı ve yoğun çalışma, Millî Mücadele sonrası memleketteki değişim, hayal kırıklıkları ve bir şeyler yapamama endişesi, Hasan Basri'nin sinirlerini zayıflattı ve 'zihin yorgunluğu hastası (tab-ı dimâğî-Nevrasteni)' yaptı; o, bir 'yorgun savaşçı' gibiydi. Belki de bu hastalık ömrünün sonuna kadar etkileri olacak bir hastalıktı. İstanbul'da Mazhar Osman onu bir süreliğine tedaviye aldı (1926), onun tavsiyesi ile 26 Ocak 1928'de emekli oldu. Böylece eğitim alanından da çekildi. Bu tarihten epey sonra kısmen İstanbul'a yerleşti. Hayatının bir parçası, özellikle kışları artık orada geçecektir, evlatlığı zaten orada idi. Dinlenme ve rehabilitasyon için her türlü sosyal ve siyasal faaliyetlerden çekildi. Sadece yazma işinden kendini ayırmadı; bu, karakterine uygun da değildi. Artık daha çok millî, ahlaki ve sosyal konulara dair kültürel yazılar yazacaktı.

Bu arada muhtemelen rahatsızlığı için iyi geleceği tavsiyesi ile ve geçim temini için bir müddet ziraatla uğraşmış, ancak devam ettirememiştir. Bir ara bakkal işletmeye çalışmış, bunda da başarısız olmuştur. Ardından İstanbul'da, arkadaşı Avukat Ahmet Vehbi ile birlikte açtıkları hukuk bürosunda avukatlık yapmış, ancak A. Vehbi Bey hakimliğe tayin edilince büroyu kapatmışlardır. Nihayet inziva ve ilmî tetkiklere dalacağı hayat başlamıştı, artık atadan kalan arazinin geliri ile yaşamaya çalışacaktı.

Bu yıllarda önceden tanıştığı birçok dostu ve arkadaşı ile irtibata geçti. Örneğin o sıralar Edremit'te Orta Mektep Müdürü (1933-1936) olan ve Birinci Meclis'ten beri tanıştığı Mahir İz ile ilmî, edebî ve tasavvufi müzakereler yaptıkları mektuplaşma ve bir araya gelmeleri böyledir. İz, onu kırk yıllık baba dostu

olarak niteler. Çünkü babası Ankara Kadısı İsmail Abdulhalim Efendi Balıkesir'de görev yapmış, ayrıca Ankara ve İstanbul'da Hasan Basri ile güzel günler geçirmişti. Bu yıllarda âlim, şair ve tarikat şeyhi Abdulaziz Mecdi Efendi ile yolu tekrar kesişti, bu vesileyle Ankara'da başlayan tarikata ilgisi canlandı. Mahir İz, İstanbul'a giderken Balıkesir'e uğradığında, ona, Mecdi Efendi'nin kerametinden bile bahsetmişti.[29] Tasavvufa meylinin artmasının bir tezahürü olarak, 1929-1932 yılları arasında Eminiddin Bey'in Balıkesir'de çıkardığı, Gençler Yolu dergisinde yayımlanan şiirlerinde tasavvufi temalara yer vermiş, bu meylini açığa vurmaktan çekinmemiştir. Diğer şiirlerini ise 'Aşık Hasan' mahlasıyla bazı 'Türkçü' dergilerde ve gazetelerde koşma tarzında yayımlamıştır.

Türkiye'deki devrim hareketi ve siyasi yapılanmanın bir parçası olan Takrîr-i Sükûn Kanunu ile birlikte başlayan dinî faaliyet ve yayınlardaki suskunluk devrinde (1925-1948) Hasan Basri de kısmen suskun kalmıştır. Bu zaman diliminde edebiyat, dil ve eğitim ile ilgili yazılar yazmış, ilerleyen zamanda bazı ilmî çalışmalara imza atmıştır. Bu yüzden hayatının en durağan ve sönük geçtiği dönem, hastalığının başlangıcından onun 'yeniden eğitim, ilim, fikir ve mücadele alanına çıkığı' tarih diye kabul edebileceğimiz 1945 yılına kadar devam eden dönemdir. Sosyal faaliyetleri yakın arkadaş ve dost çevresi ile sınırlı kalmıştır.

1934 yılına gelindiğinde Soyadı Kanunu çıkmış, Balıkesir'in bu sevimli siması, Türkçe bilgisinin üst düzeyde oluşu nedeniyle başvuru mercii hâline gelmiştir. Alınacak soyadların Türkçe olup olmadığı kendisine sorulur, eğer Basri Bey "Türkçedir" diye belge verirse kişiler istedikleri soyadı alabilirlerdi. Bu esnada hem onun ince zekâsını, hazır cevap ve latifeci tarafını, hem de bir devrin tutumunu aksettiren ilginç hadiseler yaşanır.[30] Kendisi de Çantay soyadını alır, böylece Çantayzâde aile ismi, soyadı olarak yaşamaya devam eder.

27 Aralık 1936 tarihi Çantay için hüzünlü bir mevsimin başlangıcı olmuştur. Kadim dostu, hocası, mücadele arkadaşı Mehmet Akif dâr-ı bekâya irtihal etmiştir. Neyse ki Kahire'den İstanbul'a geldiğinde onu birkaç kez ziyaret etmiş, en son vefatından bir hafta önce birlikte biraz zaman geçirmişlerdir. Akif'i en iyi anlayanlardan birisi, belki en iyisidir. Bunun delili yazdığı Âkifnâme'dir. Emek mahsulü kitap ve müellifi hakkında sözü Nurettin Topçu'ya bırakalım:

> (Bülbül şiirinin yazıldığı) o acı günlerde en yakın dostlarından olan ve kendisiyle sürekli temas halinde bulunan merhum Hasan Basri Çantay, şairin yazılarına ilham olan hadiseleri ve karakterindeki insanüstü teşekkülün safhalarını adım adım tesbit ediyordu. Zira san'at eserini, san'atakârın yaşayışı ile izah etmek lazımdır. Bu yaşayışın hadiselerini göz önünde tutmayarak yapılan izahlar, san'at eserini hakkiyle tanıtmaktan uzak kalmaktadır. Şunu da söyleyelim ki Hasan Basri Çantay, alelâde bir müşahit değildi. İslam ilimleri üzerinde geniş vukuf sahibi âlim, şair, muharrir, mûsikiye de âşina bir şahsiyetti. Zekâ ile hassasiyet tek bir ışık halinde birleştiği zaman ne kadar ince ve ne derecede keskin bir kuvvet hasıl olursa o öyle bir insandı. Tarihin böylesinde bir tûtfu olan o iman ve ilham devrinde Akif'i tanıdı, onu sevdi, ona bağlandı. Devrimizin artık anlamadığı bir dini derinlikte ona dost oldu. İnsanı anlayış bakımından derin zekâsı, hadiseleri anlatma hususunda ince ve akışlı ifadesi ile Mehmed Akif'i yeni nesle

tanıtmada onun büyük rolü olmuştur. O Safahât şairinin şiiriyle yan yana giden hayatını yakından takip etti. San'atkarın büyük sırrı olan bu içsel münasebet sırrını ifşa etti. Âlim ve şair şahit, onun büyüklüğüne hayranlıkla geçirdiği yılları anlattı. Akif'in daha eski dostları arasında bile onu hiç anlayamayan, onun kutsal davasını yer yer küçümseyenler olmuştu. Hasan Basri Çantay gibi bir dost, şüphesiz ki talihinin güzel cilvelerindendi.[31]

1930 senesi Türkiye'de siyasi hayatta yeni bir devir başlamıştır. Fethi Okyar'ın liderliğinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası epey itibar görmüşse de gözlerin kendisine çevrildiği Hasan Basri bu kervanda olmamıştır. O, siyasi ortamdan uzak durmuş, âdeta bütün gücünü yazı hayatına vermiş, şiir, tercüme ve telifle uğraşmayı tercih etmiştir. 1935'ten itibaren Türkdili gazetesinde (Kulak Misafiri imzasıyla) dil, edebiyat, din, siyaset konularında yazılarını artırmış; yeni Türkçe ve yeni dil çalışmalarına eleştiriler yöneltmiştir. Özellikle Atalarsözü kitabına yazdığı tenkitlerine bakıldığında bu eleştiri ve katkılarında hem Arapçaya hem de Türkçeye olan hâkimiyetini sergilediği, fakat eski Türkçe kelimelerin kökenleri[32] ve gerçek anlamlarını tespitte zorlandığı anlaşılmaktadır. Türkçe hakkındaki bu hassasiyet ve katkıda bulunma arzusu, 'o günlerde dilimize sağlam temeller atma çabası'nın bir yansımasıdır. 1937'de aynı gazetede Millî Mücadele hatıralarını yayımlamıştır. Bu gazete 16 Mayıs 1926'da Balıkesir'de yayımlanmaya başlamış ve CHP yanlısı bir gazetedir. Bu yüzden yazdığı yazılarda da genel siyasete eleştirel yaklaşmamış, kısmen destekler tavırlar sergilemiştir:

> Bilgiler orta malıdır. Hele sözleri dilimizde, benliğimizde, varlığımızda en sağlam birer tanık ve belge olarak yaşıyan atalar, hepimizin bunca göbeklik dedelerimizdir. Onların maksatlarını, olduğu gibi, açıklamak, anlamak, bu uğurda elbirlik çalışmak bütün Türklere ve aydınlara düşen kutsal ödevlerdendir."[33]

O devrin meşhur ulusal ve Türklük söylemine sahip çıkmış, ancak pozitivist ve din aleyhtarı girişimlere destek vermemiştir. 1945 yılında yazı yelpazesini genişlettiğini görüyoruz. Bu tarihten sonra Türk Dil Kurumunun 'Öz Türkçe' hareketine katkıda bulunmak için Türkdili gazetesinde her gün eski kelimelerin yerine bulduğu yeni karşılıkları yayımlamıştır. Yine Haziran 1945'ten itibaren, DP yanlısı olan Balıkesir Postası gazetesinde dil ve edebiyat yazıları ile Farsça ve Arapçadan yaptığı tercümeleri yayımlamış, bir yandan da kimseye duyurmadan Kur'an-ı Kerim meali üzerinde çalışmıştır.

Temmuz 1946 seçimleri ülkede yeni bir hava esmesine neden olmuştur. Bunun en önemli nedeni 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Partinin seçimlere katılacak olmasıdır. Henüz ciddi bir normalleşme olmadığı düşüncesiyle adaylık konusunda tereddüt yaşayan Çantay, Balıkesir Postası'nın onunla 31 Mayıs'ta yaptığı mülakatta siyasete kararını şöyle açıklamıştır: "Ben müstakil bir adamım. Yaşasın kitaplarım!" Siyaset dışında kalmaya özen göstermesi, diğerleri gibi, CHP'ye muhalefet olarak değerlendirilmiştir. Fakat siyasi gelişmeler peşini bırakmamıştır. DP'nin, hem kendini halka tanıtmak hem de oy alabilmek için, onun gibi saygın insanlara ihtiyacı olduğundan önceki seçimlerdeki

olumsuzluklara karşın bu sefer serbest ve adil sayım olacağına ikna edilmiş ve uzun müzakereler sonucu Vehbi Bolak ile birlikte 21 Temmuz 1946 seçimlerine DP listesinden müstakil (bağımsız) olarak seçimlere girmiştir. Hatta Balıkesir Postası ve Türkdili gazetelerinde kendi adına seçim beyannamesi bile yayımlamıştır. Mülakatlarında da beyannamedeki itidalli tutumunu sürdürmüş, kardeşliğin her şeyin üstünde tutulması gerektiğini belirtmiş, CHP ile DP arasında hakemlik yapacağını ilan etmiştir. Ancak açık oy gizli tasnif sistemiyle yapılan seçimde, DP Balıkesir'de çoğunluğu elde etmesine rağmen, Çantay'ın yeterli oyu alamadığı 'anlaşılmıştır!' 26 Temmuz'da Balıkesir Postası'nda yayımlanan yeni mülakatında seçim sonuçlarının halk nezdinde açtığı infiali yatıştırıcı tavrı şöyle sergilemiştir:

> Ben, halkımızın bunca çetin şartlara rağmen, seçime cesaretle iştirak etmiş olmasından memnunum. Bir önceki intihapları düşünün bir de bu seçimi. Arada ne büyük fark var. Bu fark gelecek hakkında bize büyük umutlar veriyor. Tavsiye ederim. Sakin olun. İtidalden ayrılmayınız ve siz de benim gibi sevininiz… Ne yapacaksanız, itidal ile basiretle ve kanun dairesinde yapınız. Birlikten ayrılmayınız. Memleket nazik durumdadır… Fikirler susam tohumu gibi yirmi dört saatte intâc etmez. Sabırlı ve metin olun. Allah milletimizi var etsin. Memleketimizi korusun. Her şey düzelir, yoluna girer.

Bununla da yetinmemiş, TBMM'ye açık mektup göndermiştir. Balıkesir Postası'nın 24 Ağustos 1946 tarihli sayısında yayımlanan mektup şöyledir:

> Büyük Millet Meclisi'ne
>
> -Açık Arîza-
>
> Balıkesir Millet Vekilleri Seçiminde Demokrat Parti listesinin büyük çoğunluk aldığına bütün vicdanımızla ve bütün memleketçe kaniyiz. Bunda zerre kadar şüphemiz yoktur. Fakat buna rağmen seçilenler burada kalmış, seçilmeyenler meclisinize girmiştir.
>
> Yapılan kanunsuzluklara ve haksızlıklara dair olan itirazların komisyonda incelenmekte bulunduğunu gazetelerde okuyoruz. Dün yayılan bir habere göre de güya 17 vilâyet meyanında Balıkesir seçimleri itirazı dahi komisyonca varit görülmemiş. Büyük meclisimizin manevi varlığı namına gerçekleşmemesini temenni ettiğimiz bu haber, iptidai bir karara da ait olsa, muhitimizde umumi bir hayret ve teessür uyandırdı. Bu isticalin manâsı nedir?
>
> Bunca iddia ve ithamlara rağmen vilâyetçe şimdiye kadar, her kazadan kimlerin kaçar rey aldıklarına dair hiçbir tebliğ neşredilmemiştir. İki dereceli seçimlerde bile bu, bir teamül idi.
>
> Buna karşı Demokrat Parti ve müstakiller yalnız kaza itibariyle değil, köy ve kasaba her seçim dairesinden verilen bütün reyleri olanca teferruatıyla tespit etmiş ve bunları -bir çoğunun altında seçim memurları ve muhtarlarının da imzaları bulunmak üzere- mükemmel zabıt varakaları ile ve şahitlerle tevsik eylemiş, hatta kısmen yayınlamıştır. Seçilmeyen insanları 'milletvekili' diye oraya gönderen Halk Partisi'nin ve seçim kurullarının maceralı zabıt

varakaları da elbet eldedir.

Binaenaleyh her iki partinin cetvelleri karşılaştırılarak, hangi kısımlarında tebâyün görülürse oralara el basmak, o noktaların dayandığı vesikaların asıllarını veya noterden tasdikli suretlerini bizzat tetkik etmek ve gerekiyorsa bu hususta mahallerine kadar gidip daha geniş tahkikler yapmak lazımdır. Hatta millî iradenin tam özüne teallük eden bu davada bir tek reyin hakkını dahi, her ne pahasına olursa olsun, arayıp meydana çıkarmalıdır. Büyük Millet Meclisinin şanına, büyüklüğüne, vekâlet sıfatına ve vazifesine yakışan ve milleti tatmin edecek olan teşriî tahkikat işte böyle olur. Bu tahkikat beş, on gün gibi kısa bir zamanda intâc edilemez.

Binaenaleyh her bakımdan muazzam ve şümullü olan bu millî ve esâsî dâvânın adil ve kati bir karara bağlanması işinde katiyen istical gösterilmemesini rica ederim. Parlamento hatalarının milletlerde ne feci akıbetler doğurduğunu ve doğuracağını izaha lüzum yoktur.

Ciddi ve sağlam bir tahkikin, millet vicdanı ve hürriyeti ve onların muhassalası olan mukaddes reyi üzerinde ika edilen türlü türlü oyunlar muhakkak meydana çıkacağına ben eminim ve yine eminim ki herkesçe malum olan ve faillerince de artık inkâr edilemeyen çeşitli baskılardan en küçüğü hakkında edinilecek vicdani bir kanaat bile seçimin -Halk Parti tarafından kazanıldığı fark edilirse dahi- derhal feshini kararını almaya kâfidir. Adil neticeyi bekliyoruz. Derin saygılar.

Birinci Devre Müstakil Karesi Mebusu

ve son seçimde müstakil Balıkesir Milletvekili adayı

H. Basri Çantay[34]

Fakat itiraz eden vekillerin başvuruları kanuni bulunmamış ve reddedilmiş, infial büyümüştü. DP, 29 Temmuz'da Balıkesir meydanında seçim sonuçlarını protesto mitingi düzenlemiş, Çantay, daha önce dile getirdiği fikirlerini miting nutkunda da tekrar etmiştir.

Politik alandan çekilmesi bir hayra vesile olmuştur. Çünkü kendini tamamen ilmî makaleler yazmaya, kitap telifi ve tercümeye, eğitim ve hayır hizmetlerine vakfetmiştir. İstanbul'da çıkan dergileri getirterek hizmet olsun diye elinin ulaştığı herkese dağıtmıştır. 1908'de matbaasında gördüğü Sırâtımüstakîm dergisi 1912-1925 yılları arasında Sebîlürreşâd adıyla çıkmış, Hasan Basri bu yıllarda birkaç yazı yayınlamıştır. 1925'de Takrîr-i Sükûn Kanunu çıkınca derginin yayını da durdurulmuştur. Hürriyet ortamının nispeten iyileşmeye başlaması ile (1948) Sebîlürreşâd'ın yeniden yayımlanmasının yolu açılmıştır. İlk tanışmadan kırk yıl sonra, Hasan Basri de derginin yazar kadrosuna girmiştir. Artık o, fikirlerini daha ilmî seviyeden ifade etmiş, eski mücadeleci ve cedelci tabiatını tenkide ayırdığı makalelerinde, özellikle 'Türkçe Kur'an', mealler ve Türkçe ibadet gibi hassas konularda sürdürmüş, tefsir ve hadis açıklamaları dâhil yazılarını günlük gelişmelerle bağlantılı olarak yazmıştır. Örneğin o yıllarda artış gösteren cami yapma, var olanları tamir etme çabalarının artması üzerine Tevbe suresinin 17-19. ayetlerinin tefsirini konu alan bir yazı yazmış, teşvik amaçlı

hadisleri de ilave etmiştir. Bir güreşçimiz dünya şampiyonu olunca hemen spor, idman hakkındaki hadislere yer verdiği bir makale yazmıştır.[35] Dergide çıkan tefsir ve hadis meallerine dair yazıların büyük kısmını daha sonra kitaplarına almıştır. Dil, edebiyat ve daha basit dinî konuları Balıkesir Postası'nda yayımlamaya devam etmiştir. Bir yandan da 1948'de on aylık kurs şeklinde açılan İstanbul'daki İmam ve Hatip Kursunda ders vermeye başlamıştır..

1950 seçimlerinde DP ilgi göstermediği için bağımsız aday olmuştur. DP yanlısı Balıkesir Postası'nda bir yazar alaycı bir dille onu eleştirince ona sert bir cevap vermiştir. Halk Partisi'nden para aldığına dair iftira atılınca çok sinirlenmiş ve Gürses gazetesinde, "Kopsun o çürümüş, o sefil vicdan, / Kendine ne yüzle diyorsun insan?" sözleri ile başlayan "Müfterinin Suratına" başlıklı sert bir şiir yayımlamıştır. DP, ezici oy çokluğu ile seçimi kazandığı bu seçimde Çantay'ı aday göstermemiştir. Kendisinin de belirttiği gibi siyaset meydanında bazen terazinin tokmağı kaçtığından, hürmet ve izzet gözetilmediğinden bunu bizzat yaşayanlardan birisi olarak bu meydandan tamamen uzaklaşmıştır. Dolayısıyla bu olaylar ve bu tarih, onun için yeni bir dönüm noktası sayılmalıdır. Bundan sonra onu, tamamen dinî konularda ilmî makaleler yazarken, kitap teliflerine yönelirken, altmışını aşmış birisi olarak sufiyane hayata çekilirken ve eş-dostları ile daha fazla hemhâl olurken görüyoruz. Güncel konular üzerinde ayet ve hadislerle destekli ilmî derinlikli makalelerin, aynı zamanda tenkitçi nazarla yazıldığına tanık oluyoruz. Bu durum, siyasi ve sosyal gidişe farklı bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir.

> 1950 yılından itibaren demokratik yönetimin sağladığı kısmi din ve vicdan hürriyetiyle birlikte başlayan İslam dininin öğrenilmesi, öğretilmesi, yaşanması, yayınlar ve diğer vasıtalarla desteklenmesine dönük faaliyetlere Hasan Basri Çantay da katılmıştır. Onun çalışmaları bir taraftan eser telif etmek, diğer taraftan yol göstermek ve uyarılarda bulunmak şeklinde olmuştur. Din ve vicdan hürriyetinin sağladığı haklar bakımından uzun süren bir fetret döneminden sonra Türkiye'de başlayıp hızla gelişen faaliyetler, bir bakıma tabii olarak karşılanabilecek farklı görüşler, gruplar, usuller de ortaya koymuştur. Bu farklılık ve çeşitlilik içinde Hasan Basri Çantay zengin ilmi, fikri birikimi, siyasi tecrübesi ve güvenilir şahsiyetiyle gruplar arasında hakemlik yapmış, görüş ve metotların isabetli ve uygulanabilir olanlarını belirlemeye çalışmış, böylece din alimlerinin, muhafazakar aydınların hamiyetli zenginlerin yol göstericisi ve nihai mercii olmuştur.[36]

Sebîlürreşad'ın Eylül 1951 tarihli nüshasında Çantay'ın, "Hadîsi şerif mealleri" başlıklı yazısının altına düşülen bir notta, "Üstadımız hayli zamandır rahatsız olduğundan tedavi ve istirahat için İstanbul'a gelmiş ve belki de burada yerleşecektir."[37] denildiğine göre, eskisi kadar olmasa da hâlâ Balıkesir-İstanbul arasında gidip gelmeye devam etmektedir. Nihayet 1951 yılının sonuna doğru Kur'an-ı Kerim meal ve tefsirini de bitirmiştir.[38]

1950'lere kadar gazeteci-aydın kimliği ile ön planda iken bu yıllardan sonra âlim kişiliğini sergilemeye başlamıştır. Burada dikkat çeken husus, o, hemen her devirde halkın önünde, onun temsilcisi, bazen sesli bazen sessiz ama her zaman

muhalif ve muhafazakâr düşüncenin temsilcisi konumunda olmuştur. Şunu da belirtmeden geçemeyeceğim: 1950'lere kadar Türkçe Kur'an, Türkçe ibadet gibi ulusal temelli girişim ve tartışmalara ses çıkarmaması ilginçtir. Belki en iyimser ifadeyle, gelecekte yapacağı eleştiri ve karşı hamle için malzeme biriktirmekle meşguldü denebilir.

Türkiye'de siyasi ortamın gevşemesi, fikrî, ilmî ve dinî sahada da ortamın rahatlamasına, hürriyet havasının yayılmasına zemin hazırlamış, hem halkın dinî hislerine ve ihtiyaçlarına tercüman olacak eğitim hem de yayınlar hız kazanmıştı. Çantay'ın da 1950-1956 arasında eğitim, ilim ve fikrî mücadelede yeni bir kulvara girdiğini, buna mukabil kitap tercümesine yoğunlaştığını, biraz da hastalığı nedeniyle gazete ve dergi yazılarını nispeten azalttığını görüyoruz. Devrin ilim-kültür hizmeti öncülerinden olan İlim Yayma Cemiyetinin kuruluşunda (1951) aktif çalışanlardan birisi de o olmuştur. Bu uğurda yaptığı çabaların heyecanını, "Bana bir ümit geldi. Hoşunuza gitsin veya gitmesin, bu imam hatip jenerasyonu, yirmi beş yıl sonra bu ülkenin kaderine hükmedecek." sözünde hafızlara kazımıştır. O, sadece çeşitli cemiyetlerde ve bizzat imam hatip öğrencilerinin içinde bulunarak bu hükme varmış olmalıdır. Zira Ekim 1951 yılında açılan İstanbul İmam Hatip Orta Mektebinde, zaman zaman dersler vermeye başlamış, 1951-60 arasında bu okulda müdür olan Mahir İz, onunla yaşadıklarına hatıratında yer vermiş, ilmine güvenmiş ve 'ulemadan' diye nitelemiştir. İlk Meclis'te tanıdığı andan beri kendisini hürmetle anan Mahir İz'den başka, Celal(eddin Ökten) Hoca ile iyi bir dostlukları vardır. Okuldaki birçok hocayla dinî-ilmî konularda müzakere ve münakaşalar yapmışlardır. Bir ara başta Celal Hoca dâhil bir grup öğretmene ders bile vermiştir.[39] İstanbul'da hemhâl olduğu, Eşref Edib, Ali Fuat Başgil, Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Topçu gibi seçkin dostlarıyla bazen bir dost meclisinde, bazen bir ilmî-fikrî müzakerede bir araya gelmiştir.

Bütün azmini ilim-fikir uğurunda teksif etmiş, hangi araç mümkünse onu halkının hizmetine sunmuştur. En büyük payı da gençler ve öğrenciler almış, "Şu İslami uyanışa bakın, bugün elhamdülillah Peygamber-i Zîşân'ın sünnetlerini ihya devri geldi… Dün imanın, İslam'ın şartlarını bilmeyen, sormayan, belki cünüp gezen üniversite gençliği, bugün bana misvak soruyor… Yâhu memlekette yepyeni bir hava var. Ah dünyaya erken gelmişim. Ah yetmişi geçmiş olmayacaktım da yirmi yaşında olacaktım ve bu gençlerle birlikte kollarımı sıvayıp işe koyulacaktım. Memleketimizde iş var!.."[40] diye cûşu hurûşunu dile getirmiştir. Bu durum sanki Çantay'ın 'ikinci doğuşu' ya da 'yeniden doğuşu' gibidir. İstanbul'da bulunduğu zaman zarfında evi âdeta bir mektep gibidir. Öğrencileri evine toplamış, hem ders hem izzet-i ikram hem de para yardımında bulunmuştur. Çeşitli çevrelerden özellikle din eğitimi yapanların ziyaretleri ve onlara sohbetleri hiç eksik olmamış, Kâdî İyâz'ın Şifâ-i Şerîf'ini okuttuğu dersleri birçok öğrencisi tarafından yâd edilmiştir. Müezzinlere ve mevlithanlara makam ve usul dersi vermiş, teoriyle yetinmemiş, yanık sesiyle mevlit ve musiki icrası da yapmıştır. Öğrencilerine ikramı seven biridir. Osmanlı Türkçesi yazan ve Kur'an öğrenenlere para dağıtmıştır. Bütün bu uğraşı yanında ilim ve araştırmayı bırakmamıştır. Enver Baytan tedris halkasına şu sözleri ile ışık tutmaktadır:

> Ondan Arapça dersi görmedik, sadece Osmanlı Edebiyatı, bir de Arapçadan Türkçeye tercüme usulü gördük. Bazı yerlerde bir harf bile konması icab edebilir, onu da koyardı. Şimdiki gibi uluorta, rast gele tercüme hazırlamazdı. Öyle her şeye rızası da yoktu. Hocaefendi hakikaten dil ustasıydı… Bir de Tercüme Usûlu dersi aldık. Yani Arapça bir ibareyi Türkçeye çevirirken nelere dikkat edilir ki, tercüme sağlam olsun. Hasan Basri Hoca tercüme usulünü iyi biliyordu, kendisi zaten Arap Edebiyatı muallimiydi. Bugün mealler içerisinde metne en çok yaklaşanı da onun mealidir… Yani Hasan Basri Hoca bu hususta bize uzun zaman ders verdi.[41]

Sebîlürreşâd dergisinin Kasım 1951 sayısında yayımlanan "Tefsir-i Şerif" başlıklı makalenin başına konan "Mühim bir tebşir" başlıklı nota göre Çantay, yıllardır üzerinde çalıştığı Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm adlı eseri tamamlamış ve basıma hazır hâle getirmiştir. Bu başyapıt 1952-1953'te üç cilt olarak basılmıştır. İlmin zirvesi, çalışmalarının nihai mahsulü ortaya çıkmış, böylece yıllar önce Akif'in gerçekleştiremediği meal, en azından onda ısrar eden bir kalem tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak Akif'in kaleminden çıkan mealdeki dil ile karşılaştırma yapacak bir kanıt elde bulunmamaktadır. Meal büyük yankı uyandırmış, ilim ve halk kesimlerinden büyük beğeni alarak rağbet görmüştür. Hakkında birçok tanıtım yazısı, değerlendirme yayımlanmış, bu konuda Çantay'la mülakatlar yapılmıştır.

Meal bittiğinde maddi olarak da bitme noktasına geldiği için ata-babadan kalma arsalardan satarak meali bastırmıştır. Diğer kitap ve makalelerinden ücret almamasına rağmen mealden mecburen almış, ancak buradan gelen para ile hacca gitmiş (1954) ve kendi adına Balıkesir'deki bağ evinin yanına cami yaptırmıştır (12.5.1954-6.8.1955). Bidat olduğu düşüncesiyle cami içine hiçbir yazı yazdırmadığı, simge ve resim koydurmadığı anlatılmaktadır. Sadece Vakıflar Umum Müdürlüğüne bir dilekçe yazarak (18.4.1965) bir adet sakal-ı şerif istemiş, Umum Müdürlüğünün talimatı ile İstanbul Başmüdürlüğü bu isteği yerine getirmiştir (27.12.1955).[42] Balıkesir'de olduğu zamanlar cami, ibadetlerin dışında onun için eğitim faaliyeti bakımından önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Mutat vaaz ve sohbetler dışında, öğrencilere çeşitli dersler vermiş, özellikle ikindi namazından sonra eş-Şifâ'yı okutmuştur. Tabi evinde verdiği dersleri de unutmamak gerekmektedir.

Mealin yayımlandığı tarihten sonraki yazılarının büyük çoğunluğu 'Türkçe Kur'an', 'Türkçe ibadet' ve Diyanet tartışmaları üzerine yoğunlaşmış, sert eleştiriler yapmış, kendisi de aynı şekilde eleştirilmiştir. Zira o sıralarda başka Kur'an tercümeleri yayımlanmış, 'Türkçe Kur'an' tabiri yerleştirilmek istenmiş, doğal olarak Çantay da taraf hâline gelmiştir. Nitekim Türkiye'de 'Türkçe Kur'an, Türkçe ibadet' gibi konular üzerinden din anlayışı ve din politikası hakkında iki farklı grubun 'çarpışması' gazete ve dergilerde boy boy sergilenmiştir. Çantay, bu yazılarında 1950'den öncekilerde olduğu gibi çekingen ve üstü kapalı ifadeler kullanmamış, siyasi kelime ve kavramlarla karşı tarafa hücum etmiştir. Benzer bir durum 1960 ihtilalinden sonra tekrar alevlenmiştir.

Çantay, bütün eksiklik ve sıkıntılara rağmen İslam'ın ve İslami hayatın dirilmesinden çok memnundur. 1958'de yabancı bir yayın organına yazdığı

makalede, Cumhuriyet kurulduktan sonra din eğitiminin yasaklanması, tarikatların kaldırılması gibi nedenlerle 'Türkiye'de İslam'a bağlılığın ortadan kalktığını söylemenin yanlış olacağını, hurafe ve anlamsız şeyler yerine sahih ve sağlam inançların halk tarafından benimsenmeye başladığı, camilerin tıklım tıklım dolduğu, Kur'an'ın öğretildiği, ilköğretimde dinin öğretildiği, imam hatiplerde dinî eğitimin yapıldığı, meal ve tefsirler dâhil dine dair birçok kitabın basıldığı ve süreli yayınların yapıldığını âdeta göğsünü gere gere anlatmıştır.[43]

Yıllar ilerledikçe yayın halkasına yeni çıkmaya başlayan İslâm mecmuasını da katarak yayın araçlarını genişletmiş, ölümüne kadar birkaç yıl içinde (1956-1964), bu dergide, Sebîlürreşâd'dakine benzer fikirlerine yer verdiği çok sayıda makale neşretmiştir. En dikkat çekeni ise 1960 ihtilali ile yeniden gündeme gelen Türkçe Kur'an'la ibadet yapılmasını savunanlara şiddetli muhalefeti ve tenkitleridir. Çantay, bu ihtilale şiddetle karşı çıkmış, öğrencisi Doktor Süleyman Yalçın'a, "Bu hareket milletimize karşı yapılmıştır. Bundan en çok biz zarar göreceğiz." demiştir."[44] İhtilalinden sonra Kur'an-ı Kerim'in Latin harfleriyle bastırılması konusunda danışılmak üzere Diyanet İşleri Reisliği tarafından bazı şahıslar davet edilmiş, Ankara'da yapılan toplantıda Mahir İz'in şiddetli itirazı üzerine bundan vazgeçilmiştir. Kendisi de bir meal müellifi olan Çantay, hem Kur'an tercümesine aşina hem de bu konuda çok hassastır. Diyanet İşleri Reisliği, 1956'da Kur'an-ı Kerim'in mealini yaptırmaya karar vermiş, bir heyet çalışmaya başlamış, ancak çoğunun ayrılması üzerine meali 1960'ta âdeta yeniden yazmak ve tamamlamak Dr. Yaşar Kutlay ve Dr. Hüseyin Atay'a nasip olmuş ve basılmıştır.[45] Mahir İz bu eseri gözden geçiren heyetin de başkanlığını yapmıştır. Eserin Çantay'ı ilgilendiren tarafı ise şöyledir: Meal yayımlanınca, özellikle çevirilerin lafza sadık kalmadığına dair en şiddetli tenkitlerden birisi Çantay'dan gelmiştir. Atay, "Hasan Basri Çantay'ın Diyanetçe Basılan Kur'an-ı Kerim Tercümesinin Tenkidini Tenkit" başlıklı bir yazı ile bunlara cevap vermek istemiş, ancak hiçbir gazete bu cevapları yayımlamak istememiştir.[46] Baştan beri, Kur'an çevirisinde lafza sadık kalmayı ve dolayısıyla lafzi/harfi çeviriyi esas alan Çantay'ın bu eleştirilerinin[47] meale karşı ilmî tenkidin ötesinde ihtilalin ardından yerleştirilmek istenen ve sivil kesimden de destek alan Kur'an anlayışını kabul etmemekten mütevellit olduğu düşünülebilir. Ancak ondan önce, kendisinin anlattıklarına bakılırsa, Diyanet'in konumu itibariyle böyle bir işe kalkışmaması lazımdır. Zira eğer iyi bir meal çıkmazsa makam için çok ayıp olur, ayrıca anlamlar dondurulmuş olur. Bir diğer husus da Diyanet'in tam bağımsız bir kurum olmadığı için dinî neşriyata müdahale olabileceğini, bu noktada dikkatli adımlar atılması gerektiğini hem başkan yardımcısı A. Hamdi Akseki hem de başkan Eyüp Sabri Ürgüplü'ye yazdığı mektuplarda belirtmiştir. Nihayetinde, kendi tabiri ile "Sayısız hatalarla dopdolu bir Kur'an tercemesi... Hangisini ele alayım, hangisini yazayım hayretler içindeyim. Diyebilirim ki ayetlerin istisnasız bütün anlamları yanlıştır." tarzında yer yer çok sert ifadeler, serzenişler ve dahi kendi mealinin adını bile vermedikleri için öfkelenen Çantay, hayatının en uzun makalesini, en sert eleştirilerden oluşturarak yayımlamıştır. Bu makalelerdeki eleştiriler Türkiye'de Kur'an meali eleştiriciliğinde bir dönüm noktası sayılabilir. Hatta bir ara kitabın başına 'meal' yazarak bir siper

oluşturduklarını belirterek, “Bu siperin Kur’an’ın özünü ve hakikatini büsbütün setr-ü tahrif etmesine cevaz verilemez. Bu hem günahtır, hem bilhassa Diyanet Dairesi için, en büyük ayıptır.”[48] demekten kendisini alamamıştır.

1960 ihtilalinden sonra Balıkesir’e yerleşmiş, tedavi dışında İstanbul’a fazla gitmemiştir. Zaten takibat altına alınmış, sık sık evi sivil polisler tarafından kontrol edilmiştir. Yukarıda belirttiğimiz üzere o, ihtilalin muhalifidir. Bu yüzden duyduğu tedirginlikten dolayı birtakım evrakını yaktığı da ifade edilmektedir.[49] Bir yandan da evinde öğrenci okutmaya devam etmiştir ki bu, o gün için ‘dikkat çeken’ bir davranıştır.[50] Yeri gelmişken belirtelim ki gerek İstanbul’da, gerekse Balıkesir’de kendisinden ders alan öğrencileri arasında Mehmet Emre (ö. 2003), Mücteba Uğur (ö. 2005), Cevat Akşit, Enver Baytan, Nevzat Aşık, Erol Ayyıldız, Yahya Kutluoğlu ve daha birçok kimse gibi, az da olsa ilminden müstefit olan, ziyaret eden, sohbetinde bulunan Kemal Kuşcu, M. Sait Hatiboğlu, Hayrettin Karaman, Ali Rıza Ercan, Tayyar Altıkulaç, Orhan Okay gibi şahıslar da vardır.

Balıkesir’de eş dost meclislerinden ayrılmadığı gibi çeşitli toplantılara katılmış, İstanbul’da ise Mehmet Akif’i anma günlerinin vazgeçilmezi olmuştur. 1963’te İstanbul’da muhtemelen katıldığı son Akif toplantısında, ilahiyat fakültesi, İslam enstitüsü ve imam hatip öğrencilerine, ‘Ben ihtiyarladım, artık derli toplu konuşamıyorum, zaman gençlik zamanıdır, siz konuşacaksınız biz dinleyeceğiz.’[51] demiştir. Hasılı ihtiyarlık başa çökmüş, devr-i zaman, onun da faniliğine damga vurmuştur. Hastalığı ilerlediğinde bile hâlâ bir şeyler yapmak istemiş, hatta bir keresinde, “Yatakta ölmek istemiyorum, cihat yaparak ölmek istiyorum.” demiştir. Bu cehdinin nişanesi olarak ölünceye dek kalemini kullanmış, ölümünden birkaç ay önce, Nisan 1964’te İslâm mecmuasında son yazısı yayımlanmıştır. Uzun yaşamının en güzel mirasını bu yazıda şöyle dile getirmiştir:

> Evlâdım, şu günler hayâtımızın en mes’ud günleridir. Ne bir tek düşman, ne Damad Ferid kalmadı. Artık istiklâlimize kavuşduk. Artık Türkiye bizimdir ve şimdi siz, babanızın senelerce evvelden beri sayıkladığı güneşin altında hür ve müstakil yaşıyorsunuz.[52]

3 Aralık 1964 (1384) tarihi onun dünyasını değiştirdiği tarih olarak gerekli yerlere kaydedilmiştir. Mide kanaması nedeniyle vefat ettiğinde İstanbul’dadır. Defin masrafları, eşi Nazmiye Hanım’ın ziynet eşyaları ile karşılanmıştır. Cenaze namazı Fatih Camii’nde kılınmış, Edirnekapı Mezarlığı’na defnedilmiştir. 1971’de yol çalışması yapılırken mezarı, Mehmet Akif ile Babanzâde Ahmed Naim’in mezarlarının yakınına nakledilmiştir.[53]

Vefat etmeden önce eserlerinin el yazması olanlarını İstanbul’a getirterek Süleymaniye Kütüphanesi’ne bağışlamış, ömrünün sonuna kadar yanında kalan az sayıdaki kitapları da Beyazıt Kütüphanesi’ne bağışlamıştır. Şahsi kütüphanesini ise evlatlığı Mürşid Çantay, onun vefatından sonra Balıkesir müftülüğüne vermiştir. Müftülük ise kendi binası karşısında ‘Hasan Basri Çantay Kütüphanesi’ açmıştır. Kütüphane lojmana çevrilince, kitaplar depoya konmuş, bir müddet sonra Diyanet İşleri Başkanlığı, kitapların kıymetli olanlarını Ankara’ya aldırmış, kalanları da müftülük, Balıkesir Üniversitesi Edebiyat

Fakültesine vermiştir. Kitaplar burada tasnif yapılarak seminer salonuna onun adı verilmiş ve kitaplar okuyucunun hizmetine sunulmuştur.

Ölümü üzerine yazılan şiirler:

Merhum Üstad Hasan Basri Çantay'a Mersiye
Baş döndürücü bir hızla akarak geçen zaman
Onu da aldı elden, şu ecelden el-aman.
Hasan Basri de gitti bıraktı bizi yetim,
Ağlıyor ona şimdi bütün erbâb-ı ilim.
Şairdi, müfessirdi, kâmildi, muttakiydi,
Alimdi o devrinde Hasan Basri gibiydi.
Asrında tek kaynaktı Hadis, Fıkıh, Kelâm'da,
Artık görür mü dünya o rütbede o nâmda.
Tatlı diliyle güven verirdi her insana,
Ömrünce yorulmadan emek verdi Kur'an'a.
Milletle beraberdi Kurtuluş Savaşı'nda,
Cihada koşmuş idi daha işin başında.
Ahlakta, fazilette yolu Allah yolu idi,
Kalbi Peygamber aşkı, vatan aşkı doluydu.
Bir "merd-i melek sîret" ve "pâk tînet"ti hatta,
Kırıldı, bükülmedi, dürüst oldu hayatta.
Ender yetişir herkese örnek zât-ı mümtâz,
O üstadı anarken ne söylense yine az.
Yâ Râb! Sana yalvardım, yattığı yer nur dolsun,
'O ğufrân-ı ilâhî' ölüm tarihi olsun.
Mücteba Uğur, İskilip 1384/1964[54]

Şiir

Ey asil milletimizin yiğit evladı,
Ey mana aleminin ilim, şiir üstadı!
Ne mutlu geçti ömrün Kur'an-ı Hakim ile,
"Ahâdis-i Nebevî, "Meal-i Kerim" ile!...
Hoşnuttur senden mutlak iki cihan güneşi,
Yaktın çünkü kalplerde sönmez kutsal ateşi.
Velilerde bulunur ancak sendeki iman,
Oldu bak irşadınla bir nasrânî Müslüman.
Yeter seni tebcile yalnız bu son himmetin,
Akıp gitse yüzyıllar unutulmaz hizmetin.

Olur da bir hak dostu mukaddes dinine yar,
Etmez mi ona rahmet Cenâb-ı Perverdigâr.
Ey İslam mücahidi! Dön de bir ardına bak,
Müminler ordu olmuş, tabutunsa bir sancak.
Kavuşup Allah'ına en mübarek bir günde,
Yükselmiş gidiyorsun genç ellerin üstünde.
Duacı sana her an nice öksüz, yetim, dul,
Tutmasın matemin Balıkesir, İstanbul.
Nura gark oldu bugün şehitlik boydan boya,
Selam götür bizlerden Mehmet Akif Ersoy'a.
Cemal Oğuz Öcal

Çantay'ın ölümü

Hasan Basri Çantay, muhterem hocam
Budur bir faniye en güzel encam.
Ömrünü hak yolda, hakla harcadın
Mümin gönüllere meş'ale adın…
Dolduramaz bir şey senin yerini,
Nimet sayacağız eserlerini.
İslam'a hizmetin bizce müsellem,
Sen huzura er de duymayız elem.
Rabbin lütfu sana ebedi hayat
Mekanın Cennettir, nur içinde yat.
Hatıran rahmete olacak medâr,
Seni anacağız mahşere kadar.
Enver Tuncalp[55]

1.4. Eserleri [56]

Yaşadığı toplumun inanç ve değerlerine karşı sorumluluk bilinciyle hareket eden Hasan Basri Çantay, tefsir, hadis, hukuk, fıkıh, dil ve edebiyat, tasavvuf, ahlak ve tarih alanlarında birçok eser vermiştir.[57] Çok sayıdaki makalesi, büyük bir gayretin ürünüdür. Yazın hayatı şiirle başlamış, gazete yazıları ile devam etmiş, kitapla gelişmiş, olgunluk devri, makalelerle süslenmiş, en sonunda kıymetli eserler ve özellikle Kur'an meal-tefsiri ile taçlanmıştır. Onun fikrî gelişimi ve düşünce yapısını göstermesi açısından eserlerini, tespit edebildiğimiz kadarıyla, kronolojik sıraya göre tanıtmaya çalışacağız.

A) Yazıları - Makaleleri

Müellifimiz, 'Sîretî, Nasûhî Dede, Basri, H. B., H. Basri, Hasan Basri, H. B.

Çantay, Hasan Basri Çantay, Serseri, Aşık Hasan, Hüznî, Pîr-i Fânî, Kalender, Kelimeci, Hasaneyn, Kulak Misafiri, Mü'min, Y. H., Muvahhid' gibi isim, müstear isim, mahlas ve kısaltmaları ile Yıldırım, Karesi, Sırâtımüstakîm-Sebîlürreşâd, Ses, Söz (ya da Doğru Söz), İzmir'e Doğru, Zafer-i Milli, Irmak, Gençler Yolu, Yeni Gün, Türkdili, Tanrıdağ, Balıkesir Postası, Savaş, Gürses, Ateş, İslâm, Adalet, İslam'ın Nuru, Kaynak, Fetih, Diyanet, Merhaba gibi birçok gazete ve mecmuada yazı ve şiirler yayımlamıştır.[58]

Nasihat (15 Eylül 1325/1909), Balıkesir (28 Eylül 1909) ve Yıldırım (11 Şubat 1327/1911-3 Temmuz 1328/1912) gazetelerinin idare ve yazı işleri müdürlüklerini yapmıştır.

Sırâtımüstakîm - Sebîlürreşâd (1910-1921, 12 makale, Arap alfabesiyle)

Sîretî, "Evrâk-ı Vâride: Ulemâ-yı Muhterememize Bir İhtâr-ı Nâçizâne", Sırâtımüstakîm, cilt: 4, aded: 94, 15 Cemâziyelâhir 1328, 10 Haziran 1326 (10 Haziran 1910), s. 28l.[59]

1. Balıkesirli Sîretî, "Ramazan Vaizleri", Sebîlürreşâd, cilt: 1-8, aded: 21-203, İstanbul 12 Temmuz 1328 / 1912, s. 403-405.

2. Balıkesirli Sîretî, "Fukarada Hamiyyet, Zenginlere Levha-i İbret", cilt: 10, aded: 238, 21 Mart 1329/1913, s. 71.

3. Balıkesirli Sîretî, "İstanbul'da Gördüklerimden", cilt: 11, aded: 264, 19 Eylül 1329 / 1913, s. 62.

4. H. Basrî, "Hadîs-i Şerîf", cilt: 16, aded: 355, 14 Temmuz 1332 / 1916, (26 Ramazan 1334), sayfa: 130-131.

5. H. Basrî, "İnkisâr-ı Hayâl (Manzûm)", cilt: 18, aded: 468, Ankara, Şubat 1337 / 1921, sayfa: 307 (Babamın Şiirleri, s. 25).

Nasûhî Dede, "Cihâd-ı İslâm (Hadîs-i Şerîf Manâ-yı Şerîfi) ", cilt: 19, aded: 469, Ankara, 24 Şubat 1337 (1921), sayfa: 4-6.

Nasûhî Dede, "Cihâd-ı İslâm: Hayata Sarılmak, Ölümden Korkmak", cilt: 19, aded: 470, Ankara, 3 Mart 1337 / 1921, s. 15-17.

Şu iki yazı, 1919 yılında İzmir'e Doğru gazetesi aracılığı ile dağıtımı yapılacağı ilan edilen, ancak dağıtılamayan Cihâd isimli kitabının makale olarak yayımlanmış hâlidir.

Nasûhî Dede, “Ey Müslümanlar, Esir Kardeşlerinizi Düşününüz! (Sure-i Nisa, 75)”, cilt: 19, aded: 472, Ankara, 21 Mart 1337 / 1921, s. 31-34.

6. H. Basrî, “Mechûl Vatanperverlerden Bâlyalı Mustafa Çavûş”, cilt: 19, aded: 477, Ankara, 23 Nisan 1337 (1921), sayfa: 85-87.

7. Sîretî, “Ramazan Muhasebesi: Vaazlar, Vaizler”, cilt: 14, aded: 481, Ankara, 21 Mayıs 1337 / 1921, s. 133-134.

8. Karesî Mebûsî H. Basrî, “İrşâd Meselesi -Matbuât ve İstihbârât Müdürü Beye İthâf”, cilt: 20, aded: 509, Ankara, 13 Temmuz 1337 (1921), sayfa: 171-172.

Karesi (1916, gazete idaresi ve yazarlık)

1. “Düğün Masrafları”, 28 Nisan 1330.
2. “Din, Namus ve Osmanlılık Borcu”, 12 Mayıs 1330.
3. “Bir Nazire”, 22 Mayıs 1916.
4. “Bir Rica”, 27 Mayıs 1916.
5. “Tenbellik ve Fakirlik”
6. “Çalışmak ve Zenginlik”
7. “Nişancılık - Atıcılık, 1-3”, 9-23 Haziran 1330.
8. “Spor Hakkında -Binicilik” , 7 Temmuz 1330.
9. “Ramazan Vaazları”, 7 Temmuz 1330.
10. “Kasabalarımız Nasıl Olmalıdır?”, 14 Temmuz 1330.
11. “Ramazan Vaazları Nasıl Olmalıdır?”, 21 Temmuz 1330.
12. “Ziraat (Çiftçilik)”, 28 Temmuz 1330.
13. “Müslümanlara Din Müjdeleri ve Buyrukları”, 4 Ağustos 1330.
14. “Muharebede Fedakârlık”, 4 Ağustos 1330.
15. “Teâvün”, 8 Ağustos 1330.
16. “Askerlik Hakkında Din Buyrukları”, 18 Ağustos 1330.
17. “Umûmî Seferberlik”, 18 Ağustos 1330.
18. “Büyük Kurtuluş Bayramı”, 1 Eylül 1330.
19. “Bizde Muhacirlik ve Yanlış İtikâdler”, 12 Teşrînievvel 1330.
20. “İslamiyet Ölmez Yaşar”, 27 Teşrînievvel 1330.
21. “İvrindi Nahiyesi”, 2 Teşrînisâni 1331.
22. “Fetvâ-yı Şerîfin Köylü Dilince İzâhı”, 10 Teşrînisâni 1330.
23. “Müslümanlar Cihatta Birbirine İmdat Etmeye Mecburdur”, 24 Teşrînisâni 1330.
24. “Askerlik Hakkında Din Buyrukları ve Müjdeleri”
25. “Cihâd-ı Ekber Münasebetiyle Tanrı Buyrukları”, 1 Kânûnievvel 1331.
26. “Mevlevihâne Yangını”, 2 Mart 1331.
27. “Oruç Ayı ve Vaazlar”, 29 Haziran 1331.
28. “Muharrem Hasbî, 1-3”, 15-29 Kânûnievvel 1331.
29. “Mekteplerde Cevelan”, 1 Şubat-14 Mart 1331 (dört yazı).
30. “Kebsud Nahiyesi”, 2 Mayıs 1332.
31. “Bir Hadis-i Şerif”, 4 Temmuz 1332.
32. “Makâlât”, 11 Temmuz 1332.
33. “Bir Hatıra: Devre-i Mutavassıta ve Âliye”, 11 Kânûnievvel 1332.
34. “Ufak Bir Hatıra: Mensucât-ı Dâhiliyyemiz Hakkında”, 9 Kânûnisani 1332.
35. “Karesi Ricâl-i Târihiyyesinden: Ali Şuûrî Efendi”, 16 Kânûnisani 1332.

36. “Divân-ü Lügât’it-Türk”, 5 Mart 1332.
37. “Şehit Muhterem Faik Paşanın Ruhuna İthaf”, 5 Mart 1332.
38. “Türkçe Harfler”, 12-26 Mart 1332 (üç yazı).
39. “Mektepliler Hakkında”, 7 Mayıs 1333.
40. “Makâle-i Mahsûsa”, 18 Haziran 1333.
41. “Ramazan Muhasebeleri: Düşündüm ki”, 5 Ramazan 1335

Ses gazetesi (17 Ekim 1918 - 13 Mart 1919, gazete idaresi ve yazılar)

1. “Gideceğimiz Yol”, sayı 1, 17 Teşrînievvel 1334 / Ekim 1918.
2. “Eşkiyalık Derdi”, sayı 1, 17 Teşrînievvel 1334 / Ekim 1918.
3. “Asayiş Meselesi”, 24 Teşrînievvel / Ekim 1918.
4. “Eşkıya Meselesi”, 24 Teşrînievvel / Ekim 1918.
5. “Bugünkü Vazifelerimiz: Milli Muavenet Lazımdır”, 7 Teşrînievvel / Kasım 1918.
6. “Zavallı Köylülerimiz”, 5 Kânûnisani 1334 / Aralık 1918.
7. “Rumlar mı Mazlum? Amanoloidi Efendiye”, (iki ayrı yazı), 14 Kasım 1918.
8. “Şekavet Haberleri”, 24 Kasım 1918 (Çevredeki bazı hadiselerin haberi).
9. “Mülhakkat”, 22 Aralık 1918 (Balya ve Bandırma muhabirlerinin yorumlu haberleri).
10. “Muhtekirler Cezasız mı Kalacak?”, 2 Ocak 1919.
11. “Yağma Devrinde Anadolu”, 16 Ocak 1919.
12. “Balıkesir’de İhtikar”, 23 Ocak 1919.
13. “Hırsızlık”, 30 Ocak 1919.
14. “Un Meselesi”, 6 Şubat 1919.
15. “İttifâk-ı Mukaddes”, 13 Şubat 1919.
16. “Ayvalık Ahvâli -Anarşi”, 6 Mart 1335/1919.
17. “Kara İsa’nın Türk Memleketi Hiçbir Ecnebiye Verilemez”, 13 Mart 1335/1919.
18. “Venizelos Ne İstiyor?” ve “Venizelos’a Cevap”, 13 Mart 1335/1919.
19. “Neler Oluyor?”

Söz (ya da Doğru Söz) (1335 / 1919)

1. Hüznî, “Geçtim”, Doğru Söz, nümero: 1, 22 Nisan 1335/22 Nisan 1919
2. Hüznî, “Gemisini Kurtaran Kaputandır”, nümero: 3, 19 Mayıs 1335 / 1919 (Babamın Şiirleri, s. 26)

İzmir’e Doğru (1335-1334/1919-1920)

1. H. Basri, “Karesî - Kara İsa”, İzmir’e Doğru, sayı 14, 1 Kânûnisani 1335 / 1919, s. 2-3 (Ses’teki “Kara İsa’nın Türk Memleketi Hiçbir Ecnebiye Verilemez” adlı yazının geliştirilmiş hâlidir).
2. Bu gazetede Millî Mücadele’nin hazırlıkları sırasında halkı teşvik ve teşci için yazdığı yazıları yanında haber-yorum nitelikli olanlar da vardır. Ses gazetesindeki başlıklarla ve ifadelerle benzerliklere sahiptir. Bu gazetedeki yazıların bir kısmında isim kullanılmadığı için Çantay’a ait olanların tamamını tespit edemedik.

TBMM Anketine Cevap (1921)

-İlk Meclis Anketi -Birinci Dönem Milletvekillerinin Gelecekten Beklentileri,

TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara Nisan 2004, s. 235-37.

Zafer-i Millî (1923-1925, yazılar, 13 şiir ve mülakatlar)

1. “Mühim Bir Mülâkat”, 27 Mayıs 1339 / 1923, numaro: 103.
2. “Dalkavukluk”, 25 Teşrîn-i Evvel 1339 / 1923.
3. “Ehliyet ve Liyakat”, 16-18 Eylül 1923.
4. “Akıl Yaşta Değil Baştadır”, 20-23 Eylül 1923.
5. “Bir Şiir”, 20 Muharrem 1340/1924.
6. “Müdahane”, 19 Eylül 1925.
7. “Hilâl-i Ahmer Gibi Bir Hayırlı Cemiyet Balıkesir’de Niye Kurulmuyor?”

Irmak Mecmuası (1928)

15 Şubat - 15 Kasım 1928 tarihleri arasında Balıkesir’de on beş günde bir çıkan edebiyat dergisinde birkaç yazı yazmıştır. Yazılar Ülkü Edebiyatı kitabında özetlenmiştir.[60]

Gençler Yolu (1929-1936)

1. 1929-1932 arasında Eminiddin Beyin Balıkesir’de çıkardığı bu dergide tasavvufi temalı şiirler ile piyesler yayımlanmıştır. Bu şiirlerin bir kısmı derlenmemiş ve yayımlanmamıştır.
2. Zeka Demetleri adlı kitaptaki nüktelerin bir kısmı ilk defa burada yayımlanmıştır.

Türkdili gazetesi (1927-1958, birçok yazı, şiir ve dizi yazı)

1. “Şehir Kenarlarından Şehir Dâhiline”, 23 Mayıs 1927.
2. “Demedim”, Türk Dili, nr.387, 26 Ağustos 1927.
3. “Sapmam ne tuzluya, ne de ekşiye”, 24 Ağustos 1927 (Babamın Şiirleri, s.39.
4. “Köy Türküsü”, 23 Ağustos 1927 (Babamın Şiirleri, s. 19-21).
5. “Dilimiz Çerçevesinde”, nr.1928, 30 Eylül 1932.
6. “Yeni Dil Çerçevesinde Karışık Örnekler”, nr.1929, 1 Ekim1932.
7. “Yeni Dil Çerçevesinde Yapacağımız İşler”, nr.1930, 3 Ekim 1932.
8. “Yerli Dilimizden Örnekler”, 4 Ekim 1932.
9. “Koyma Diline Örnekler”, 9 Ekim 1932.
10. “Yerli Dilimizden Örnekler”, 27 Ekim 1932.
11. “Gamsız Köse ile Deli Turgut”, 30 Kasım 1932.
12. “Gönenli Genç Osman”, 16 Nisan 1933.
13. “Öz Dilimiz: Koyma İşi”, Türk Dili, nr.4366, 3 -7Aralık 1934 (üç yazı).
14. “Avam Nedir?”, 3 Mart 1935 (Babamın Şiirleri, s. 47).
15. “Seyrani’ye Nazîre?”, 7 Mart 1935 (Babamın Şiirleri, s. 85.
16. “Bizde Şiir Demek Kadın Demektir” (Türkdili’nin yaptığı “Anketimiz”e verdiği cevap), nr. 9713, 2 Ağustos 1935.
17. 1935’den itibaren ‘Kulak Misafiri’ imzasıyla yayınladığı “Ülkü Edebiyatı” yazıları. Daha sonra Ülkü Edebiyatı adıyla kitaplaştı.
18. “İstiklâl Marşı Şairi Mehmet Akif”, 31 Birincikânûn / Aralık 1936 - 23 İkincikânûn / Ocak 1937. (M. Akif’in ölümü (27 Aralık 1936) üzerine yazdığı inceleme yazıları, Âkifnâme’ye alınmıştır).
19. “Hayatım”dan Kaçaklık Devri”, 10-27 İkincikânûn (Ocak) 1939 (on dört sayıda Millî Mücadele hatıraları dizi yazısı). (Kara Günler ve İbret Levhaları adıyla kitaplaştı).

20. “İşlenmesi Gereken Tarihî Konular” başlıklı dizi yazı 4 Nisan - 15 Eylül 1944 tarihleri arasında 14 bölüm olarak yayınlanmış ve ağırlıklı olarak Balıkesir’i ilgilendiren tarihi konulara yer verilmiştir.
21. “Yakın Tarihimizde Zekâ Oyunları” adlı üç bölümlük dizi yazı 30 Eylül-3-5 Ekim 1944 tarihleri arası.
22. “Türk Dil Kurumunun Yayınladığı Atalarsözü Hakkında”, 20 Temmuz - 5 Ağustos 1945 (Tenkitler, Görüşler köşesinde Veled İzbudak’ın Atalarsözü (Türk Dil Kurumu, İstanbul 1936) adlı eserinin tenkidine dair 14 yazı).
23. “Bu Seyri Memleketin Kasıs Yaptırıyor”, 5 Ağustos 1945.
24. “Öylesi Değil Böylesi!”, 26 Ocak 1947 (Bu ve sonraki yedi adet yazı R. Fikret Sağnak’a eleştiridir. Yazılarda ‘Kelimeci’ takma adını kullanmıştır).
25. “Hayatta Biraz da Eğlence Lazım”, 5 Şubat 1947.
26. “Kelimeci’nin Tarama Sergisi”, 8 Şubat 1947.
27. “Kelimeci’nin Tarama Sergisi”, 9 Şubat 1947 (Gerçek adını yazmış, ‘Kelimeci’nin kendisi olduğunu açıklamıştır).
28. “Kelimeci’den: Öylesine Böylesi”, 18 Şubat 1947.
29. “Öylesine Böylesi”, 22 Şubat 1947.
30. “Sağnak’ın Edebî Hüvviyeti, Özeti”, 1 Mart 1947.
31. “Köy Okulları”, 15 Mart 1947.
32. “Müfterinin Suratına”, 2 Temmuz 1950. (Gürses gazetesinde de yayımlanmış, Babamın Şiirleri, s. 49-50 kitabına alınmıştır).
33. “Nefes”, 6 Temmuz 1950.
34. “Hurafeciye”, 9 Temmuz 1950.
35. “Ölümü Münasebetile: M. Cavit Emir”, 11 Ekim 1950.

Kaynak (1946-51)

1. “Kıta”, 1937.
2. “Büyük Türk Âlimi Molla Fenârî-Hayatı ve Eserleri”, 1946.
3. “Eski Balıkesir Vali ve Mutasarrıfları”, 1946.
4. “Serçe”, 1945 (Babamın Şiirleri, s. 58).

Gürses (1950)

1. “Müfterinin Suratına”, 30 Mayıs 1950. Türkdili’nde de yayımlanmıştır.

Balıkesir Postası (1943-1952, 110 makale)

1. “Zekâ Demetleri: Küçük Fıkralar”, 12 Temmuz - 13 Ağustos 1943 (20 yazı).
2. “Sözlü İmtihanlar Alenî Olmalıdır”, 29 Temmuz 1943.
3. “Bostan Tercümesi -1”, 21 Haziran 1945.
4. “Bostan Tercümesi -2”, 22 Haziran 1945.
5. “Bostan Tercümesi -3”, 23 Haziran 1945.
6. “İmriülkays -Yedi Askı -el-Muallekat-üs-seb”, 29 Haziran 1945.
7. “İmriülkays -Yedi Askı -el-Muallekat-üs-seb”, 30 Haziran 1945.

Bu iki yazı Milli Eğitim Bakanlığı’nca yayınlanan eserin dil bakımından eleştirisi olup Sebîlürreşâd dergisinde (5/116, Aralık 1951, s. 246-248) “İmriülkays -Yedi Askı” başlığı ile aynen yayınlanmıştır.

8. “Dilde Araştırmalar: Bekar-Bekri Kelimeleri -1”, 4 Temmuz 1945.
9. “Dilde Araştırmalar: Bekar-Bekri Kelimeleri -2”, 5 Temmuz 1945.
10. “Stil Kelimesi”, 6 Temmuz 1945.

11. “Bedesten Kelimesi”, 7 Temmuz 1945.
12. “Dilde Araştırmalar”, 13 Temmuz 1945.
13. “Dilde Araştırmalar”, 14 Temmuz 1945.
14. “Dilimizde Araştırmalar”, 20 Temmuz 1945.
15. “Dilimizde Araştırmalar”, 21 Temmuz 1945.
16. “Dilimizde Araştırmalar”, 25 Temmuz 1945.
17. “Dilimizde Araştırmalar”, 26 Temmuz 1945.
18. “Yalnız Fiat Murakabesi Yeterli Değildir”, 31 Temmuz 1945.
19. “Dilde Araştırmalar”, 4 Ağustos 1945.
20. “Dilde Araştırmalar”, 5 Ağustos 1945.
21. “Dilde Araştırmalar”, 7 Ağustos 1945.
22. “Dilde Araştırmalar”, 8 Ağustos 1945.
23. “Dilde Araştırmalar”, 9 Ağustos 1945.
24. “İktibaslar (Balıkesir’de Bay Çantay’ın Saçmaları)”, 7 Kasım 1945.
25. “İş Mecmuasına Cevap”, 8 Kasım 1945.
26. “İş Mecmuasına Cevap”, 9 Kasım 1945.
27. “İş Mecmuasına Cevap”, 12 Kasım 1945.
28. “Hasan Basri Çantay’la Mülakat”, 31 Mayıs 1946.
29. “Hasan Basri Çantay’ın Hemşehrilerine Beyannamesi”, 22 Haziran 1946.
30. “Bağımsız Adaylardan H. B. Çantay’la Mülakat”, 25 Haziran 1946.
31. “Haksızlık”, 27 Haziran 1946.
32. “Açık Mektup”, 4 Temmuz 1946.

-19 Temmuz 1946 tarihli gazetede Demokrat Parti adayları listesi, H. B. Çantay’ın ismi de vardır.

33. “Bağımsız Aday Hasan Basri Çantay’la Bir Konuşma”, 26 Temmuz 1946.
34. “Müstakil Aday H. B. Çantay’ın Nutku: Siz Vazifenizi Yaptınız”, 30 Temmuz 1946.
35. “Bazan da Böyle Dalkavukluk -1”, 20 Ağustos 1946.
36. “Bazan da Böyle Dalkavukluk -2”, 22 Ağustos 1946.
37. “TBMM’ye Açık Arîza -1”, 24 Ağustos 1946.
38. “Türk Dil Kurumu”, 26 Eylül 1946.
39. “Akif’in İftarında”, 15 Ekim 1943, sayı 240.
40. “Salmanım Oğul, Süleymanım Oğul”, 26 Ekim 1943.
41. “Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üstüne Bir Deneme (Müellif: Besim Atalay)”, 2 Kasım 1946.
42. “Bir Tartışma Münasebetile Türk mü Terk mi?”, 3 Kasım 1946.
43. “Dilde Araştırmalar -uk Eki”, 12 Kasım 1946.
44. “Dilde Araştırmalar -Çocuk Kelimesi”, 13 Kasım 1946.
45. “Dilde Araştırmalar -Çocuk Kelimesi”, 14 Kasım 1946.
46. “Türk Değil Terk’dir”, 5 Aralık 1946.
47. “Susurluk’ta Bekarlar Kulübü”, 20 Aralık 1946.
48. “Hara mı Hira mı?”, 7 Ocak 1947 (R. Fikret Sağnak’a eleştiri).
49. “İktibaslar: Tarafsızın Yolu”, 9 Ocak 1947.
50. “İlmi Tetkikler: İslam-Türk Ansiklopedisi Hakkında Okuyucularıma Acizane Tavsiyelerim”, 16 Ocak 1947.

51. “Kısacası: Bilgi Ürkek Bir Kuştur”, 17 Ocak 1947.
52. “Kısacası: Şark Kültürümüz Noksan”, 18 Ocak 1947.
53. “Kısacası: Edebiyat Dersleri Hakkında”, 20 Ocak 1947.
54. “Okuyucu Göz ile İki Görüş Bir Sual”, 22 Ocak 1947.
55. “Kısacası: Okuyup Yazmak Beyanındadır”, 24 Ocak 1947.
56. “Değerli Üstad Dr. Adnan Adıvar’a”, 29 Ocak 1947.
57. “Veremle Savaş -1-”, 31 Ocak 1947.
58. “Veremle Savaş -2-”, 1 Şubat 1947.
59. “Veremle Savaş -3-”, 4 Şubat 1947.
60. “Veremle Savaş -4-”, 5 Şubat 1947.
61. “Veremle Savaş -5-”, 11 Şubat 1947.
62. “Veremle Savaş -6-”, 12 Şubat 1947.
63. “Veremle Savaş -7-”, 13 Şubat 1947.
64. “Bizden Bize: Beş Ciltlik Muazzam Bir Hayal -R. Fikret Sağnak”, 1 Mart 1947.
65. “Bizden Bize: Türkü Söylüyorum İlahi Değil -R. Fikret Sağnak”, 3 Mart 1947.
66. “Düzme Hadisler”, 30 Temmuz 1948.
67. “Müftü, Basri Çantay’a Cevap Veriyor”, 31 Temmuz 1948.
68. “Düzme Hadisler”, 31 Temmuz 1948.
69. “H. B. Çantay, Müftü ve Vaizin Sözlerine Ne Diyor?”, 2 Ağustos 1948.
70. “Düzme Hadisler”, 2 Ağustos 1948.
71. “Düzme Hadisler”, 3 Ağustos 1948.
72. “Düzme Hadisler”, 4 Ağustos 1948.
73. “H. B. Çantay Vaizden Bazı Sualler Soruyor”, 5 Ağustos 1948.
74. “Kızılay Münasebeti İle”, 28 Ekim 1949.
75. “H. B. Çantay’ın Bir Açıklaması”, 7 Nisan 1950.
76. “Partiler ve Müstakiller Yazısına H. B. Çantay’ın Cevabı”, 8 Mayıs 1950.
77. “Çantay’a Şiir -Uzun Hafız”, 20 Temmuz 1950.
78. “H. B. Çantay’ın İzahı”, 27 Temmuz 1950.
79. “Kore’ye Asker Sevki”, 4 Ağustos 1950.
-27 Temmuz 1950 tarihli sayıda “H. B. Çantay Vaaz Verecek” haberi.
80. “Yeni Göçmenlerimiz Hakkında”, 6 Ekim 1950.
81. “Yeni Göçmenlerimiz Hakkında”, 7 Ekim 1950.
82. “Yeni Göçmenlerimiz Hakkında”, 8 Ekim 1950.
83. “Göçmenlere Yardım”, 28 Ekim 1950.
84. “Göçmenlere Yardım”, 31 Ekim 1950.
85. “Göçmenlere Yardım”, 1 Kasım 1950.
86. “Göçmenlere Yardım”, 2 Kasım 1950.
87. “Göçmenlere Yardım”, 3 Kasım 1950.
88. “Göçmenlerimiz Hakkında”, 4 Kasım 1950.
89. “Göçmenlerimiz Hakkında”, 6 Kasım 1950
90. “Göçmenlerimiz Hakkında”, 7 Kasım 1950.
91. “Göçmenlerimiz Hakkında”, 8 Kasım 1950.
92. “Göçmenlerimiz Hakkında”, 10 Kasım 1950.

93. “Göçmenlerimiz Hakkında”, 11 Kasım 1950.
94. “Yardımlaşma”, 21 Aralık 1950.
95. “Yardımlaşma”, 22 Aralık 1950.
96. “Yardımlaşma”, 25 Aralık 1950.
97. “Yardımlaşma”, 26 Aralık 1950.
98. “Yardımlaşma”, 29 Aralık 1950.
99. “Yardımlaşma”, 1 Ocak 1951.
100. “Yardımlaşma”, 3 Ocak 1951.
101. “Yardımlaşma”, 4 Ocak 1951.
102. “Yardımlaşma”, 5 Ocak 1951.
103. “Ahmet Hamdi Akseki”, 15 Ocak 1951.
104. “Kültürümüzde Su”, 16 Mart 1951.
105. “Kültürümüzde Su”, 17 Mart 1951.
106. “Balıkesir”, 29 Mayıs 1951.
107. “Balda Şifa Vardır”, 30 Mart 1951.
108. “Hristiyan Mevlüt Okunur mu?”, 3 Ocak 1952.
109. “Ezan-ı Muhammedi”, 1 Şubat 1952.
110. “Men-i İsrafat Kanunu Men Edilecek mi?”, 11 Şubat 1952.
111. “Klakson Yasağı Paviyonu”, 12 Şubat 1952.
112. “Yeni Neşriyat: İslam’ın Nuru”, 18 Haziran 1952.
113. “Kur’an-ı Hakîm ve Meali Kerîm”, 29 Eylül 1952 (Mealin basılmaya başlandığı haberi).
114. “Kur’an-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm”, 3 Haziran 1953.

Ateş Gazetesi (1951)

1. “Hıdırelleze Doğru -I-”, 1951.
2. “Hıdırelleze Doğru -II-”, 1951.
3. “Namazgah -I-”, 24 Mayıs 1951.
4. “Namazgah -II-”, 25 Mayıs 1951.
5. “Namazgah -III-”, 26 Mayıs 1951.
6. “Namazgah -IV-”, 27 Mayıs 1951.
7. “Üstad Abdülgafur İçin”, 18 Temmuz 1951.

İslam’ın Nuru -Dini, İlmi, Ahlaki Mecmua (1952-1953)

1. “Edeb”, İslâm’ın Nuru, nr. 13, Mayıs 1952 (Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, Şubat-Mart 1964’te de yayımlandı).
2. “O Peygamberi Allah Övüyor”, nr. 14, Haziran 1952.
3. “Meâl-i Kerîm”, nr. 14, Haziran 1952 (Bu başlıktaki yazılar ayet mealleridir).
4. “Yetim”, nr. 15, Temmuz 1952.
5. “Meâl-i Kerîm”, nr. 15, Temmuz 1952.
6. “Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’in Önsöz’ü”, nr. 16, Ağustos 1952.
7. “Allah Kelamı”, nr. 20, Aralık 1952.
8. “Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm”, nr. 18, Ekim 1952.
9. “Kur’ân Meâli”, nr. 19, Kasım 1952.
10. “Allah Kelâmı”, nr. 20, Ocak 1953.
11. “Allah Kelâmı”, nr. 21, Ocak 1953.
12. “Mevlid: Velâdet-i Seniyye-i Peygamberiyye”, nr. 23, Mart 1953.

13. “Allah Kelamı”, nr. 23, Mart 1953.
14. “Kabir Azâbı”, nr. 23, Mart 1953.
15. “Allah Kelâmı”, nr. 24, Nisan 1953.

Sebîlürreşâd (1948-1962, 100 civarında makale, yazı, Latin harfli. İlk rakam cildi, ikincisi sayıyı gösterir)

1. “Tefsiri Şerif (İnsan tabiatı değişir mi?) (İsra 84)”, 1/2, Mayıs 1948, s. 18, 31 (Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, II, 523-25’te aynen yer verilmiştir).
2. “Tefsiri Şerif, (Nazi‘ât 30)”, 1/5, Haziran 1948, s. 68 (Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, III,1143’de aynen yer verilmiştir).
3. “Tefsiri Şerif: Allah’ın Mescitlerini İmara Ehil Olanlar (Tevbe 17)”, 1/6, Haziran 1948, s. 84 (Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’de ilgili ayetin tefsirinden daha derli topludur).
4. “Tefsiri Şerif: Allah’a ve Peygamber’e Hainlik (Enfal 27)”, 1/7, Temmuz 1948, s. 98-99 (Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’e alınmamıştır).
5. “Ehadisi Şerife: Emaneti muhafaza ve halkı idare hususiyetindeki mesuliyet”, 1/7, Temmuz 1948, s. 99.
6. “Sözün Özü: Neme Lazım?”, 1/7, Temmuz 1948, s. 106 (H. B. Ç. rumuzuyla kısa bir anlatı).
7. “Sözün Özü: Hazreti Halid”, 1/8, Temmuz 1948, s. 114 (kısa bir anlatı).
8. “Sözün Özü: Kanaat Sahibi Olmak”, 1/8, Temmuz 1948, s. 116 (kısa bir anlatı).
9. “Örnek Adam: Ali Saib Ece Bey”, 1/8, Temmuz 1948, s. 127-128.
10. “Tefsiri Şerif: Sırr-ı Teklif (Ahzab 72)”, 1/9, Temmuz 1948, s. 130-131 (Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, II,757-59’da aynen yer verilmiştir).
11. “Sözün Özü: İhtisasa Kıymet Verelim”, 1/10, Ağustos 1948, s. 150.
12. “Sözün Özü: Maarifin Acıklı Durumu”, 1/10, Ağustos 1948, s. 152.
13. “Sözün Özü: Biz Böyle Din İstemiyoruz”, 1/10, Ağustos 1948, s. 160.
14. “Tefsir-i Şerif: Kuvvet hazırlamak (Enfal 60)”, 1/11, Ağustos 1948, s. 162-163 (Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, II,265-66’da kısmen yer verilmiştir).
15. “Hadis-i Şerif: Beden kuvveti, idman ve yarışlar hakkında”, 1/11, Ağustos 1948, s. 163-164.
16. “Sözün Özü: Dinde Reform Ne Demek?”, 1/11, Ağustos 1948, s. 170.
17. “Tevhit”, 1/12, Ağustos 1948, s. 178-179.
18. “Sözün Özü: Tarihimizin Temeli”, 1/12, Ağustos 1948, s. 187.
19. “Sözün Özü: Ebedi Hayata İnanmak”, 1/12, Ağustos 1948, s. 189.
20. “Tefsiri Şerif: Kelime-i Tayyibe - kelime-i habise (İbrahim 24-26)”, 1/13, Eylül 1948, s. 194-196 (Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, II,380-81’deki izahı geliştirmiştir).
21. “Sözün Özü: Dinde Reform”, 1/13, Eylül 1948, s. 197.
22. “Yetimler Hakkında (Çocuk Esirgeme Kurumuna İthaf) -1”, 1/13, Eylül 1948, s. 198-199.
23. “Sözün Özü: Asıl Mürteci Onlardır”, 1/13, Eylül 1948, s. 200.
24. “Yetimler Hakkında (Çocuk Esirgeme Kurumuna İthaf) -2”, 5/18, Eylül 1948, s. 212-213.
25. “Sözün Özü: Müslümanlık Hayat Dinidir”, 1/14, Eylül 1948, s. 217.

26. “Sözün Kısası: Gevezelik ve Küstahlık”, 1/17, Ekim 1948, s. 263.

27. “Dünya Umranında Ahirete İnanmanın Tesiri”, 1/18, Ekim 1948, s. 275-276.

28. “Yetimler Hakkında (Çocuk Esirgeme Kurumuna İthaf) -3”, 1/18, Ekim 1948, s. 278.

29. “Çocuklara Karşı Peygamberimizin Sevgisi (Çocuk Esirgeme Kurumuna İthaf)”, 1/19, Kasım 1948, s. 292-293.

30. “Sözün Özü: Mü’min ile Münafık”, 1/19, Kasım 1948, s. 298.

31. “Kırk Hadîsi Şerif: Yüce Peygamberimizin Mübarek Hadislerinden Meâller”, 4/98, Mart 1951, s. 354.

32. “Kırk Hadîsi Şerif: Yuce Peygamberimizin Mübarek Hadislerinden Meâller”, 4/99, Nisan 1951, s. 370.

33. “Kırk Hadîsi Şerif: Yüce Peygamberimizin Mübarek Hadislerinden Meâller”, 4/100, Nisan 1951, s. 386.

34. “Hadîsi Şerif”, 5/105, Haziran 1951, s. 66.

35. “Hadîsi Şerif”, 5/106, Temmuz 1951, s. 82.

36. “Hadîsi Şerif”, 5/107, Temmuz 1951, s. 98.

37. “Hadisi Şerif”, 5/108, Temmuz 1951, s. 114.

38. “Hadîsi Şerif”, 5/109, Ağustos 1951, s. 130.

39. “Hadîsi Şerif”, 5/110, Eylül 1951, s. 146.

40. “Hadîsi Şerif Meâlleri”, 5/111, Eylül 1951, s. 162.

41. “Tefsir-i Şerif, Sâd Sûresi 1-19”, 5/112, Ekim 1951, s. 178-179. (Bundan sonraki Tefsir-i Şerif adı altındaki yazılar Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’deki ilgili ayet açıklaması ile hemen hemen aynıdır).

42. “Hadîsi Şerif” 5/112, Ekim 1951, s. 180.

43. “Tefsir-i Şerif, Sâd Sûresi 20-33”, 5/113, Kasım 1951, s. 194-195.

44. “Tefsir-i Şerif, Sâd Sûresi 34-46”, 5/114, Kasım 1951, s. 210-212.

45. “Eserler Arasında: “İmriülkays -Yedi Askı-”, 5/116, Aralık 1951, s. 246-248 (Balıkesir Postası, 29-30 Haziran 1945’te yayınlanan yazının tekrarı).

46. “Tefsir-i Şerif, Nahl 68-69”, 5/118, Ocak 1952, s. 274.

47. “Tefsir-i Şerif, Ayetelkürsî meali”, 5/120, Şubat 1952, s. 306.

48. “Tefsir-i Şerif, Ennahl 125, Yusuf 108”, 5/122, Mart 1952, s. 338.

49. “Abdülgafur Iştın’ın İrtihali”, 5/123, Mart 1952, s. 362 (Şiir).

50. “Hadis-i Şerif Meâlleri”, 6/126, Mayıs 1952, s. 3.

51. “Oruç Ancak Allah İçin Olursa Oruçtur”, 9/218, Nisan 1956, s. 279.

52. “Kur’an-ı Kerim’de Türkçe Kelimeler mi? -1”, 10/242, Nisan 1957, s. 261-263.

53. “Kur’an-ı Kerim’de Türkçe Kelimeler mi? -2”, 10/243, Nisan 1957, s. 275-277.

54. “Kur’an-ı Kerim’de Türkçe Kelimeler mi? -3”, 10/244, Mayıs 1957, s. 292-294.

-“Kur’an’da Yabancı Kelimeler” (İ. Hami Danişmend’in Çantay’ın yazılarına cevabı), 10/244, Mayıs 1957, s. 294-96.

55. “Manzume-i Tarihiyye”, 10/244, Mayıs 1957, s. 292-294 (Kamil Miras’ın ölümü).

56. “Kur’an-ı Kerim’de Türkçe Kelimeler mi? -4”, 10/245, Mayıs 1957, s. 307-308, 320.

-“Kur’an’da Yabancı Kelimeler Hakkında Son Söz” (İ. Hami Danişmend’in Çanyat’ın yazılarına cevabı), 10/245, Mayıs 1957, s. 309-311.

57. “Kur’an’da Yabancı Kelimeler -5”, 10/246, Haziran 1957, s. 326-328.

-“Kur’an’da Yabancı Kelimeler”, Abdullah Söğüt (Mahir İz), 10/246, Haziran 1957, s. 329.

-“Kur’an’da Yabancı Kelimeler”, İ. Hami Danişmend, 10/247, Haziran 1957, s. 344.

-“Kur’an’da Yabancı Kelimeler”, Ali Tayyar, 10/248, Temmuz 1957, s. 362-263.

-“Kur’an’da Yabancı Kelimeler”, Abdullah Söğüt (Mahir İz), 10/248, Temmuz 1957, s. 364-265.

-“Kur’an’la Oynuyorlar”, 10/250, 1956, s. 393-394.

-“Kur’an’da Yabancı Kelimeler”, Aziz Kondumer, 11/253, Eylül 1957, s. 37-39.

58. “Türkçe Kur’an mı? -1”, 11/252, Ağustos 1957, s. 23-24.

59. “Türkçe Kur’an mı? -2”, 11/253, Eylül 1957, s. 35-37.

60. “Türkçe Kur’an mı? -3”, 11/254, Eylül 1957, s. 50-51.

61. “Türkçe Kur’an mı? -4”, 11/255, Eylül 1957, s. 67-69.

62. “Baltacıoğlu ve Kur’an -1”, 11/256, Kasım 1957, s. 82, 96.

63. “Baltacıoğlu ve Kur’an -2”, 11/257, Kasım 1957, s. 100-101.

64. “Sual - Cevap: Hudâ Siyret, Hudâ Meşreb”, 11/258, Aralık 1957, s. 125.

65. “Baltacıoğlu ve Kur’an -3”, 11/259, Aralık 1957, s. 130-131.

66. “Baltacıoğlu ve Kur’an -4”, 11/260, Ocak 1958, s. 146-147.

-Yukarıdaki sekiz yazı O. Nebioğlu ve İ. Hakkı Baltacıoğlu’nun eserlerine tenkittir.

67. “Bir Tedai -İstanbul valisinin icraatı münasebetiyle”, 11/264, Mart 1958, s. 219-220.

68. “Sualler, Cevaplar: Mudâhane, Mudârâ”, 11/268, Nisan 1958, s. 280.

69. “Hadîs-i Şerif Meâlleri”, 11/270, Haziran 1958, s. 306.

70. “Bir Şaheser: Kur’an, Garp Müteferriklerine Göre”, 11/270, Haziran 1958, s. 309.

71. “Hadîs-i Şerif Meâlleri”, 11/272, Temmuz 1958, s. 338.

72. “Hadîs-i Şerif Meâlleri”, 11/273, Temmuz 1958, s. 354.

73. “Hadîs-i Şerif Meâlleri”, 11/275, Ağustos 1958, s. 372.

74. “Said b. Cübeyr Şehit Edilirken”, 11/275, Ağustos 1958, s. 373-374.

75. “Yarım Asrın İlhamı”, 12/277, Ekim 1958, s. 18-19 (Sebîlürreşâd’ın 50. yılı münasebetiyle değerlendirme yazısı).

76. “Hadîs-i Şerif Meâlleri”, 12/280, Kasım 1958, s. 66.

77. “Hadîs-i Şerif Meâlleri”, 12/281, Kasım 1958, s. 82.

78. “Ehadîs-i Şerife Meâlleri”, 12/285, Ocak 1959, s. 146.

79. “Ehadîs-i Şerife Meâlleri”, 12/286, Ocak 1959, s. 162.

80. “Ehadîs-i Şerife Meâlleri”, 12/287, Şubat 1959, s. 178-179.

81. “Ehadîs-i Şerife Meâlleri”, 12/288, Mart 1959, s. 194.

82. “Ehadîs-i Şerife Meâlleri”, 12/289, Mart 1959, s. 210.

83. “Ehadîs-i Şerife Meâlleri”, 12/290, Nisan 1959, s. 226.

84. "Ehadîs-i Şerife Meâlleri", 12/291, Nisan 1959, s. 242.
85. "Ehadîs-i Şerife Meâlleri", 12/292, Mayıs 1959, s. 258.
86. "Ehadîs-i Şerife Meâlleri", 12/296, Ekim 1959, s. 332.
87. "Ehadîs-i Şerife Meâlleri", 12/297, Kasım 1959, s. 348.
88. "Fuhuş Salgını: Umumhaneler, gizli fuhuş yuvaları -1", 12/298, Aralık 1959, s. 369-371.
89. "Fuhuş Salgını: Umumhaneler, gizli fuhuş yuvaları -2", 12/299, Aralık 1959, s. 287-288.
90. "Ehadis-i Şerife Meâlleri", 12/300, Aralık 1959, s. 396.
91. "Fuhuş Salgını: Umumhaneler, gizli fuhuş yuvaları -3", 12/300, Aralık 1959, s. 400-402.
92. "Ehadîs-i Şerif Meâlleri", 13/302, Ocak 1960, s. 18.
93. "Ehadîs-i Şerif Meâlleri", 13/303, Şubat 1960, s. 46-47.
94. "Ehadîs-i Şerif Meâlleri", 13/305, Mart 1960, s. 66.
95. "Ehadîs-i Şerif Meâlleri", 13/306, Mart 1960, s. 82.
96. "Ehadîs-i Şerif Meâlleri", 13/307, Nisan 1960, s. 98.
97. "Tevhit", 13/308, Nisan 1960, s. 121 (1/12, Ağustos 1948, s. 178-179'daki aynı adlı yazının tekrarıdır).
98. "Yeni Eserler: İslam'a Giriş", 13/324, Nisan 1961, s. 384 (Kitap tanıtımı. İslam'a Giriş'in tercümesi için yazdığı "Takriz" yazısıdır).
99. "Tefsiri Şerif: Mizaca Göre Hareket -İsra 84", 14/328, Ekim 1961, s. 34-35
Sebîlürreşâd'ın Mayıs 1948, cild 1, sayı 2'deki yazısında ele aldığı ayeti bu yazıda Kur'ân-ı Hakîm Meâl-i Kerîm'den aynen aktarmıştır. Tabi ki tarz, muhteva ve üslup değişmiştir.
100. "Ehadisi Şerife Meâlleri", 14/328, Ekim 1961, s. 36.
101. "Mehmet Akif Gecesinde", 14/342, Nisan 1962, s. 265-266.
İslâm Mecmuası (1956-1964, Bazı yazılar, notlar, açıklamalar şeklindedir. İlk rakam cildi, ikincisi sayıyı gösterir)
1. "Kur'an-ı Kerîm Tefsiri: Asr Suresi", İslâm Mecmuası, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1/1, Nisan 1956, s. 6 (Kur'ân-ı Hakîm..., III,1217-18'deki açıklamalar genişletilmiş ve düzenli hâle getirilmiştir).
2. "Kur'an-ı Kerim Tefsiri: İslamiyet'te Mücadele Yolları (Nahl suresi 125. ayet)", 1/2, Mayıs 1956, s. 2. (Sebîlürreşâd'daki "Tefsir-i Şerif, Ennahl 125, Yusuf 108" (5/122, Mart 1952, s. 338) başlıklı yazının tekrarı)
3. "Kur'an-ı Kerim Tefsiri: Allah Uğrunda Mücahede (Ankebut suresi 69)", 1/3, Haziran 1956, s. 2.
4. "Şairler Hakkında (Şuara suresi 224-227)", 1/4, Temmuz 1956, s. 3-4.
5. "Kur'an-ı Kerim Tefsiri: Basiret Hakkında (En'am suresi 104)", 1/5, Ağustos 1956, s. 2-3.
6. "Kur'an-ı Kerim Tefsiri: İçki, Kumar ve Fal Hakkında", 1/6, Eylül 1956, s. 2-3.
7. "Molla Fenari'nin Hayatı ve Eserleri", 1/7, Ekim-Kasım 1956, s. 8-9 (Kaynak dergisinin 155-156 sayıları, 1946 yayınlanmıştır).
8. "Kur'an-ı Kerim Tefsiri: Bozgunculuk Hakkında (Hucurat 6)", 1/8, Aralık 1956, s. 2-3.

9. “Kur’an-ı Kerim Tefsiri: Kur’an Diliyle İslami Düsturlar: Kötülüğe İyilikle Mukabele Etmek (Fussilet suresi 35-36)”, 1/9, Şubat 1957, s. 2-3.

10. “Kur’an-ı Kerim Tefsiri: Milletler Layık Olduğu İdareye Kavuşurlar”, 1/10, Mart-Nisan 1957, s. 2-3.

11. “Kur’an-ı Kerim Tefsiri: Mü’minler Mü’minlerin Velileridir (Tevbe suresi 71)”, 1/11, Mayıs 1957, s. 2.

12. “Sözün Özü: Meslek Adamı Olmak”, 1/11, Mayıs 1957, s. 26.

13. “Kur’an-ı Kerim Tefsiri: Al-i İmran Suresi İlk Ayetler”, 1/12, Ağustos 1957, s. 3 (Kur’ân-ı Hakîm…, I,81-82’dena alıntıdır).

14. “Kur’an-ı Kerim Tefsiri: Kur’an ve Namaz (Ankebut suresi 45)”, 2/1, Ocak 1958, s. 2 (Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, s. 712’den aynen alıntıdır).

15. “Kur’an-ı Kerim’den İlhamlar Meâller”, 2/2, Şubat 1958, s. 2-3.

16. “Dinde Reform”, 2/3, Mayıs 1958, s. 27.

17. “İslam Nizamında Cihad”, 2/3, Mayıs 1958, s. 2-3.

18. “Hadis-i Şerif Mealleri”, 2/3, Mayıs 1958, s. 3.

19. “Kur’an-ı Kerim’de Yakut Kelimesi”, 3/1, Ekim 1959, s. 12.

20. “Kur’an-ı Kerim Tefsiri: Duha Suresi”, 3/2, Kasım 1959, s. 35.

21. “Kur’an-ı Kerim Tefsiri: Meâller ve İzahlar”, 3/3, Aralık 1959, s. 67.

22. “Kur’an-ı Kerim Tefsiri: Meâller ve İzahlar”, 3/4, Ocak 1960, s. 399-400.

23. “Kur’an-ı Kerim Tefsiri: Meâller ve İzahlar”, 3/5, Şubat 1960, s. 131.

24. “Fuhuş Salgını -I-”, 3/6, Mart 1960, s. 172-173.

25. “Kur’an-ı Kerim Tefsiri, Meâller ve İzahlar”, 3/7, Nisan 1960, s. 195.

26. “Fuhuş Salgını -II-”, 3/7, Nisan 1960, s. 204.

27. “Kur’an-ı Kerim Tefsiri: Meâller ve İzahlar”, 3/8, Mayıs 1960, s. 227-228.

28. “Fuhuş Salgını -III-”, 3/10, Temmuz 1960, s. 306-307.

“Fuhuş Salgını, I-III” başlıklı yazılar Sebîlürreşâd’daki yazıların tekrarıdır.

29. “Kur’an-ı Kerim’de Firdevs Kelimesi”, 1960, s. 6. (Hilâl dergisi, sayı 6, yıl 1959, s. 5’de de yayınlanmıştır)

30. “Kur’an-ı Kerim Tefsiri: Dalkavukluk Etmeyiniz”, 5/40, Ocak 1961, s. 98.

31. “İstidrac”, 5/42, Mart 1961, s. 162.

32. “Kur’an Tefsiri: Selamlaşmak”, 5/46, Temmuz 1961, s. 290.

33. “İbadete Açık İstanbul Camileri”, 5/51, Aralık 1961, s. 94 (Hilmi Tanışık’ın aynı adlı eserinin tanıtımıdır).

34. “Tefsir-i Şerif: Meâller ve İzahlar (Bakara suresi 177)”, 5/52, Ocak 1962, s. 99-100.

35. “Muharrirlerden Okuyuculara Cevaplar: Ölüye Ağlamak ve Evladın Hakkı”, 5/52, Ocak 1962, s. 126.

36. “Kur’an-ı Kerim Tefsiri: Hac Hakkında Meâller (Al-i İmran suresi 96-97)”, 5/54, Mart 1962, s. 163.

37. “Sizlerle Başbaşa: Muharrirlerden Cevaplar”, 5/54, Mart 1962, s. 48 (Gençler İlavesi’nde).

38. “Kur’an-ı Kerim Tefsiri: Meâller ve İzahlar (Nur suresi 63)”, 5/7, Nisan 1962, s. 195.

39. “Diyanet İşleri Reisliğinin Neşrettiği Kur’an-ı Kerim Tercümesi Hakkında İntikadlar -1-”, 5/9, Haziran 1962, s. 261-265.

40. “Diyanet Reisliğinin Neşrettiği Kur’an-ı Kerim Tercümesi Hakkında İntikadlar -2-”, 5/10, Temmuz 1962, s. 291-293.

41. “Diyanet Reisliğinin Neşrettiği Kur’an-ı Kerim Tercümesi Hakkında İntikadlar -3-”, 5/11, Ağustos 1962, s. 323-325.

42. “İsm-i Tafdîl Bahsi”, 5/12, Eylül 1962, s. 355.

43. “Mehmet Akif Hakkında Konuşma”, 6/5, Mart 1963, s. 142 (Konferans özeti).

44. “Üstad Hasan Basri Çantay’la Bir Mülakat”, 6/8, Mayıs 1963, s. 226-227 (Bu mülakata dair: “Mühim Bir Açıklama”, 6/9, Haziran 1963, s. 287).

45. “Muharrirlerimizden: Okuyucularımıza Cevaplar”, 7/1, Ekim 1963, s. 31.

46. “Tefsir-i Şerif: Sual Sormanın Hükmü (Maide suresi 101)”, 7/2, Kasım 1963, s. 35.

47. “Tefsir-i Şerif (Al-i İmran suresi 134)”, 7/3, Aralık 1963, s. 67-68.

48. “İrtihal-i Nebi (s.a.) Üzerine Ömerü’l-Faruk (r.a.)’un Hitabesi”, 7/4, Ocak 1964, s. 99-101 (İktibas edilerek yeniden yayın: Diyanet İlmi Dergi, Mayıs-Haziran 1971, cilt: X, sayı: 108-109, s. 199).

49. “Tefsir-i Şerif: Hayvan Sevgisi (Sad suresi 30-33)”, 7/6, Mart 1964, s. 163.

50. “Tayyâre Şehidi Mustafa Zihni Hızal İçin”, 7/7, Mart 1964, s. 192 (Şiir).

51. “Tefsir-i Şerif: Hayvan Sevgisi”, 7/7, Nisan 1964, s. 194-195.

Balıkesir Adalet (gazetesi, 1962, 1964 muhtelif sayılar)

1. “Zeka Demetleri”, 16 Ocak 1962 (Bu başlıkta 27 yazı).

2. “Emanetlerin Ehline Tevdii”, 8-12 Eylül 1962 (Üç ayrı yazı).

3. “Akıl Yaşta Değil Baştadır”, 13 Eylül 1962.

4. “Adalet”, 20-21 Eylül 1962 (İki ayrı yazı).

5. “Müteferrika”, 22-24 Eylül 1962 (İki ayrı yazı).

6. “İzmir Yolculuğundan Kısa İntibalar, I-II”, 6-7 Aralık 1962 (İki ayrı yazı).

7. “Meâller, İzâhlar”, 11 Aralık 1962.

8. “Meâller, İzâhlar”, 12 Aralık 1962.

9. “İslâm’ın Tahiyyesi Selamdır”, Balıkesir Adalet, nr.146, 22 Ocak 1963.

10. “Oruca Dair Hadisler”, 2 Şubat 1963.

11. “Kendi Kaleminden Hasan Basri Çantay”, yayına hazırlayan: Kerim Kâni Akpınarlı, 23 Aralık 1964 - 10 Ocak 1965. Çantay, âdeti üzere kimseye hayatı hakkında malumat vermezmiş. Bir istisna olarak vefatından önce Kerim Kâni’ye biyografisine dair bir yazı vermiş, o da vefatından yirmi gün sonra yayımlamaya başlamıştır. Dizi yazısında Mehmet Emre gibi bazı dostlarının da Çantay hakkında yazıları vardır.

B) Muhtelif Yerlerde Yayımlanan Yazıları

1. 30 Haziran 1338/1922 tarihinde Yeni Gün’de yazı yayımladığını anlatır.

2. “Sarmaşık”, Tanrıdağ, cilt: 1, no 11, Ağustos 1942 (şiir) (Mayıs-Eylül 1942 arasında Dr. Rıza Nur’un çıkardığı dergideki tek yazıdır).

3. “Kur’an-ı Kerim’de Firdevs Kelimesi”, Hilâl dergisi, sayı 6, yıl 1959, s. 5 (İslam mecmuasında da yayımlanmıştır).

“Islamic Culture in Turkish Areas” (Chapter 7), Islam -The Straight Path: Islam

Interpreted by Muslims, by Kenneth W. Morgan, The Ronald Press Company, New York 1958, pp. 258-296. Arapçası: “es-Sekâfetü’l-İslâmiyye fi’l-menâtıkı’t-Türkiyye”, el-İslâm -es-Sırâtü’l-Müstakîm, İngilizce’den çeviren: Mahmud Abdullah Yakub, Bağdat 1963, II,47-101. Kitabın tamamına şu adresten ulaşılabilir: http://www.religion-online.org/showchapter.asp?title=1656&C=1643

Bazı kaynaklarda Islam -The Straight Path: Islam Interpreted by Muslims adlı eserin tamamı Hasan Basri’ye nispet edilmektedir ki yanlıştır. Daha büyük yanlış ise hemen her kaynakta, bu eserin, ‘yeryüzünde bulunan dinler hakkında, onların temsilcilerinin yazdığı ve kendi dinlerini tanıttığı yazılardan oluştuğu, İslam’ı da Hasan Basri’nin tanıttığı’nın ifade edilmesidir. Hâlbuki eserin girişi hariç on bir bölümün tamamı da Müslüman âlimler tarafından yazılmış olup İslam çeşitli yönleriyle tanıtılmakta ve Müslüman memleketlerdeki tarihî ve mevcut durum anlatılmaktadır. Hasan Basri de Türklerin dinini, tarihini, sosyal ve ahlaki meziyetlerini, İslam’ın Türkler arasında yayılış ve yaşayış seyrini, Samani, Selçuklu, Osmanlı ve diğer Müslüman Türk devletlerinin ona hizmetlerini, eserin yazıldığı sıralardaki İslam’ın ve Türklerin durumunu ve İslam esaslarını anlatmıştır. Cevabını aradığı sorulardan birisi de ‘İslam neden geri kaldı?’dır. Makale hem dil ve içerik hem hacim hem de konunun ele alınışı bakımından diğerlerine göre oldukça ilmî ve fikrî yoğunluktadır.

4. “Türk’e Dair”, Fetih Haftalık Gazete, 12 Mayıs 1958.

5. “Takvâ”, Diyanet İşleri Reisliği 1960 Yıllığı, Ankara 1960, s. 65-66.

6. “Takriz”, İslam’a Giriş (Muhammed Hamidullah, çev. K. Kuşçu), 1. baskı, Ankara 1961.

7. “Edeb” (Şems-i Tebrizi’den tercüme), Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, Şubat-Mart 1964, cilt: III, sayı: 2-3, s. 72.

C) Kitapları

1. Müslümanlıkta himâye-i etfâl, Himâye-i Etfâl Cemiyeti, Yenigün Matbaası, Ankara 1341 h. / 1922 m., 59 s. Aynı adla: Ankara 1964; haz. M. Çaksu, Liva Yayınevi, Balıkesir 2008.

Himâye-i Etfâl Cemiyeti adına yazmıştır. Kitap 40 hadis eşliğinde İslam’ın çocukların korunmasına verdiği önemi anlatmaktadır.

2. Mektepli Yavrularıma Manzumeler, Temsiller, Balıkesir 1340 r. /1927.

Şehit Çocukları Yuvası öğrencileri için hazırlanmış, millî ve manevi konuları içermektedir.

3. Mektepli Yavrularıma Yeni Temsiller, Balıkesir 1929.

4. Tercemeli Yasin-i Şerif, İstanbul 1932 (sadece 36.sure).

M. Hamidullah, Şevket Eygi’nin kendisine verdiği bilgiye dayanarak Hasan Basri (Çantay)’ın böyle bir eserinden bahseder.[61] Bizim bu eseri tetkik etme imkanımız olmadı. Şayet basım tarihi doğru ise Çantay, meal işine erken başlamış, ancak bunu devam ettirmemiş, tam bir meal için beklemiştir.

5. Ülkü Edebiyatı, Türk Pazarı Basımevi, Balıkesir 1939, 45 s.

Balıkesir’de yayımlanan Irmak dergisindeki yazıları ile Türkdili gazetesinde

1936'dan itibaren 'Kulak Misafiri' imzasıyla yayımladığı "Ülkü Edebiyatı" yazılarının bazı ilavelerle kitaplaşmış hâlidir. Ana tema "San'at için san'at" ya da "San'at san'at içindir." fikrinin eleştirisi, "Her türlü sanat cemiyet içindir." ülküsünün savunmasıdır. Kitap genç bir şair ile yazar arasındaki konuşmalar tarzında telif edilmiştir. Dört perdelik piyes olarak da oynanabilir.

6. Zeka Demetleri : Fıkralar, Latifeler, Cümleler, Türk Pazarı Basımevi, 1. Kitap, Balıkesir 1939, 101 s., 2. baskı, İstanbul 1962.

Bu kitap, Luvis Rızkullah b. Yusuf b. Abdülmesih el-Yesui Şeyho'nun Mecâni'l-Edeb fî Hadâiki'l-Arab adlı eserinden seçerek tercüme ettikleri ile kendisinin ilave ettiği toplam 127 adet nükteden oluşmaktadır. Eser, Balıkesir'de yayımlanan Gençler Yolu, Savaş, Balıkesir Postası, Balıkesir Adalet gibi gazetelerde 1932-1962 arasında çeşitli zamanlarda yayımlanmıştır.

7. Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 3 cilt, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1952-1953, 1236 s.

Eserin kısa zamanda yeni basımları yapılmış, tespitimize göre 2005 yılına kadar on yedinci baskıya ulaşmıştır. M. Yekta Saraç, yaptığı sadeleştirmede (Risâle Yayınları, İstanbul 2005) imla, Türk Dili'nin yapısı ve ses uyumlarını göz önünde tutarak daha çok notlar kısmını yenilemiş, mealde bazı kelimeleri günümüzde yaygın kelimelerle değiştirmiş veya yanına eklemiş, uzatma işareti kullanmış, isimlerin Türkçede kullanılan şekline göre düzeltmiş, bazı ayetler için Hak Dini Kur'an Dili (H. Yazır), Safvetu't-Tefâsîr (M. A. Sâbûnî) ve et-Tefsîru'l-Munîr (V. Zuhaylî) tefsirlerinden ilave notlar eklemiştir. Son olarak Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2014'te yapılan Hasan Basri Çantay Sempozyumu hatırasına Arapça metinsiz, Türkçe meal ve notların yer aldığı tek ciltlik bir yayın gerçekleştirmiş, ses yumuşamaları, harf uzatmaları, bazı noktalama işaretlerinin günümüze uyarlanması gibi cüzi dil ve teknik müdahaleler yapılmıştır. Eserin müellife ait el yazması Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde (Konya İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu) muhafaza edilmektedir.

8. Fıkh-ı Ekber, Diyanet İşleri Reisliği Yayını, Ankara 1954, 2. baskı 1985, 3. baskı 1991, 22 s.

İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin aynı adlı meşhur eserini Diyanet İşleri Başkanlığının isteği üzerine çevirmiştir. Kitabın baş tarafına kısa bir 'Başlangıç' yazısı ve tercüme kısmına birkaç açıklayıcı not eklemiştir.

9. Kırk Hadis ve Mealleri (On Kere Kırk Hadis), 3 cilt, küçük boy, İstanbul 1955-1962 (Basım bilgileri: I. cilt: Ahmed Said Matbaası, 1956-58, 269 s., 2. bs. 1960, 269 s.; II. cilt: Ahmed Said Matbaası, 1958, 384 s.; III. cilt: Sönmez Neşriyat, 1962, 319 s.).

Çantay, dinî-ilmî sahada ilk yazılarında (1913-1921) hadis şerhleri yapmıştır. Bu ilgi, seçtiği hadislerin tercüme ve açıklamaları ile kapsamlı bir çalışma olarak neticelenmiştir. Bu kitap, "Hadis edebiyatında ayrı bir tür olan ve erba'ûn (kırk) adı verilen tarzda tertiplenmiştir. Birinci…, İkinci…, Otuzuncu Kırk Hadis ve Mealleri adıyla kırkar hadislik otuz kitapçık hâlinde (toplam 1200 hadis) yayımlanmıştır. Hadislerin çoğu Kutub-i Sitte'den seçilmiştir, Taberânî, Beyhakî, Deylemî, Dâretkutnî, İbn-i Asâkir, Ebû Ya'lâ'dan alınanlar da vardır. Hadislerin metni verilmiş, ravisi ve kaynağı zikredilmiştir. Bazılarının tercümesine ilaveten

kısa, bazen uzun açıklamalar eklenmiştir. Yer yer kendi eseri olan Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm'e atıflar bazen de alıntılar yapılmıştır. Hadislerin sıralamasında herhangi bir metot benimsenmemiştir."[62] İlk defa Birinci Kırk Hadis ve Mealleri (Çeltüt Matbaası, İstanbul 1955, 32 sayfa) adıyla basılmaya başlanmış, diğerleri de formalar hâlinde, tamamlanınca da ayrıca kitap hâline getirilmiştir.

Kırk Hadisler'i toplamasındaki gayeyi o şöyle açıklamıştır: "Her kırk hadis toplayan, bir gaye, bir emel, bir maksat için toplar. Ben bu Kırk Hadisler'i toplarken, bizim mü'min Müslüman insanımızdan ziyade, İslam'a uzak kalmış, 'acaba bu din nasıldır, İslam Peygamberi nasıl birisidir' filan şeklinde mütereddit, şüpheci kimselere, dini ve Peygamberimizi gösterip tanıtayım diye düşündüm. Bu hadisleri, Resul-i Ekrem Efendimizin şu sözlerini görünce, hayran kalıp; 'Yâhu, ne peygambermiş yâhu!' desinler gayesini güttüm."[63]

10. Kara Günler ve İbret Levhaları, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1964. Balıkesir'de yayımlanan Türkdili gazetesinin 10-27 İkincikânûn (Ocak) 1939 tarihli on dört sayısında yayımlanan Millî Mücadele hatıralarıdır.

Bu eseri, 26 Şubat 1947 yılında TBMM'ye doldurduğu özlük bilgileri dosyasında "Hayatım"dan Kaçaklık Devri adıyla belirtir ki hatıraların Türkdili gazetesindeki adıdır. Yine burada eser için, 'İnkilab Enstitüsü'ne verildi.' notunu düştüğüne göre muhtemelen basımı için oraya vermiş, ancak bu gerçekleşmemiştir. Daha sonra oğlu Mürşid'in isteği üzerine, Ses gazetesindeki bazı yazılarıyla birlikte kendisi yayımlamıştır. Kitap aynı ad ve muhtevayla, fakat bazı yazarların değerlendirme yazılarının ilavesiyle tekrar basılmıştır: Kara Günler ve İbret Levhaları, Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Balıkesir Müsbet ve Manevi İlimler Vakfı, Balıkesir 2006.

11. Babamın Şiirleri, naşiri: Mürşid Çantay, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1964, 88 s.

Küçük yaştan itibaren şiire ilgi duyan ve zamanla şiirdeki gücünü ispat eden Çantay değişik zamanlarda dergi ve gazetelerde birçok şiir yazmıştır. Oğlu Mürşid, babasının şairlik tarafının bilinmemesi ve bu yönünün kaybolup gitmesine gönlü razı olmadığından bu şiirlerden seçtiklerini bir araya getirmiş ve kitaba da bu adı vermiştir. Kitapta irili-ufaklı toplam 74 şiir yer almaktadır.

Mürşid'in bu kitaba almadığı birçok şiir vardır, bunlar henüz derlenmemiştir. Kitaba niçin alınmadığını bilmiyoruz, fakat ulaşabildiklerimiz üzerinde yaptığımız tetkik sonucu, onların da en az yayınlananlar kadar edebî kıymeti haiz olduğu kanaatine vardık.

12. Âkifnâme (Mehmed Âkif), naşiri: Mürşid Çantay, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1966, 404 s. Yeni baskı Âkifnâme -Mehmed Âkif, Erguvan Yayınevi, İstanbul 2008, 510 s.

Bu eser, Akif'in ölümü (27 Aralık 1936) üzerine Hasan Basri'nin 31 Aralık 1936'dan 23 Ocak 1937'ye kadar Türkdili gazetesi ile Yeni Adam (1 Mayıs 1937) dergisi gibi farklı yerlerdeki yazıların ve yine bu münasebetle farklı yazarların 9 Mart 1937'ye kadar Akif'in lehinde ve aleyhinde kaleme aldığı yazıların kitaplaştırılmış hâlidir. Esasında kitap Akif'in ölümü ardından yayımlanmak üzere hazırlanmış, ancak çeşitli sebeplerle ertelenmiştir. Eserde Akif'in kısa hayat hikâyesi, fikirleri ve eserlerinin değerlendirmesi yapılmış, bu münasebetle onunla

olan hatıralarını anlatmış, kişiliğini, sanatını, fikir dünyasını, tasavvur ettiği dünyayı tasvir etmiştir.

D) Basılmamış Eserleri

1. İslam'da Cihâd ve İdman: Millî Mücadele'nin en şiddetli yıllarında, halkın desteğini sağlamak için dinî referansları kullanarak hazırladığı ve dağıtımının yapılacağını duyurduğu Cihâd isimli küçük çaplı bir kitaptır. Makaleler şeklinde yayımlanmıştır.

2. Kalendernâme: Zafer-i Millî'de Kalender mahlası ile yazdığı yazıların kitap hâline getirilmiş hâlidir.

3. Ticari İkrâr: Ticaret hukuku ile ilgilidir.

4. Edebi Kaideler

5. Dokuz Derste Arapça ve Farsça Elifbâ

6. Maneviyat-ı Askeriye Dersleri

7. İstimlak: Arazi hukuku ile ilgilidir.

8. Gazetecilik Yüzünden

9. Atalar Sözü ve Menşe'leri ya da Atalarımız Konuşuyor: 1939'da basılan Ülkü Edebiyatı'nın son sayfasındaki eserleri listesinde basılmak üzere olduğu notu vardır. 24, 26 ve 28 Temmuz 1945 tarihlerinde Türkdili gazetesinde "Atalarsözü Hakkında" başlıklı yazılarda Atalarımız Konuşuyor kitabına atıf yapmıştır. Balıkesir Postası'nın 9 Kasım 1945 tarihli nüshasında "İş Mecmuasına Cevap" başlıklı yazıda da "25 yıllık hasbi ve fani bir çalışma ve didişme ile ve kendimde tevehhüm ettiğim selahiyetle meydana getirdiğim beş ciltlik Atalarımız Konuşuyor adındaki eserimde Arap'tan ve Acem'den vesaireden kurtarıp öz milliyetimize mâlettiğim kelimeleri bihude neşretmekten vazgeçerim belki." demektedir. Yine kendisinin 1947 yılında TBMM'ye doldurduğu özlük bilgileri dosyasında Atalarımız Konuşuyor adıyla hazırladığı kitap hakkında, 'Dilimizde yaşayan atasözleri, kinayeleri, deyimleri, manileri, dört dilde benzerleri, üç cildde bitecektir.' diye not düşmüştür. Balıkesir'deki Zafer-i Millî ve Türkdili gazetelerinde çıkmış yazıların derlendiği bu kıymetli çalışmayı yayımlama imkânı olmamıştır. Bazı kaynaklarda Türk Savları (Atasözleri) adıyla belirtilen eser de Atalarımız Konuşuyor olmalıdır.

10. Türk-İslâm Tarihinde Savaş ve İdmanlar

11. Arab Edebiyatından Örnekler: 1947 yılında TBMM'ye doldurduğu özlük bilgileri dosyasında böyle bir eserinin adını vermektedir. Muhtemelen tamamlayamamıştır.

12. Bazı kaynaklarda Çantay'ın Tenkitlerim adıyla bir kitabından bahsedilmektedir. Dergi ve gazetelerde yayımladığı edebî tenkitlerin kitap hâline getirilmiş şekli olmalıdır. Hakkında bilgi bulunamamıştır.

13. Basılmamış tercümeler

Hasan Basri Çantay'ın telif hayatının bir kısmını çeşitli tercümeler oluşturmaktadır. Bunlar düşünce tarihimizin önemli eserleri olmakla birlikte, Fıkh-ı Ekber tercümesi hariç, merhumun ömrü vefa etmediği için bu tercümeler tamamlanamamış ve yayımlanamamıştır.

Divân-ı Lüğâti't-Türk: İlk tercüme girişimidir. Kaşgarlı Mahmud'un bu meşhur eserinin bir kısmının tercümesini Karesi gazetesinde yayımlanmıştır. Ancak tercüme tamamlanamadığı için basılmamıştır.

Hüccetullâhi'l-Bâliğa Tercümesi ve Şerhi: Diyanet İşleri Riyaseti Müşavere Heyeti, 13 Eylül 1940 tarihinde, Şah Veliyyullah Dehlevî'nin bu eserini izahlı bir şekilde Türkçeye kazandırılması için bir karar almış ve başkanlığa teklifte bulunmuş, çeviri için de Elmalılı Hamdi Yazır'ı önermiştir. A. Hamdi Akseki'nin yaptığı görüşmeler sonunda Yazır çeviriye başlamış, ancak rahatsızlığı ve vefatı bu çalışmayı tamamlamaya fırsat vermemiştir. Bunun üzerine Akseki, Çantay'a teklif götürmüş, nihayet 23-27 Ağustos 1942'de Balıkesir'de görüşerek karar almışlardır. Çantay, tercüme yaptıkça Ankara'ya göndermiş, müşavere heyeti yaptığı inceleme sonunda çalışmayı gayet başarılı bulmuştur. Birinci cilt tamamlanıp incelemeye sunulduğunda izahlı tercümeler çok uzun bulunmuş, bazı çeviri hatları tespit edilmiş ve Çantay'a bunları düzeltmesi uyarısı yapılmıştır. Anlaşılan o da bu tür eleştiri ve isteklere içerlemiş ve uzun bir raporla cevap vermiştir. Nihayetinde heyet, Mayıs 1944'te anlaşmanın feshine karar vermiştir.[64] Karaman'ın verdiği bilgiye göre de fesih olayı, o tarihlerde Diyanet Reisi olan Şerafettin Yaltkaya ile Çantay'ın kişisel anlaşmazlıkları yüzünden meydana gelmiştir.[65] Hasılı hem çeviri yarım kalmış hem de çevrilen kısım basılmamıştır. Çevirisi yapılan kısım ise muhtemelen Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümünde beklemektedir. Sebîlürreşâd'ın Kasım 1951 sayısında yayımlanan "Tefsir-i Şerif" yazısının başındaki "Mühim bir tebşir" başlıklı notta Çantay, "Hüccetullahilbaliga mütercim ve şârihi" diye takdim edildiğine göre tercümeyi ya tamamlamış ya da tamamlamaya ramak kalmıştır.

Şifâ-i Şerîf tercümesi: Kâdî İyâz'ın eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ adlı eseri, Çantay'ın üzerinde çalıştığı son tercümelerden birisidir, ancak bitirememiştir.

Hikmet-i Teşrî

Ahkâm-ı Mâverdî: Ali Himmet Berki, Hasan Basri'den Mâverdî'nin el-Ahkâmu's-Sultâniyye adlı eserini Türkçeye tercüme etmesini istemiştir. Ancak tercümeye başlanıp başlanmadığı, başladı ise akıbetinin ne olduğu tespit edilememiştir.

Abdulhalim Mahmud, Tasvîr-i Hayât, İstanbul 1303.

Sîretî, "Evrâk-ı Vâride: Ulemâ-yı Muhterememize Bir İhtâr-ı Nâcizâne", Sırâtımüstakîm, cilt: 4, aded 94, 15 Cemâziyelâhir 1328, 10 Haziran 1326 / 1910, s. 28l.

Balıkesirli Sîretî, "İstanbul'da Gördüklerimden", Sebîlürreşâd, cilt: 11, aded: 264, 19 Eylül 1329 / 1913, s. 62.

Hasan Basri Çantay, "Eşkiyalık Derdi", Ses gazetesi, 17 Teşrînievvel / Ekim 1918.

Hasan Basri Çantay, Âkifnâme (Mehmed Âkif), nâşiri: Mürşid Çantay, Ahmed

Said Matbaası, İstanbul 1966, s. 227.

Abdullatif Cihan, Milli Mücadele Dönemi Aydın Halk İlişkisine Bir Örnek: Hasan Basri Çantay (yüksek lisans tezi), Balıkesir Ü. SBE Tarih Anabilim Dalı, Balıkesir 2014, s15.

Cavit Bey'in yardım ve desteklerini vefat ettiğinde duygulu mısralarla tekrar dile getirmiştir: "Ölümü Münasebetile: M. Cavit Emir", Türkdili, 11 Ekim 1950.

Orhan Gürsu, "Hasan Basri Çantay: Bir Psikobiyografi Denemesi", EKEV, yıl: 19, sayı: 62, Bahar 2015, s. 259-260.

Çantay, Kara Günler ve İbret Levhaları, İstanbul 1964, s. 4-40.

Ömer Rıza Doğrul, "Mehmet Âkif'in Hayatı", Safahat, İnkılap Yay., 18. Baskı, İstanbul 1984, XI-L.

Seçilme sürecinde yaşananlar için bkz. Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Hatıraları (1919-1920), Ankara 1967, s. 88-94.

Mithat Cemal Kuntay, Mehmet Akif -Hayatı, Seciyesi, Sanatı, 2. baskı, İstanbul 2015, s. 69.

Mahir İz, Yılların İzi, 6. baskı, İstanbul 2014, s110-117, 434-435.

Meclis'teki gizli ve açık celse konuşmaları için bkz. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.birlesimler_gc?v_meclis=11&v_donem=1 (erişim: 10.06.2015); Zeki Çevik, "I. Meclis Gizli Zabıtlarına Göre Karesi Mebusu Hasan Basrî (Çantay) Beyin Siyasi Mücadelesinden Örnekler", Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumunda sunulan bildiri, (Balıkesir 19-21 Eylül 2014).

Maruf Çaksu, "Mutasavvıf Hasan Basri Çantay", Vefatının 50. Yılında Hasan Basri... sunulan tebliğ; Abdulmecit Mutaf, Vefatının 50. Yılında Hasan Basri..., Açılış Paneli'ndeki konuşması, Balıkesir 19 Eylül 2014.

İlk Meclis Anketi -Birinci Dönem Milletvekillerinin Gelecekten Beklentileri, Ankara Nisan 2004, s. 235.
Not: Çantay'ın eserlerinden doğrudan alıntılar orijinal ifadeler korunarak alınmıştır, kelimelerin yazılışı buna göredir, ayet mealleri de onun mealinden olduğu gibi alınmadır.

Sadık Albayrak, "Dinle Devleti Ayırmak İsteyenlere Karşı Verilen Mücadelenin Sonu (Hasan Basri Çantay)", Yürüyenler Sürünenler, 3. baskı, İstanbul 1984, s. 239.

Nasûhî Dede, “Ey Müslümanlar, Esir Kardeşlerinizi Düşününüz! (Sure-i Nisa, 75)”, Sebîlürreşâd, cilt: 19, aded: 472, Ankara, 21 Mart 1337 / 1921, s. 31-34.

Çantay, Âkifnâme, s. 62-73.

Cemal Kutay, Cumhuriyetin ve Kurtuluşun Manevi Mimarları, Ankara ty., s. 256.

TBMM, Gizli Celse Tutanakları, 2/124-161.

Çantay, Âkifnâme, s207-208.

Âkifnâme, s. 227.

Âkifnâme, s. 179.

Karesi Mebûsi H. Basrî, “İrşâd Meselesi”, Sebîlürreşâd, cilt: 20, aded: 509, 13 Temmuz 1337 (1921), sayfa: 171.

“Bir Tedai -İstanbul valisinin icraatı münasebetiyle”, Sebîlürreşâd, 11/264, Mart 1958, s. 219-220.

“Mühim Bir Mülâkat”, 11 Şaban 1341-27 Mayıs 1339/1923, numaro: 103.

Çantay, Âkifnâme, s. 40.

İz, Yılların İzi, s. 51, 205-206.

İbrahim Refik, “Balıkesır`in Medâr-ı İftiharı Hasan Basrı Çantay”, Ebedi Gençlik Dergisi, 19. Sayı, Nisan 2008.

Nurettin Topçu, “Âkifnâme’ye Dair”, Âkifnâme (Çantay), s. 8-9.

“Türk Dil Kurumunun Yayınladığı Atalarsözü Hakkında -6”, Türkdili, 26 Temmuz 1945.

Çantay, “Türk Dil Kurumunun Yayınladığı Atalarsözü Hakkında -14”, Türkdili, 5 Ağustos 1945.

Balıkesir Postası, 24 Ağustos 1946; Aydın Ayhan, “Hasan Basri Çantay’ın Siyasi Hayatı”, Yeni Haber Gazetesi, 14 Ekim 2014.

“Tefsiri Şerif: Allah’ın Mescitlerini İmara Ehil Olanlar (Tevbe 17)”, Sebîlürreşâd, 1/6, Haziran 1948, s. 84; “Hadisi Şerif: Beden kuvveti, idman ve

yarışlar hakkında", 1/11, Ağustos 1948, s. 163-164.

Emin Işık, "Çantay, Hasan Basri", DİA, 1993, VII, 218.

Sebîlürreşâd, cilt V, sayı 111, Eylül 1951, s. 162.

Sebîlürreşâd, cilt V, sayı 112, Ekim 1951, s. 178.

İz, Yılların İzi, s. 51, 205, 206, 313, 433-437, 457, 498.

Ali Ulvi Kurucu, Hatıralar I-IV, haz. M. E. Düzdağ, İstanbul 2007-2014, IV,128-129.

Sedad Albayrak, "Enver Baytan Hocaefendi İle Osmanlı Bakiyesi Âlimlerimiz Etrafında -2" http://www.cevaplar.org/index.php?content_view=3970&ctgr_id=122, erişim: 02.04.2015.

İlgili belge kitabımızın belgeler kısmındadır.

"Islamic Culture in Turkish Areas", Islam -The Straight Path: Islam Interpreted by Muslims, by Kenneth W. Morgan, New York 1958, p. 256.

Muhammet Gündoğdu, Hasan Basri Çantay'ın Fikir Dünyası, Altıeylül Belediyesi Kültür Yayınları, 2015, s. 43.

Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal), Ankara 1961, 3 cilt, 814 sayfa.

İz, Yılların İzi, s. 459; Mustafa Uzun, "İz, Abdullah Mahir", DİA, 2001, XXIII, 501-503.

"Diyanet İşleri Reisliğinin Neşrettiği Kur'an-ı Kerim Tercümesi Hakkında İntikadlar, 1-3", İslâm, 5/9-11, Haziran-Ağustos 1962, s. 261-265, 291-293, 323-325.

"Diyanet İşleri Reisliğinin Neşrettiği Kur'an-ı Kerim Tercümesi Hakkında İntikadlar, -1", İslâm, 5/9, Haziran 1962, s. 261-262, 265.

Zeliha Kapukaya, Hasan Basri Çantay'ın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme (doktora tezi), Balıkesir Ü. SBE, Balıkesir 2015, s. 36 vd., s. 155.

Mücteba Uğur, "Hadis'e Adanmış Bir Ömür -Mücteba Uğur İle Söyleşi", İslâmiyât-Kitâbiyât bülten, 15, Nisan-Haziran 2005, s. 7-8.

"Mehmet Akif Hakkında Konuşma", İslâm, 6/5, Mart 1963, s. 142.

Çantay, Kara Günler, 1964, s. 40.

Hasan Basri Çantay'ın hayatı hakkında bkz. Hasan Basri Çantay, "Hayatım"dan Kaçaklık Devri", Türkdili, 10-27 İkincikânûn (Ocak) 1939; Hasan Basri Çantay, "İstiklâl Marşı Şairi Mehmet Akif", Türkdili, 31 Birincikânûn / Aralık 1936- 23 İkincikânûn / Ocak 1937; Çantay, Kara Günler ve İbret Levhaları, s. 3-86; Hasan Basri Çantay, Âkifnâme (Mehmed Âkif), naşiri: Mürşid Çantay, İstanbul 1966, s. 22 vd.; Mücteba Uğur, Hasan Basri Çantay, Ankara 1994, s. 1-48; Kutay, Cumhuriyetin ve Kurtuluşun Manevi Mimarları, s. 253-263; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, İstanbul 1970, III,2070-2073; Yahya Kutluoğlu, "Muhterem Hocamız Hasan Basri Çantay'ın Hal Tercemesi", İslâm, yıl IX, cilt: 8, sayı: 5, Şubat 1965, s. 130-131; "Hasan Basri Çantay", Türk Ansiklopedisi, Ankara 1971, XIX, 9; Vehbi Vakkasoğlu, "Hasan Basri Çantay", Osmanlıdan Cumhuriyete İslâm Alimleri, İstanbul 1987, s. 31-51; Nesimi Yazıcı, "Hasan Basri Çantay ve Ses Gazetesi", Ankara Ü. Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, cilt: 3, sayı: 12, Ankara 1993, s. 431-435; Cihan, Milli Mücadele Dönemi Aydın Halk İlişkisine…, s. 5-30, 65-67; Işık, "Çantay, Hasan Basri", VII, 218-19; Kurucu, Hatıralar, IV, 125-130, 185, 370-373; Ayhan, "Hasan Basri Çantay'ın Siyasi Hayatı, 1-16", Yeni Haber Gazetesi, 29 Eylül-20 Ekim 2014; Aydın Ayhan - Yusuf Akgül, Hasan Basri Çantay -Şiir Dünyası ve Ülkü Edebiyatı, Altıeylül Belediyesi Kültür Yayınları, Balıkesir 2014, s. 7-22; Nurgül Dere, Ulema Seküler Düzende Alim Olmak, 1. baskı, İstanbul 2014, s. 174-208; Kapukaya, Hasan Basri Çantay'ın Hayatı ve Eserleri…, s. 36 vd.; Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumunda sunulan bildiriler.

Mücteba Uğur, "Merhum Üstad Hasan Basri Çantay'a Mersiye", İslâm, yıl: IX, cilt: 8, sayı: 4, Ocak 1965, s. 109; Uğur, Hasan Basri Çantay, s44.

Son iki şiirin kaynağı: Uğur, Hasan Basri Çantay, s. 44-47.

Eserleri hakkında kaynaklarda yer yer bir birini tutmayan, farklı tarih ve isimlerle bilgiler vardır: Uğur, Hasan Basri Çantay, s. 49 vd.; İsmail Hakkı Mercan - İlker Er, "XX. Yüzyıl Türk İlim Adamlarından Balıkesirli Hasan Basri Çantay ve Onun Kütüphanesi", Darülfünun İlahiyat Sempozyumu (18-19 Kasım 2009) Tebliğleri, İstanbul 2010, s. 66-72; Ayhan, "Hasan Basri Çantay'ın Siyasi Hayatı, 1-16"; Cihan, Milli Mücadele Dönemi Aydın…, s. 15.

Recep Önal, "Hasan Basri Çantay'ın İnanç Konularına Yaklaşımı: Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim Üzerine Fenomeno-Teolojik Analizler", Kelam Araştırmaları Dergisi, 13: 1 (2005), s. 348.

Eserlerinin tarih sırasına göre ve en geniş listesi için bkz. Kapukaya, Hasan Basri Çantay'ın Hayatı ve Eserleri…, s. 244-275.

Makale isimlerindeki farklı yazımlar Çantay'ın kendinin tercih ettiği yazım

şekilleridir, olduğu gibi korunmuştur.

Hasan Basri Çantay, Ülkü Edebiyatı, Balıkesir 1939, s. 31.

Muhammed Hamidullah, Kur'an-ı Kerim Tarihi, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1965, s. 85.

Uğur, Hasan Basri Çantay, s65; Mücteba Uğur, "Ölümünün 10. Yılı Münasebetiyle Hasan Basri Çantay", Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, cilt: 13, sayı: 6, Kasım-Aralık 1974, s. 378.

Kurucu, Hatıralar, IV, 126.

Rabia Karakoyun Gündoğdu, "Hasan Basri Çantay'ın Hüccetüllâhi'l-Bâliğa Tercümesinin Serüveni", Vefatının 50. Yılında Hasan Basri…sunulan tebliğ.

Hayrettin Karaman, Bir Varmış Bir Yokmuş -Hayatım ve Hatıralar, 3. cilt, İstanbul 2008, 1, 399-400 (Kitabımızın 'Hatıralar' kısmına bakınız).

2. DÜŞÜNCE DÜNYASI

2.1. Fikrî Gelişim ve Dönüşüm Safhaları

Bir mütefekkirin, âlimin, yazarın, şairin, yaşadığı ortam, çevre, edindiği tecrübeler, aldığı eğitim, kısaca kişisel yaşam süreçleri, onun fikrî yapısının ve zihniyet dünyasının oluşumunda ciddi etkiler bırakır. Hangi müellifin yazın hayatı, yaşam süreci ile birlikte tahlil edilirse edilsin, kişiliğinin ve duygu yapısının oluşumu gibi, düşünce dünyasının da yaşanan vasattaki üst manevi ve psikolojik cereyandan etkilendiği görülür. Hasan Basri Çantay'ın yaşadığı devir ve mekânlar, içinde bulunduğu çevreler ve üstlendiği görevler, bir 'eğitici' gibi onu inşa etmiş, kişiliğini, zihniyetini ve fikir yapısını şekillendirmiş, ruhuna nokta nokta işlemiştir. Bu çerçevede onun fikrî oluşum evreleri ve dönüşümlerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

1. Aile, eğitim ve çevresel faktörlerle şekillenen çocukluk ve gençliği;
2. Buhranlı yıllar, kurtuluş ve var olma savaşı ortamındaki fedakârlık, mücadele, millet ve vatan uğrunda kendini terk;
3. Yorgunluk ve biraz da inkisâr-ı hayâl sonucu kabına çekilme, sükût, kalemle mücadele ve düşüncede olgunluğa doğru gidiş;
4. İlmî ve fikrî olgunluğun zirvesinde (milletin ve vatanın kurtuluşu uğrunda kendini terke benzer şekilde) İslam'ın azizliği, Müslümanların uyanması ve vatanın selameti yolunda bütün gücü ile çalışma.

İşte Hasan Basri budur ve bu hâliyle o, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve siyasi evrelerinin hem şahidi, hem neferi, hem de mücadele eden bir öznesidir. O, yirminci yüzyıl Müslüman dünyanın yaşadığı siyasi, sosyal ve ilmî süreçleri ile Türkiye'nin kendi içsel dönüşümlerinin bir 'ayna'sı gibidir. Bu hâliyle o, kendisi gibi yüzlerce âlim, düşünür ve şairin bir prototipidir. Bir başka açıdan bakıldığında onun fikrî yapısını ortaya koyan şu niteliklerden bahsedebiliriz: Osmanlı'nın son dönemlerinde halk içindeki ahlaki yozlaşma ve bozulmalarla mücadele eden dindar-toplumcu; işgal ve kurtuluş mücadelesi yıllarında milliyetçi, muhafazakâr, ittihatçı, Kuvâ-yı Milliyeci, vatansever, örgütçü, savaşçı ve mebus, yeri geldiğinde savaşını kalemiyle, nümayişlerde nutuklarıyla yapan hatip; Ankara'daki yıllarından sonra çevresinin genişlemesi ve farklı fikirlerle tanışmasıyla birlikte İslamcı çizgiye daha yakın durma; mebusluk sonrası eğitimci, yeni ideolojik yapılanmada kültürel konularda söz söyleyen bir yazar; çok partili sistemle birlikte gelen dinî düşünce ve din eğitimi serbestiyeti döneminde ilmî birikimiyle dinî konularda söz sahibi, yeni nesilleri dinine ve örfüne göre yetiştirme çabasının bir neferi ve nihayet halkın Müslüman bilincinin yeniden inşası çabalarına ilminin zirve eserleri ile destek olan bir âlimdir. Hayatındaki bu gelişme ve değişimler şunu gösterir: Çantay'ın düşüncesi ve anlam dünyası, yaşam öyküsü ile örtüşen bir gelişim ve değişimler

sürecidir. Kendisinin de söylediği gibi, "Fikirler, susam tohumu gibi yirmi dört saatte intâc etmez."[66] Bunlar büyük uğraşlar ve derin hayallerle dolu uzun zaman içerisinde elde edilebilir. Bu geniş yelpazedeki kişilik yapısını şu cümlelerle özetleyebiliriz: "Üstün zihinsel yeteneklere sahip, kendini gerçekleştirmiş, toplumsal ilgisi yüksek, sorumluluk ve fedakârlık duygusu gelişmiş, milli ve manevi değerlere bağlı, pratik ahlakın önemini savunan, nebevî tip dindar, hayal ve sezgi dünyası güçlü, estetik duygusu yüksek, kendine güvenen kararlı bir kişidir."[67]

Yaptıkları ve yazdıkları tetkik edildiğinde, onun, dinî konulardan felsefeye, ahlaktan eğitime, dilden hukuka geniş bir yelpazede hareket ettiği görülür. Özellikle dil ve edebiyat ile dinî ilimler tarafı ön plana çıkmıştır. Bu tespitler doğrultusunda onun düşüncesini temel alanlara ayırarak tahlil edebiliriz.

2.2. Düşünce Yapısı ve Temel Fikirleri

1. Dil, Edebiyat ve Şiir

Hasan Basri'nin hayat yolculuğunda ilk dikkat çeken yanı şiire olan meylidir. Zamanla dile olan ilgisi artmış, fikirlerini çok iyi ifade edebilecek bir dil ustası, duygularını terennüm edecek edebî zevki yetkin şahsiyet hâline gelmiştir. Nihayet dil ve edebiyatı sadece kendini ifade eden bir araç olarak kullanmamış, aynı zamanda onun felsefesi ve ideolojisi hakkında fikir beyan edecek seviyeye ulaşmıştır. O, edebiyat ve sanatın mahiyet ve amacına dair fikir ve ideoloji sahibi, yine Türk Dili'nin her alanında konuşma salahiyetine malik dil bilginidir. Bu zevkine Arapça ve Farsça bilgisini de ilave edebiliriz.

O, Türk Dili'nin her alanında konuşma salahiyetini kelimelere dair açıklamalarında sergilemiştir. Kelimelerin kökeni (iştikâk) ve türevlerine göre anlam değişmeleri, dilimize yerleşmiş kelimelerin hangi dilden geldiği ve hangi anlamlarda kullanıldığı, bu tür kelimelerin Türkçe karşılıkları ve bunların tercümelerde yanlış ifadelendirmeleri, ister başka dillerden alınsın ister Türkçe kökenli olsun kelimelerin günlük dildeki farklı özellikleri ve deyimsel kullanımları gibi dil alanlarında çok fazla kafa yormuş, bu birikimini yazı ve kitaplarla ilim âlemine kazandırmıştır. Ömrünün sonuna kadar bütün yazılarında bu çalışmaları görmek mümkündür. Bu bağlamda 1932-1947 arasında Türkdili ve Balıkesir Postası gazetelerinde, Türk Dili'nin çeşitli meselelerine dair iddialı makaleler kaleme almıştır. Kelimelerin kökeni, dilde hangi anlamlarda kullanıldığına dair incelikleri ustalıkla anlatmıştır. Bu hassasiyetinin baştan beri varlığını görüyoruz. Örneğin 1921'de yazdığı bir makalede belirttiğine göre, 'propağanda' kelimesi 'irşâd' yerine kullanılamaz. Çünkü 'propaganda' meşru olsun gayr-i meşru olsun her maksada çağrı için kullanılan bir alettir, irşad ise olumlu ve faydalı bir içeriğe sahiptir.[68] Yeni dil çalışmaları sırasında eski kelimelerin yerine bulduğu yeni kelime karşılıkları ise Türk Dil Kurumunun "Öz Türkçe" hareketine bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Kelime kullanımı ve cümlelerde olduğu gibi tercüme tekniğinde de hassasiyet göstermiş, öğrencilerine de bu konuda çok şey öğretmiştir. Dolayısıyla dilde

gösterdiği tutumu, tercümelerde de göstermiştir. Örneğin o sıralarda Arap şairlerinin zirve şiirlerinin yer aldığı Muallaka, Şerafettin Yaltkaya tarafından tercüme edilerek Kültür Bakanlığınca yayımlanmıştır. Çantay, Arapça kelimelerin kökeni, eklerle hangi manaları kazandığına dair uzun tahlilden sonra Muallakâtu's-Seb' ifadesinin Türkçeye 'Yedi Askı' şeklindeki tercümesinin doğru olmadığını, 'Yedi Asılı' veya 'Yedi Asman' diye çevrilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Daha ileri giderek, 'yeni dil modası' diye nitelediği akımın yanlış yol tuttuğunu, bu ismin tercümesine bile gerek olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca şiirlerin tercümesindeki benzer dil hatalarını semantik tahlillerle sıralamış, bu yüzden Yaltkaya ile arası bile açılmıştır.[69]

Tespit edilen farklı ebatlarda 64 şiiri[70] okunduğu zaman, duygularını terennüm eden edebî zevki yüksek biri olduğu hemen hissedilir. Gerçek adını veya Basrî, Hüznî, Serserî, Aşık Hasan gibi mahlasları kullanarak yazdığı şiirlerinden bir kısmını klasik formlarda yazmış, bunlarda hem aruz veznini hem hece veznini kullanmıştır, fakat hece vezninde daha başarılıdır. On altı yaşında iken aruz vezniyle çok nefis bir şiir yazarak kendini şehrin erkânına kabul ettirdiğinden bahsetmiştik. Diğer şiirlerini marş, türkü ve ilahi tarzında yazdığı gibi mizah ve çatma tekniğiyle de yazmıştır. Şiirin bütün formları divan şiiri ve halk şiiri geleneğinden beslenmiştir. Şiir tarzı geleneksel ve yeni formları içerirken, muhtevasında Mehmet Akif ve diğer şairlerden etkilenmekle birlikte özgünlüğünü de belirtmeliyiz. Buna göre ilk şiirlerinde Divan Edebiyatı dilini kullanırken zamanla güncel konuları, yeni ve sade bir dille işlediği, olgunluk çağlarına doğru ilmî ve edebî bir dile/üsluba inkişaf ettiğini müşahede etmekteyiz. Şiirlerinde, özellikle tasavvufi temalı olanlarda mecaz çoktur. Tasavvufi tarafı göz önüne alındığında, bu dili şiire iyi yansıttığı söylenebilir. Aşağıda, karşılaştırmaya fırsat vermek amacıyla, onun çeşitli dönemlerde yazdığı şiirlerden örnekler sunulmuştur.

Aynî'nin Halil Edib'e nazîresine nazîre (23 Temmuz 1323/1907)

Bahar vaktini ahd-i şebâbâ benzetirim
Dem-i şebâbı güzâr-ı sehâba benzetirim.
Gürûr-i nahvete meclûb olup da "ben" diyeni
(Gürûr-i nahvete meclûb, esir bencili ben)
Bihârda kuduran bir habâba benzetirim.
(Kokar sulardaki kâzib habâba benzetirim)
Hayata karşı o bin işvesiyle nâziyle
Gülen bu âlemi dâr-ı azâba benzetirim.
Bekası var mı kemâlin, fürûğ-ı ikbâlin?
Onun esâsını muğfil serâba benzetirim.
(Onun esâsını cânâ serâba benzetirim)
Figân ü girye önünde sâmit ü bî-hareket

Sinen erâzili aynı devâba benzetirim.
Mukîm-i Dergeh-i Hakkım, kemîne zerreyi ben
“Vücûd-i Mutlak”ı söyler kitâba benzetirim.
Sen ey kerîme-i vicdân, muammer ol, var ol,
Hitâbını bir ilâhî hitâba benzetirim.
(Senin hitâbını akdes hitâba benzetirim.)[71]

Yakarış (1333/1917)

Ulu Tanrı, bize açık bir yol ver,
Bükülmeyen, yorulmayan bir kol ver,
Güçlüklerin kafasını kıralım!
Hızımızı çetin eyle, âmin!
Ulu Tanrı, yurdumuzu şenlendir,
Dışı elmas, içi olsun bir ipek,
Atam-anam bir oh çeksin, dinlendir
Kızıl duman üstümüzden giderek.
Palamızı keskin eyle, âmin!
Ulu Tanrı, bilgimizi salgın et,
Temiz huyu Türkün kâ’be, hac olsun,
Özü gibi sözünü de aydın et,
Her koca Türk enginlere tâc olsun.
Erginlerden ergin eyle, âmin!
Enginlerden engin eyle, âmin![72]

Resmim İçin (18 Eylül 1929)

-Kucağımda yetim bir yavru vardı-
Ey zıll-i siyâh-i keder, ey çîn-i cebin
Ey giryelerin mâyesi, ey Ömr-i hazîn
Ey Ömr-i hazîn, ey veled-i zâr-u enîn,
Ey fecr-i bahârında hazandide yetîm…
Baksın sana hüsrân-ı emel fahretsin![73]

Tarz ve muhteva bakımından zor zamanlardaki temalar millî duygu, vatan sevgisi, din, tenkitler, şahısları tanıtma, dönemin ruh ve sosyal hâlidir; Millî Mücadele sonrasında ise sevinç, gurur, coşku, umut hâkimdir, bunların hepsinde memleketçi bir şiir anlayışını benimsemiştir. Şiirlerinde daha çok kahramanlık ve vatan sevgisi temasını işlemiş, kimi şiirlerinde ise keskin bir hiciv üslubunu tercih etmiştir. Cumhuriyet’ten sonra, özellikle Milli Edebiyat Cereyanı’ndan etkilendiğini, özellikle şiirlerinde bunun yansımalarının görüldüğünü kabul etmek gerekir. Bu nitelikleri ile o Meşrutiyet ve Cumhuriyet devri şair ve

yazarıdır.[74] Bununla birlikte o eski edebî tarzı hiç terk etmemiştir. Baştan beri yazdığı, “Dinî, tasavvufî, hikemî şiirlerinde hem Eski Türk Edebiyatı’nın hem de Halk Edebiyatı’nın tür ve şekillerini kullanmıştır. Tekke Edebiyatı tarzındaki şiirlerinde, II. Meşrutiyet döneminden sonra Yeni Türk Edebiyatı’na giren ve Rıza Tevfik’in başını çektiği mistik akımın etkisi açıkça görülür.”[75] Buna dair şu tespitleri okuyalım:

> Basri Bey, bu klasik nazım tür ve şekillerinde aşk temasını işlemekten şiddetle kaçınmış, dünyanın fâniliği, ayrılık, zamandan şikâyet, sonsuzluk gibi konulara ağırlık vermiştir. Çantay’ın tasavvufî ve hikemî tarzda yazdığı bu şiirlerin hemen tamamında, vatan sevgisi teması da bir şekilde işlenmiş ve milletin maruz kaldığı felaketlere mutlaka değinilmiştir. Bir anlamda Hasan Basri Bey’in yaşadığı dönemin siyasî ve sosyal atmosferi, şiirinde karamsarlık duygusu şeklinde karşılık bulmuş, bu duygu; diğer temaları işlediği şiirlerinde olduğu gibi dinî, felsefî, mistik şiirlerine de yansımıştır. Şairin bu temalı şiirlerinden biri Ne gülmez tali’im varmış, hazan ağlar baharımda mısraıyla başlayan gazelidir.[76]

Belki en belirgin yön olarak her ne kadar İslami duyarlılığı yitirmese ve İslamcılığı kaybolmasa da bu dönemde yazdığı şiirlerinde (ve yazılarında) Türkçülüğü ve memleketçi yönüdür denebilir.[77] Hangi devirde olursa olsun ve hangi tarz olursa olsun şiirde ve yazılarında en başat muhtevanın, toplumcu ve toplumun ıslahını hedefleyen söylem olduğu açıktır.

Hasan Basri’nin çocuk ve gençlik konularındaki şiirlerine gelince, onlar, “Millî Edebiyat çizgisinde eğitim amaçlı yazılmıştır. Bu şiirlerde kahramanlık ve vatan sevgisi işlenmiş, dönemin idealize edilen çocuk ve gençlik tipi anlatılmıştır. Tamamını hece vezni ile yazdığı çocuk şiirleri, diğer tarzda yazdığı şiirlerin aksine, dil ve üslup bakımından dönemin edebiyat anlayışına uygundur. Bir eğitimci olarak yazdığı bu şiirlerinde çocukların gelişimine katkı sağlayacak değerlerin kazandırılmasında şiiri bir vasıta olarak kullanmıştır. Çantay’ın bu şiirleri, şiir-tiyatro ilişkisi bakımından da dikkati çekmektedir. Hasılı o, bu tarz şiirleriyle döneminin Çocuk Edebiyatı’na farklı bir açılım getirmektedir.”[78]

Öz bir şekilde yer verdiğimiz bu özellikleri kendisinde cem eden H. B. Çantay, 20. yüzyıl Türk şairleri arasında ön sıralarda yer almayı hak etmiştir.

Çantay’ın fikirlerini çok iyi ifade edebilecek bir dil ustası olduğunun ispatını gerekli görmüyorum. İlkinden sonuncusuna kadar eserleri zaten bunun en iyi delilidir. Öte yandan şahitlerinin ‘çok güzel Türkçe konuştuğu ve yazdığı’na dair anlattıkları da onun dili ustaca kullanan bir insan olduğunu belgelemiştir. Yine şahitlerinin belgelediğine göre, şiirle ilgili bir başka mahareti de çeşitli vesilelerle hem şiir okuması, hem de şiirde kullanılan dil üzerinde tahliller yapmasıdır. Hafızası, vefatına yakın zamanlara kadar çok iyi olduğundan bu konuda bir sıkıntı çekmemiştir.

Çantay’ı çağdaş edebiyatta etkin bir figür hâline getiren yönü, edebiyat ve sanatın felsefe ve ideolojisine dair söyledikleri, bu bağlamdaki eleştiri ve önerileridir. O, edebiyat ve sanatın mahiyeti ve amacına dair görüşünü 1930’lu yıllardan itibaren Türkdili ve Balıkesir Postası’ndaki yazılarında dile getirmiştir.

O bütün fikirlerinde şu dört esası gözetmiştir: Dinilik, millîlik, ahlakilik, örf-adetlere uygunluk. Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, toplumsal ve ideolojik yapılanmasına hız verildiği sırada dil, edebiyat ve sanat anlayış ve nazariyelerinde de yeni öneriler, değişimler gözleniyordu. Çantay, bahse konu dört esasa uymayan edebiyat ve sanatın toplum bünyesine ve ferdin hayatına faydadan çok zarar vereceğini açıkça ifade etmiştir. Dönemin nazik ortamı sebebiyle her zaman açık ve net konuş(a)masa da kendini ifade edebilmiştir. Örneğin şair Ferezdak olayını 1935'te dinsel unsurları en az seviyede tutarak, 1956'da ise bütünüyle dinî bir vasatta hikâye etmiştir. O sıralar bazı yeni edebiyat ve sanat akımları, onu rahatsız etmiş, dine ve millî geleneğe uymadığını, 'Batı'yı taklid' ettiğini düşündüğü bu tür eğilimlerin vatan ve milletin selametine aykırı olduğu gibi, yeni Cumhuriyet ideolojisinin de bu tür şeylerden uzak durması gerektiğini savunmuştur. Bu meyandaki uyarı, eleştiri ve düşüncelerini ölünceye kadar dillendirmiştir.

Edebiyat ve sanatın amacının 'San'at san'at içindir.' klişesi ile dile getiren fikri ağır salvolarla karşılamıştır. Ona göre yeni edebiyat ve sanat, en çok kadını ve çıplaklığı ön plana çıkarmış, ahlak tanımamıştır. Bu medeni bir davranış değildir. Hemen belirtelim ki Hasan Basri de Türk edebiyatında kadına yönelik geleneksel bakıştan şikâyet eder. Çünkü kadın, şairlerimize yâr, cânân, mahbûbe gibi kelime ve mefhumlarla sermayedir. Binbir kocadan arta kalan o bunak ve yosma yâri artık Türk edebiyatı boşaması gerekir. Bunun yerine daha büyük bir emel vardır, edebiyat ve sanatın ona yönelmesi gerekir: "Vatan, millet, Cumhuriyet: İşte sizin en kudsî ve en vefakâr 'yâr'iniz!" Bu hassasiyetinin altında ahlak ve cemiyete verilen önem yatar. Ona göre edebiyat ve sanatın olmazsa olmaz iki hususiyeti, ahlakının olması ve cemiyetten alan değil cemiyete veren bir işlev görmesidir. Onun için "Şiir, en ince his ve en hakiki benliğimizi asalet ve hüviyetimizi terennüm eden, feyzini yalnız cemiyetten almakla kalmayıp fakat daha ziyade cemiyete veren sözdür… Ahlaksız bir eser bence san'at eseri olamaz. Güzellik hükmünü veren ruh, ahlaka aykırı eserleri bir san'at eseri diye kabul edemez."

Edebiyat hafife alınacak bir şey değildir, onun için Çantay, kendini onunla ilgilenmekten azade kılamamıştır. O, toplumda yüksek bir etki gücüne sahiptir. Yaşanmış birkaç örnek şunlardır: Fransa'da boşanmayı topluma hoş gösteren ve siyasi otoritelere kabul ettiren şair ve yazarlardır; Avrupa'da bir zaman artan intiharlarda yazarların etkisi olmuştur; Rusya'da inkılabı şairler ve yazarlar yapmıştır; Nedim sadece kendi zamanında değil sonraki zamanlarda bile bir meyhane ve bir şehvet edebiyatı yaratmıştır; Namık Kemal kendi zamanında hürriyet fikrini gençliğe aşılamıştır. Hasılı, "Sanat cemiyetin tabiî ve ictimaî kanunları ile bağlıdır, başıboş değildir. Şair-yazar da bir insan olarak toplumun üyesidir. O yalnız kendi ihtiraslarını değil, daha çok milletin faydalarını, ihtiyaçlarını düşünmeye mecburdur." "San'atkar en nezih insanlardan daha nezih bir insandır. O süfliyat ile değil ulviyat ile uğraşır. Bir milletin san'atkarı demek o milletin en yüksek ve en insan adamı demektir." Nitekim Üstat Mehmet Akif, "Bir milletin ruhu edebiyatında okunur. İctimaî ruhu yükselen milletlerin sinesinde ahlaksız edebiyat türese de üreyemez. Fakat milletin ictimaî terbiyesini yükseltmek, ulvî ve sağlam fikirleri beliğ beyanın sahir te'sirleriyle bir his haline

getirmek vazifesi de ediblerindir. Bu vazifenin ihmali milletimizin izmihlalidir." demiştir. "Sanat ilim gibi, milliyetsiz değildir. Millidir. Bizim öz malımızdır. Bugün de örgümüz de kanunumuz da ihtiyacımız da ahlaksızlığa manidir."[79] Ona göre bahse konu ölçütlere sahip örnek bir kişi, "İslam'ın ruhunu, felsefesini, samimiyetini en yüksek ve ince idrak ile şiir ile anlatan yegane şahsiyet üstat Akif'tir."[80] Çantay, can damarı saydığı esaslara riayet eden edebiyatı, ülkü edebiyatı kavramıyla tanımlamak ve sanat-edebiyat kelime dağarcığına yerleştirmek istemiştir: "Bir edebiyat teorisi kitabı olan ve muhavere tekniği ile kaleme alınan Ülkü Edebiyatı adlı eseri, yazarın sanat ve edebiyat konusunda teorik düzeyde de ilgilendiğini göstermektedir."[81]

Yukarıda betimlemeye çalıştığımız zihniyet sahibi Çantay, Batı tesirinde gelişen Türk Edebiyatı'nın tür, şekil, muhteva, dil ve üslup özelliklerini kullanmamakla birlikte Doğu kültür ve edebiyatının birikimlerinden de faydalanan bir şairdir. Sanat ve edebiyata eleştirisi de tam bu noktada, yani kendi kültürünü değerler dünyasından vazgeçilmesi sadedinde başlar. Bu bağlamda "San'at san'at içindir." fikrinin ve şairlerin eleştirisini ömrünün sonuna kadar sürdürdüğünü söylemiştik. Yukarıda yer verdiğimiz eleştiri yoğunluklu fikirlerinin üzerinden yirmi yıl geçtikten sonra aynı yaklaşımını kaybetmemiş, bu defa dinî de referans alarak eski görüşünü geliştirmiş ve daha rahat bir şekilde üstelik oldukça sert bir üslupla şöyle ifade etmiştir:

> İslamiyetin feyizli nurunu görmek istemiyen yarasa şairler, onun aleyhine hicivler söylüyorlar, ahlakî irticaın her nevini mübah görüyorlardı. İşte Şuara 224-227. ayetlerde İslam'ın zemmettiği budur, ahlaksız san'attır. Bugün de ağızlarda gevelenen şu kühne sözlere bakınız: San'at, san'at içindir; san'at bağlanamaz; san'atta ahlaklılık ahlaksızlık aranmaz! San'atta her şey mubahtır. Bugün medeni memleketlerde ve nezih edip, muharrir ve şairler arasında alnına iflas damgası vurulmuş olan yavelerin vatanda kökleşmesi yalnız İslam bakımından değil, yurtseverlik, milliyet, fazilet ve insanlık itibariyle de en büyük felakettir. Her şey ve her hürriyet gibi san'at da mutlak değildir. Siz "Ben san'at yapıyorum" diye mensub olduğunuz milletin aleyhinde ve düşmanların lehinde bir eser neşredebilir misiniz? Ederseniz cemiyet ve kanun sizi mazur tanır mı? İşte Türk Ceza Kanunu meydandadır. Bağsızlığını iddia ettikleri san'atı yalnız ahlaksızlığa bağlamak, fuhşa, namussuzluğa olanca hızı vermek, şunun bunun şerefiyle, izzet-i nefsiyle oynamak bir tenâkuz değil midir? Eğer san'at bu ise -ki haşa bu değildir- yedi kat yerin dibine batsın. Bu mahiyette san'atsız cemiyet yaşar ama ahlaksız bir cemiyet yaşamaz. Efendiler, kendimize gelelim, bu masum ve kahraman millete acıyalım, kötü maksatlardan sıçrayan bu kokmuş nesnelerden daima tiksinelim… (227. ayete göre) İnanışı ile hareketi birbirine uyan, Allah'ını unutmayan samimi ve karakter sahibi şairlerden millet ve memlekete ancak faide gelir. Şair, daima cemiyetten alan değil daha çok verendir…[82]

Dikkat edilirse Çantay'ın sanat ve edebiyatta açık ve net çizgileri vardır. Sert tabiatının kaleme, kâğıda yansımasını bu bağlamdaki yazılarında görüyoruz. Onun ülkü edebiyatının ruhunu oluşturan esaslar (dinilik, millîlik, ahlakilik, örf-

adetlere uygunluk), sadece edebiyatta değil, sosyal ve siyasi, kısaca hayatın bütün alanlarına ilişkin fikirlerinde de geçerlidir. Bu bakış açısını Ankara'daki yıllarında özellikle de Mehmet Akif gibi birkaç kişinin etkisi ile kökleştirdiği söylenebilir. Daha geniş çerçevede ona, Akif'ten iki şeyin kaldığı söylenebilir. 1. Edebiyatın ideolojisi ve şairlikteki incelik; 2. Kur'an'ın tercüme edilmesi. Onu Akif'ten ayıran yanı ise "Mehmet Akif'in şiirlerinde İslâmcı öğeler ağırlıklı olarak yer alırken, Hasan Basri'nin şiir ve diğer edebî yazılarında Türkçü düşüncenin izleri vardır."[83]

Şiirinde romantik sanat anlayışının izleri; sanata bakışta özne-nesne ayniyetini esas alan rasyonalist bir felsefi düşünceyi benimsemiştir. O ve onun gibi düşünenler, Yahya Kemal'in ifadesiyle 'sanatla ictimai meselelerin aktarılması' kanaatindedirler. Edebiyatta sosyal fayda ve didaktik yarar ölçütünü ilke olarak benimsemişlerdir. Bu tutum onların özellikle Birinci Dünya Savaşı'nı ve İstiklal Harbi'ni görmeleri, hatta bu savaşlara fiilen katılmalarıyla açıklanabilir. Bunlar sanat ve edebiyatta muhteva düzeyine, yani kavrama veya işaretlenene ağırlık vermişlerdir.[84]

2. Sosyal Meselelerle İlgili Düşünceleri

Hasan Basri Çantay, genç yaştan itibaren halk içinde ve halkın meseleleriyle yakından ilgilenmiş, toplumsal problemlere çok fazla duyarlı olmuş, bu duyarlılığını da yeri geldiğinde fiilen, yeri geldiğinde kalemiyle sergilemiştir. İçinde yaşadığı toplumda memnun olmadığı hususları münasip lisan ile dile getirmiştir. Şayet bir probleme kişisel bir katkı yapması gerektiğine kani ise elinden geleni ortaya koymaktan geri durmamıştır. Gündeme getirdiği konuları tahlil ve tenkit ederken, hal çareleri gösterirken, sadece kişisel fikirleriyle yetinmemiş, bunları mutlak surette dinî referanslarla desteklemiştir. Böylece onun en fazla sosyal konularla ilgilendiği söylenebilir.

İlmî niteliği haiz 1916 tarihli ilk yazılarının birinde, yapılan işleri yerli yerince ve en iyi şekilde yapmak gereği üzerinde durmuş, konuyu "Yaptığı işi güzel yapan kimseyi Allah sever." hadisi dolayımında tahlil etmiştir.[85] Bu makalesinde dönemin entelektüelleri arasında yaygın olan 'geri kalmışlık sendromu'na odaklanmış ve bundan kurtulmak için Müslüman ahlakına yakışır bir şekilde gayret, çalışma ve her ne yapılıyorsa en iyisini, en iyi şekilde yapmaya çalışmak olarak özetlemiştir. Çantay'ın ahlaka olan bu vurgusunu, iki yıl sonra Ses gazetesini çıkarırken takip edeceği yolu açıklarken de görüyoruz: 'Onun gideceği yol şudur: Ahlak yolu.' Bu günlerde onun en büyük emeli, 'memleketin kurtulması ve Müslümanlığın dirilmesi'dir. Ona göre, memleketi felakete götüren, halka zulmeden ve toplumu fitneye sürükleyen eşkıyalık, esasında 'Allah'ın binası' olan Müslüman toplumunu yıkmaktır. Ahlaksızlık, en büyük ve asıl manevi düşmandır. Çare, millî dayanışma adlı ahlaki vazifedir.[86] Millî birlik ve millî dayanışma (ittifâk-ı mukaddes), bu dönemde en çok kullandığı kavramlardır. Bunları Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in 'müminlerin kardeşliği' prensibine dayanan uygulamaları ışığında âdeta dinî birer ilke ve kutsal bir vazife olarak takdim etmiştir. Birliğin bozulması demek, ülkenin ve

milletin darmadağın olması demektir, ahlaksızlığın egemen olması demektir. Hâlbuki ahlaksız bir millet yaşayamaz. Tarihte bu tür tecrübeler çok olmuştur. Dönemin nezaketini gözeterek, iç ve dış düşmanlara karşı Müslümanlık ve Türklük temelinde birleşmeye şiddetle çağrı yapmıştır.[87]

Müslümanların gerilemesi ve diğer milletler karşısında kötü duruma geçmesinin en baş sebeplerinden bir diğeri de taklitçiliktir. Meclis kürsüsünde, milletin geleceğini tasarlayan vekillere bunları söylerken taklitçiliği daha ileri boyuta götürerek batılıları taklide vardıran zihniyeti kınamış, 'kendi hüviyet-i milliyemizi, kendi mâhiyet-i hakîkiyemizi ayaklar altına aldığımız' için hayıflanmıştır.[88] Körü körüne taklit, sırf adam büyük diye hakkı onun fani şahsında aramak, dinî, siyasi, içtimai ve iktisadi meslek ve kanaatin gelişmesinin önündeki en büyük engeldir.[89]

Mebus iken dile getirdiği bu fikirlere yıllar önce de sahiptir. Örneğin İzmir'in işgali gibi vahim hadiseler karşısında, "Tapındık garba, aldandık, belâ-yi âsümân geldi."[90] diyerek, suçu önce kendi insanında aramış, ciddi bir batıcılık eleştirisi de yapmıştır. Bu dönemlerde onun öncelikli emeli, vatanın içinde bulunduğu buhrandan kurtulmasıdır. Başta I. Dünya Savaşı olmak üzere birçok cephede yıllarca süren savaşların, ayaklanmaların, ayrılmaların, kopmaların ve işgallerin yıkıcı sonuçları ve yarattığı karmaşa, hem devlete (Osmanlı'ya) hem halka yansımıştır. Bunda hatayı ve suçu sadece halkta ya da sadece devlette bulmak yanlış olur. Çantay bir yandan devletin yapması gerekenleri hatırlatır ve yapmadıklarından dolayı eleştirirken, bir yandan da aynı noktalardan halk ile yüzleşmektedir. Yazdıklarında genellikle dindar, vatanperver ve babacan bir tavırla halka yol gösterme ve sorunları onlarla hasbihal etme eğilimindedir. O, mücadelesini ve duygularını her dönemde ve mümkün araçlarla aynı vatanperver cesaretle devam ettirmektedir. Bu arada vatanperverliğin 'bizim milletimiz için bir meziyet değil en basit bir vazife olarak telakki edildiği', bu yüzden de nice vatanperver kahramandan haberdar olmadığını belirtir.[91] Onun vatanperverliği dinî düşüncesiyle mütenasip olup temel dinî kaynaklardan desteklenmiştir.[92]

Elli yıl sonra geri kalmışlık meselesini tekrar ele aldığında yaklaşımının pek değişmediği, aşağı yukarı aynı zihniyetle olayı değerlendirdiği görülür. Ona göre Müslümanların geri kalması, İslam'dan değil kendilerinden ve harici faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda İslam'ın talimlerine uymamak, yeniliğe açık olmamak, sömürgeciliğin ezmesi, bağımsızlığı kaybetmek gibi faktörler ilk sırada yer alır. Bir de İslam'ın iyi temsil edilememesi ve özellikle entelektüelleri ikna edecek tarzda iyi anlatılamaması söz konusudur. Kısa ve öz ifadeyle, "Bugünkü Müslümanların her sahada geri geri kalmalarının sebebi Müslüman olmaları değil, gerçek Müslüman olmamalarıdır."[93]

Türkiye Cumhuriyeti özelinde meseleye bakıldığında, milletin dertlerinden kurtulması ve selamete erişmesi için yapılması gerekenleri dile getirdiği en iyi tarihî belge, Meclis'te yapılan ankete verdiği cevaplardır. Söz konusu belge, aynı zamanda o günün Müslüman önder ve yazarlarının hadiselere bakışını da çok iyi yansıtır. Tamamını 'Eserlerinden Seçme Metinler' kısmında verdiğimiz bu belgeye göre, toplumda ve millet için öncelikle yapılacak şeyler şunlardır:

1. Milletin manevi ve toplumsal özelliklerini, millî iradeyi dikkate almak ve

onlara saygı duymak, isteklerini yerine getirmek.

2. Milletin gelişmesi ve ilerlemesi, sahip olduğu sosyal kanunları ve onlara kaynaklık eden ahlaki ve itikadi esasları ile mümkündür; bütün müesseseler ve kanunlar bu esaslar üzerine bina edilmelidir.

3. Hürriyet ve istiklal, sadece maddi ve iktisadi değildir. Fikrî, manevi, sosyal ve hukuki istiklal de en az o kadar önemlidir, her iki cephe birlikte elde edilmeli ve korunmalıdır.[94] Malum olduğu üzere bu millet, İslam ahlak ve itikadı ile tarihin derinliklerinden gelmektedir. Geçmişte, Tanzimat ve Meşrutiyet, bu esaslara uymadığı gibi onları tahribe bile yöneldi. Sonuçta hem maddi hem de manevi bakımdan dış devletlerin baskısı ve egemenliği altına girdi. Şayet yeni kurulan devlet bunlara dikkat etmez ve yapılan hatalardan dönmezse bunca çaba, mücadele ve mücahede heba olup gider.[95]

Çantay'ın, beklentilerini açık yüreklilikle dile getirdiği bu ifadelerini aynen başka bir yazısında bulmak, uzunca bir süre mümkün olmayacak, ancak otuz yıl sonra biraz daha yumuşak ifadelerle dile getirebilecektir.

Çantay'a göre bir toplumu idare eden siyasi erkin ve diğer yapıların iyi ya da kötü, başarılı ya da başarısız oluşu, fertlerin durumuna bağlıdır. Zira milletler, onları meydana getiren ve şekillendiren fertlerin toplamından ibarettir. Binaenaleyh milletlerin, meclislerin ve hükûmetlerin iyi veya kötü vasıflarda bulunmasının şerefi de kabahati ve mesuliyeti de fertlere aittir. Eğer onlar dinî, şahsi, ailevi, millî ve insani vazifelerini olması gereken biçimde yerine getirirlerse, hem toplumsal bünye iyileşir, kuvvetlenir, hem de orada hâkim olan siyasi ve içtimai müesseseler istenilen seviyeye ulaşır. Kısaca bunların hepsi birbirine zincirleme bağlıdır. "Ben iyi isem millet de onun temsilcileri de iyi, ben kötü isem onlar da öyle…"[96] olacaktır. Çantay, "Bugün her zamandan ziyade yekpare birliği tarsiyne[97] çalışmak en başta gelen dinî ve millî vazifemizdir." cümlesini bu amaçla sarf etmiştir. Sanırız Cumhuriyet tarihi boyunca halkın her sıkıntılı ve zor zamanda duyacağı cümleler böylece tarihteki yerini almıştır.

Çantay, elbette Müslüman coğrafyanın yaşadığı çıkmazların, felaketlerin farkındadır, onun ıstırabını iliklerine kadar hissettiğinde şüphe yoktur. Her ne kadar 'dünyadaki tüm Müslümanları ümmet-i vâhide görse', İslamiyet'i müdafaanın bütün Müslümanların vazifesi olduğunu belirtse de yaşanan hercü merçte kendi toplumunun refah ve mutluluğunu öncelemiştir ki bu yüzyılın Müslüman mütefekkirlerinin çoğunda görülen bu dar çerçeveli bakıştır. Bu yaklaşımdan hareket eden Çantay'a göre, 'Türk ve Müslüman milletimizin bariz hususiyetlerinden birisi ailedir. Bu milletin güneşler kadar temiz ve parlak asalet ve ananeleri vardır. Onları bozmak ihanetlerin en büyüğüdür. O, bu fikirlerini, umumhane açmak isteyenlere karşı geliştirdiği reddiyede vurgulamıştır. Böyle bir girişim bu asalet ve ananelere bir darbe, Türk erkeklerinin ve kadınlarının asaletine büyük bir hakaret ve ihanettir. Hatta medenileşmenin, çağdaşlaşmanın bir şartı olarak takdim edilmesi de aynı ihanetin bir parçasıdır'. "Medeni, memleketlerde varmış, bize ne!"[98]

Çantay, hayatı boyunca, dindar bir toplum idealini korumuş, bunun için mücadele etmekten vazgeçmemiştir. 'Dindar'lığın ölçüsünün de 'Müslüman dindarlığı' olduğunu belirtmeye gerek yoktur. Dindar bir toplumun var oluşunu

sürdürebilmesi için düşünce, ruh ve hareket birliğinin ne derece önemi haiz olduğunu erken yaşlarda kavramıştır. 13 Şubat 1919 tarihli Ses'te bazı ayet-i kerimeler eşliğinde şöyle yazmıştır: "Kur'an-ı azim mealen diyor ki; "Ey Müslümanlar, Kur'an'a sımsıkı sarılınız. Asla birbirinizden ayrılmayınız. Sonra memleketleriniz, saltanatlarınız elinizden gider, mahvolursunuz… İslam kalplerinin hep aynı hedef için toplu çarpması; küfür, sapkınlık ve bozgunculuk içinde çalkalanan ecnebi devletleri düşündürmektedir." 2 Ocak 1919 tarihli Ses'teki yazısında da Peygamberimiz Hz. Muhammed'in ve ümmetinin mücadelelerinden sık sık örnekler vererek şöyle demiştir: "Bu millet tek başına küfür ve kötülüklere meydan okuyan Hz. Muhammed'in 1400 küsur senelik mübarek ve sadık ümmeti, asırlarca Avrupa'ya hâkim olmuştur. Osman Gazi evladı elbette bir gün kurtulacak sizin hesabınızı görecektir." "Eğer yaşayacaksak elbirliğiyle yaşayalım, öleceksek de yine elbirliğiyle ölelim." 3 Şubat 1919 tarihli Ses'te ise "Birliği, yardımlaşmayı ve arkalamayı Kur'an-ı Kerimden almış olan Müslümanlar buna sımsıkı yapıştıkları zamanlarda büyük varlıklar, harikalar göstermişlerdir. Fakat bu bağlılığı gevşettikleri devirlerde perişan olmuşlardır." hükmünü dillendirmiştir.

İman edenler, İslam dininin sevmediği adam öldürmek, hırsızlık, tefecilik, israf, kumar gibi fenalıkları işlemekten kesinlikle kaçınırlar. Böyle bir ülkede, devletin işi kolaylaştığı gibi kişi(ler)in ve onlardan oluşan cemiyet sarsılmaz bir vahdete, başarıya ve mutlu bir duruma yükselir, ahirette ise çok daha büyük mutluluk zaten olacaktır.[99] Buna karşın Çantay, 'münafık' tanımını sırf dinsel davranışlar değil günlük hayattaki her türlü davranışa yansıyan olumsuz bir tip olarak tanımlar. Toplum içinde birliği bozan, kanunları hiçe sayan, örf-âdeti tanımayan, fakir-yetim hakkı yiyen, vurgunculuk, bozgunculuk, ihtikar, ismet ve iffeti parçalayanlar münafıklardır.[100] "Kendi ahlakıyla bir millet ya ölür yahut yaşar."[101] sözü söylenecek birçok şeyi gayet nefis bir şekilde özetler niteliktedir.

Hucurât suresinin 6-13. ayetleri sosyal düzenin ve birliğin temel kaidelerini teşkil eder. Bunlar gibi daha birçok ayette içtimai düsturlar vardır. Asr suresinde ve daha birçok sure ve ayetlerde bireyleri ve sosyal bünyeyi bir birine kenetleyen hususlar açıklanmıştır. Bunlara uyan millet, cemiyet ve fertler dünyada da ahirette de refah ve saadete kavuşur. 'İttiba' kelimesi, Kur'an'a uymayı vurgular. Çünkü 'adı Müslüman olan nice fert ve cemiyetler bu düsturlarla taban tabana zıt hayat sürmektedir. Onların durumunu sevgili Peygamberimiz, "Kur'an onların hançerelerinden yukarı çıkmamıştır." diye tasvir etmiştir.' Çantay, söylediklerinin afaki algılanmaması için sözü kendi zamanına getirir ve dozu yüksek bir üslupla başlar: "(Hucurât suresi 6.) ayet vatanda kötü haberler yayan, menfi propaganda yapan kara kalpli herkese şamildir. Bin bir rikaba bürünerek milletin huzurunu kaçıran o adamlar en büyük düşmanımızdan daha büyük düşman sefillerdir. Türk kal'asının içerisinde sinsi sinsi faaliyetlerde bulunan onların zararı daha büyüktür, daha içtendir. Onlar temiz ciğerlerimizi çürütmeyi kasteden 'fâsık' mikroplardır."[102]

Çantay'ın din ve millet sosyolojisinin en belirgin özelliklerinden birisi, köylüye çok fazla önem vermesidir. Kurtuluş savaşında asıl umudu köylüye bağlarken

daha sonraki yıllarda da medeniyet ve kalkınmanın belkemiği olarak yine ona yüzünü döner. Gerçek Müslüman olan köylü hem maddi hem manevi anlamda mahrum edilmemeli, onun diline, gönlüne ve dinine uygun konuşmalı ve davranmalıdır.[103] Dünyada ve ülkede olanlardan haberdar olması için en fazla köylünün irşat edilmesi gerekir, tabii ki onun anlayacağı dil ve gönlünü fethedeceği din tarafını ihmal etmeden.[104] Öyle anlaşılıyor ki o zamanın şartlarında irşat, köylünün gözü-kulağı, iletişim ve haberleşme aracı, eğitimin bir parçasıdır.

Bilindiği gibi onun yaşadığı devir, bir dünya devletinin yıkıldığı yerine ulus temelli bir devletin kurulduğu; onun bütün yapısıyla baştan aşağı yeniden oluşturulmaya çalışıldığı; toplumsal bünyenin, eğitim ve düşünce sisteminin tamamen değiştirildiği, dinin dışlanmaya çalışıldığı bir devirdir. Dolayısıyla çok hızlı ve temelden değişimler yaşanırken sert tartışmalar yaşanmış, zaman zaman muhalefet şiddetle bastırılmıştır. Bu olguyu doğrudan yaşayan birisi olan Hasan Basri, Meclis çatısı altında iken fikirlerini açıklamaktan çekinmezken, Takrir-i Sükûn Kanunu zamanında bu konularda suskun kalarak daha çok dil ve edebiyata yönelmiştir. Onun toplumsal değişim konusundaki fikirlerinin hasılasını aşağıdaki satırlarda bulabiliriz:

> Çantay, toplum yönetiminin, toplum yapısının bir neticesi olduğunu ve toplumun iyi olmasıyla yönetimin de iyi olacağını vurgulayarak sorunların çözümünün yine toplumun kendi yapısında olduğunu ifade eder... Ona göre değişme talepleri nasıl olursa olsun toplumun yapısına uygun olmalıdır. O, değişim konusunda tedrici bir yol takip etmektedir. Toplumun yapısına zarar vermeden yapılacak değişimde devrim veya inkilâptan çok kademeli değişimlerin etkili olacağını ifade ederken toplumsal yapının böyle değişimlere uygun olduğunu ve bu değişimlerin etkisinin daha kuvvetli olacağını vurgular. Bu açıdan baktığımızda onun Cumhuriyet devrimleri neticesinde Türk toplumunda yaşanan köklü değişimler karşısında inziva hayatına çekilmesini anlamlandırabiliriz. Çantay, yapılan devrimlere toptan karşı değildir; ancak değişimler toplumsal yapı dikkate alınarak uygun bir biçimde kademeli olarak yapılmalıdır... Osmanlı'nın son döneminde devletin kurtuluşu için çözüm yolları önerip hayata geçirilmesini teşvik ederken Cumhuriyetin ilanıyla birlikte bir inziva hayatına çekilmesinin nedeni, dönemin yönetim anlayışına ters düşen fikirlere sahip olması gösterilebilir. Bu yüzden Çantay ve onun gibi alimler siyaset sahasının dışına itilmiş, o da çok partili hayat döneminde kadar siyasi konulardan uzak durmuştur… O, bu süreçte demokrasiye olan inancını da ifade etmiştir. Ülkenin geçirdiği kırılmalara muhafazakar bir cevap olmuştur. Onun hayatı İslamcılık'ın muhafazakarlığa geçişinin izdüşümü gibidir.[105]

Çantay, siyasi ve ideolojik olayları dinle doğrudan bağlantılı görmüştür. Türkiye, emperyalistliği, kapitalistliği öne çıkaran bir dine sahip değildir. Türkiye ve bütün âlem-i İslam, yardımlaşmayı ve gerçek kardeşliği, birçok içtimai, siyasi hatta bedii birçok esasları bünyesinde barındıran bir dine sahiptir. Dolayısıyla ne komünizme ne kapitalizme ihtiyaç vardır.[106] Onun Hz. Peygamber, Hz. Ali,

Hazreti Halid, Saîd b. Cubeyr, Molla Fenârî, Balyalı Mustafa Çavuş, Ali Saib Ece Bey, Abdülgafur Iştın, M. Cavit Emir gibi yüksek meziyetlere sahip şahısları tanıtması, onları örnek yönleri ile ön plana çıkarması, özüne yakışan hayatın dinî ve millî hasılada aranması gereğine vurgu olarak alınmalıdır.

3. İslam ve Çağ

Yirminci yüzyılda İslam hakkında iki yaklaşım vardır. Birisi geleneksel bakış açısıyla İslam'ı bir din; temel erkânı, özellikleri ve insana bu dünyada ve ahirette mutluluk veren ilahî bir düzen olarak anlatmaktır. Diğeri ise bu temel özelliklerine ilaveten İslam'ı siyasi, sosyal ve evrensel bir sistem olarak tasavvur etmektir. Buna göre İslam, diğer ideolojik sistemler karşısında en iyi sistemdir. Bu tasavvura sahip kimi düşünür ve yazarlar İslam'ı salt ideoloji, kimileri de din-ideoloji bağlamını tercih ederler. Geleneksel ilmî anlayış ve zihnî yapıya sahip Çantay da birinci yaklaşımın bir temsilcisidir. Bu nedenle de İslam'ı bir bütün olarak, hele de dinî-sosyal bir sistem olarak ele alan bir eser yazmamıştır. Fakat yeri geldikçe, İslam ile ilgili dinî, siyasi, sosyal konular hakkında fikrini beyan etmiştir.

Yukarıda çerçevesini çizdiğimiz bağlamda Çantay, kendi zamanında gündemden düşmeyen İslam'ın ne olduğuna dair arayışı şöyle cevaplar: "Müslümanlık; medeniyet, güzel ahlak, hayat, hareket, yenilik, hakikat, akıl, suhulet, yardımlaşma, ilim ve fen, terakki ve teceddüt (ilerleme ve yenilenme), şeref ve istiklal dinidir."[107] Aslında bu tanım bile başlı başına onun din anlayışı ve dinin yaşanan çağa ne(ler) verebileceğine dair tartışmalara bir cevap niteliği taşımaktadır. Yirminci yüzyılda Müslümanların hem en çok konuştukları hem en çok şikâyet ettikleri konulara İslam'ın merhem olacağını ima etmektedir. Onun bunu bir iman meselesi olarak gördüğünde şüphe yoktur. Ona göre, tembelliği, geriliği, miskince tevekkülü, hurafeyi, cehaleti İslam'a mal etmeye çalışanların ne onunla ne de Müslümanlarla ilgisi vardır. Bu tür düşüncede olanlarla sonuna kadar mücadele edilmelidir, zaten de yapılmaktadır. İşin hakikatine bakılırsa bu algının yaratılmasında bizzat Müslümanların kendi payları çoktur. Çünkü, "Düzme hadisler ve yalancı hikayelerle Müslüman milletin maneviyatı beslenemez. Bu tür yaveler bu memleketi ve bütün İslam dünyasını perişan etmiştir."[108] Dikkat edilirse Çantay'ın isyan ettiği şey, Müslümanların başlangıçtan beri din anlayışı ve dünyaya bakışlarında Kur'ani ve nebevi vasattan sapmaya neden olan etkenlerin başında gelen uydurma hadisler ve hurafeler aracılığıyla inşa edilmeye çalışılan din anlayışıdır.[109] Hâlbuki 'Kur'an, akla, basirete, hürriyete büyük değer vermiştir. Diğer dinlerde bunun bir parçası bile bulunmaz.' "Kur'an'ın en çok düşman olduğu zümre 'atalarımızdan böyle bulduk, böyle gördük' diyen, şuurunu, fikir hürriyetini hurafelere kurban eden, insanlık şahsiyetinden uzaklaşan adamlardır. Dünyada en acınacak zümre de budur."[110]

İslam, bütün insanlığa hitap eden dindir. Onu Arap medeniyet ve kültürünün ürünü olarak tanımlama çabaları yanlıştır. İslam, ne Araplara ne Türklere ne de başka bir halka aittir, o Allah'ın dinidir. Kur'an şöyle buyurur: "Sizin onu bırakıb tapdıklarınız kendinizin ve atalarınızın takmış oldukları (kuru) adlardan başkası

değildir. Allah bunlara hiç bir bürhan indirmemişdir. Hüküm Allah'dan başkasının değildir. O, kendisinden gayriye ibâdet etmemenizi emreylemişdir. Dosdoğru dîn işte budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."; "(Habîbim) de ki: "Ey insanlar, şübhesiz ben göklerin ve yerin mülk(-ü tasarruf) una mâlik olan, kendisinden başka hiç bir Tanrı bulunmayan, hem dirilten, hem öldüren Allahın size, hepinize gönderdiği peygamberim. O halde Allaha ve Onun ümmî nebiy olan resulüne -ki kendisi de o Allaha ve Onun sözlerine îman etmekde olandır- îman edin, ona tâbi' olun. Tâki doğru yolu bulmuş olasınız." "Müslümanlar, İslam'ın en güzel ölçülere ve ideallere sahip, inananlarına yüksek ahlaki prensipleri veren, onları bu dünyada ve ahirette barış ve refah getirecek bir derin bir manevi hayata yönlendiren bir din olduğunu kabul ederler."[111]

Müslümanlığın üç büyük hedefi vardır: Temiz itikad, iyi amel ve hareket, güzel huy. Birincisi ile ikincisi, üçüncünün birer vesilesi; üçüncüsü ise onların bir meyvesidir. Üçünün de İslam'da kaynağı dindir. İrsiyet, iklim ve diğer etkenlere dayanan ve bütün fertlerde farklı özellikler gösteren 'ilk maya'nın sökülüp atılması mümkün değildir. Ancak insan terbiye edilebilir, yönlendirilebilir bir varlıktır. İnsan aklı, hemcinslerinin ahlakî vasıflarını değiştirebilir, ıslah edebilir. "De ki; "Her biri kendi aslî tabiatına göre hareket eder." ayeti bize bu hakikati ifade eder.[112]

Din kişiden sadece itikat ve ibadet istemez, müntesibine yüklediği vazife oldukça kapsamlıdır. Vazife, hem insanlara hem Allah'a karşı bir borçtur. Kalbinde iman olan ölünceye kadar vazifesini aşkla yapmak zorundadır. Vatanın selameti, milletin refahı, herkesin vazifesini bihakkın yerine getirmesine bağlıdır. İslam'da ihmal, tenbellik, 'adam sen de'cilik, vurdum duymazlık, neme lazımcılık yoktur.[113] Din ve devlet birbiri ile o kadar iç içedir, o kadar birbirine bağlıdır ki, biri olmazsa diğeri düşünülemez bile: "Vatan ve din ayrılmaz bir bütündür. Vatan giderse din gider, din giderse vatan gider…"[114]

İslam'ı diğer dinlerden ayıran itikadi esasların başında tevhit gelir. Allah'ı bütün sıfatlarıyla tasdik ve ikrar etmek olan tevhit, müminin inancı, iç-dış dünyası, bütün davranışları, insanlarla münasebetlerinin en temel prensibi, ölçüsüdür. 'İnsan hak ve hürriyetlerinin yegâne anahtarı, tarihimizin çelik kalesi bu kelime üzerine kuruldu, ecdadımız bu kelime ile yoğruldu.' Bu akideye sahip olanlar daima hayrı seçer, hasbilik uğruna çabalar, yaptıklarını Allah rızası ve onun parıltısı olan vicdanı gözeterek yaparlar.[115] İtikadın dünya hayatının şekillenmesinde büyük rolü vardır. Hatta, "Medeniyetin banisi, ölüm ve ahirete imandır."[116] cümlesini sarf eden Çantay'a göre, dünya hayatının somut tezahürünün gerçek mimarı itikattır.

Onun zamanında tekrar tekrar gündeme getirilen 'dinde reform' tartışmalarına da kısaca değinelim. O, namazları azaltmak, orucu kısa günlere almak, camilere sıra koymak, ayakkabı ile girmeye müsaade etmek, ibadetin dilini değiştirmek ve ibadet esnasında musikiden istifade etmek gibi girişimlere çok sert karşılıklar vermiş, bu 'nakaratı' tutturanların, adından başka hiçbir yerinin, hiçbir hareketinin Müslüman olmadığına hükmetmiştir. Bir vaz-ı ilahî, dinlerin en mükemmeli ve son din olan İslam üzerinde reforma kalkışanlar, idraksiz akla sahiptir. Böyle bir şeyi yapmak için peygamber olmak gerekir, son peygamber de

Hz. Muhammed olduğuna göre bu da imkânsızdır. Bu yeni bir din icat etmektir. Emir ve yasakları çağın, asrın makul şartlarına ve akla tıpatıp uyan, bir bütün olan İslam'ın ya bu haliyle kabul edilmesi gerektiğini, aksi takdirde 'dinde reform isteyenlerin başka pazara bakmalarını' tavsiye eder. Çünkü 'Müslüman mahallelerinde salyangoz satılmaz.'[117]

4. Din ve Siyaset

Hasan Basri Çantay'ın toplumsal konulara dair fikirlerinde millî ve dinî renk ön plandadır. Siyasi konularda da millî ve dinî bakışa ilaveten özellikle gençlik yıllarında İttihatçı nazar belirgindir. Henüz delikanlı çağında iken bu teşkilat ile tanışan ve fikirlerini az çok içselleştiren bu genç adam, halk içindeki gayr-i meşru olaylarda İstanbul Hükûmetinin ihmal, acziyet ve basiretsizliğine dikkat çekerek şiddetle eleştirirken Anadolu'nun işgalini de onun günah hanesine yazmaktadır. Sadece İstanbul Hükûmetinin değil halifenin de aleyhindedir. Burhaniye Müftüsü Hoca Mehmet Bey, hilafeti onun önünde ilmen savunmanın imkânsız olduğunu söylemiştir.[118] Yine "Hilafet ordularının Anadolu'nun muhtelif yerlerinde uyandırmaya çalıştığı fitne ve melanetler zamanında Akif Kastamoni'ye gitmiş, …"[119] sözü de onun bakışını ele vermektedir. Bu değerlendirme Ekim-Kasım 1920 zamanı içindir. 1937'lerde bu fikri muhafaza etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile yukarıdaki yaklaşım yetersiz kalmış, yeni bir perspektif zamanı gelmiştir. Dolayısıyla hadiseye daha geniş çerçeveden bakmamız gerekmiştir. Bilindiği gibi dünya tarihinde Batı merkezli modernleşme hareketi, dini, bir sorun, bir taraf, bir olgu olarak hemen her insani olgunun karşısına yerleştirmeyi başarmıştır. Bunlardan birisi de toplumsal teşkilatlanma ve devlet yönetimi karşısında dinin konumunun ne olacağı sorunudur. En aşırı uçtaki fikre göre din insan hayatından çıkarılması gereken bir şeydir, dolayısıyla siyasi ve sosyal hiçbir organizasyonda yeri olmamalıdır. Bir başka yaklaşıma göre din sosyal bir gerçekliktir, ancak kendi kurumsal yapısı ile siyasi ve yönetim işlerinden ayrı tutulmalıdır. Cılız bir yaklaşıma göre de din her alanda söz sahibi olmalıdır. İslam dünyasında bu yaklaşımların tersi geçerli olmuştur. Yirminci yüzyılın başlarında dinin hayatın her alanında olması gerektiği fikrini savunanlar çoğunluktadır. İkinci görüş yavaş yavaş neşvü nema bulmaktadır. Osmanlı'nın dağılması sonucunda milliyeti önceleyen ulus devletlerin kurulması ile İslam'ın siyasi ve idari alandaki yeri de ciddi biçimde tartışılır olmuştur. Nihayet ilk adımı Türkiye Cumhuriyeti atarak dinin devlet idaresinden ayrılığı (laiklik) ilkesi esas alınmış ve buna göre de devlet teşkilatlanmaya başlamıştır. İslam dünyasında bu yaklaşım ve biraz daha yumuşatılmış hâli bu yüzyılda kurulan devletlerde egemen olmaya başlamıştır.

Yukarıdaki siyasi tablo elbette kabul edenler ve muhalifler ikileminde hâlâ tartışılmaktadır. İslam'ın sosyal hayattan, dolayısıyla devletten ayrı bir olgu olarak tahayyül edilemeyeceği fikri, Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri seslendirilmekteydi. Hasan Basri de bu kanatta yer almaktaydı. Bu konuya dair bakışını ilk ve en net biçimde açıkladığı TBMM anketindeki cevabında 'Madem

bu millet Müslümandır, varlığını buradan almaktadır, o halde İslamî bir hükumet (hükûmet-i İslâmiye) kurulmalıdır.' fikrini beyan etmiştir. Tabi bu sıralarda henüz devletin nasıl bir siyasi yapıyı benimseyeceği ve laiklik prensibi ortada yoktu. Yine o, bu fikrini seslendirdiği sıralarda İslam'ı siyasi ve ideolojik bir sistem veya olgu olarak tasavvur etmemiştir. Zaten bu fikri hiçbir zaman da benimsemeyecektir. Buna göre onun eskiden var olan 'Vatan ve din bir bütündür.' yaklaşımının, 'Devlet ve din birbirinden ayrılmaz.' şekline dönüştüğü anlaşılmaktadır. Bu girişime şiddetle karşı çıktığı bilinmektedir.[120]

Daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında gidişattan memnun olmadığını, dinden uzaklaşılmaması gereğini, bu yöndeki gidişata ince eleştirilerde bulunduğunu görüyoruz: "Halk Müslümandır, onu Müslümanca idareden başka çare yoktur. Halk mücâdele-i milliyeye destek veriyorsa bu 'mücâdele-i dîniye' olduğu içindir, şehidlik, gazilik itimatları var." Bu noktada o sıralarda verilen mücadelenin öneminin farkında olmayan ya da olup da onu kuru bir maddi dava gibi göstermeye çalışanlara da söyleyecekleri vardır: Bu mücadelede halkın ruhuna adam akıllı nüfuz edilmesi gerekir. "Kim ne derse desin- bu mücadele bir Ehl-i salib ve İslam mücadelesidir. Kur'an-ı Kerim'de yalnız cihad hakkında binden fazla ayet-i kerime vardır. bundan neye istifade etmiyoruz? Ulemay-i kiramdan neye müstağni kalıyoruz. Bu mücâdele-i milliyeye hoca efendilerimiz kadar taraftar hiçbir sınıf bulunmaz. Biz cihadı maddî zannediyorsak hocalar bunu bir 'emr-i ilâhî' olarak telakki ediyorlar."[121] İşte Hasan Basri'nin temel fikri budur. Pratik siyasete ilişkin de diyecekleri vardır. Ona göre, Peygamberimizin düsturu, "Müminler kardeştir." ayetidir.[122] O zamandan beri İslam âlemindeki bütün Müslümanları bir arada tutan siyasetin temel ilkeleri, 'el birlik ve kardeşlik', adalet, hakkaniyet, umumun menfaatine hizmet, hürriyet ve eşitlik gibi kutsi şeyler. Çöküş ve yok olmaya sebep olan şey ise tefrika, nifak, zulüm, dünya hayatına düşkünlük.[123]

Yukarıda özetlenen siyasi fikir ve davranışlarını tahlil ettiğimizde Hasan Basri'nin muhafazakâr tutumunu açıkça görebiliriz. Osmanlı'nın son döneminde devletin kurtuluşu için çözüm yolları önermiş ve siyasi erke ciddi eleştiriler yöneltmişken Cumhuriyet'le birlikte muhalefetini neredeyse hiç sergilememiş, sessiz kalmış, dönemin yönetim anlayışına ters düşen fikirlerini pek dillendirmemiştir. Dönemin nazik durumu elbette bunda etkili olmuştur. Nitekim yeni yönetim batılı sistemi esas almaya çalışırken Çantay ve onun gibi din âlimlerini siyaset dışına itmiştir. Çantay'ın suskunluğu çok partili döneme kadar sürmüştür. Ülkenin hızlı bir şekilde yaşadığı kırılmaları, değişimleri iyi gözleyen Çantay, bu duruma suskun ve muhafazakâr bir cevap olmuştur.[124]

Bazen, düşünce pratiğin önüne geçer, bazen de tersi meydana gelir. Çantay'ın hayatında da bu tür etkilenmeler söz konusudur. Türkiye'deki siyasi değişim, özellikle demokrasiye geçiş birçok kişiyi olduğu gibi, Çantay'ı da etkilemiştir. Onu bu devrede demokrasi taraftarı olarak görmek mümkündür. Ona göre, 'Hakiki demokrasiyi bulmak ve ona ermek isteyenler, evvela İslam'ı ve İslam'ın hakikatlerini tetkik etmelidirler.'[125] İslam'ın demokrasi ile bir ilişkisinin olup olmadığı tartışmasında o, hem 'İslam demokrasisi' kavramını kullanmış hem de bunu Kur'an ayetiyle desteklemeye çalışmıştır. Ona göre Âl-i İmrân suresinin

159. ayeti, “İslam demokrasisinin temellerinden birisi”dir.[126] Bir sistem olarak laiklik için de ciddi bir eleştiri yapmamış, sadece yanlış anlayışları eleştirmiştir. Bu da onu zımnen kabulleniş anlamına gelmektedir. Örneğin ona göre, laiklik doğru anlaşılmadığı için Diyanet teşkilatı da yetkisiz ve dermansız bırakılmıştır. “Eğer gerçek ve ilmi bir laiklik varsa, ne devletin Diyanet’e taaddi etmesi, onun selahiyet hududunu daraltması, ne de Diyanet’in icra sahasına icapsız el ve dil uzatması caiz olmamak gerekir.”[127]

Her şeye rağmen Çantay’ın hakkını yememeliyiz. Nihai noktada o, Müslümanların gelecekteki hâkimiyetlerine ve dünyanın er geç İslam’a kavuşacağına inanmaktadır. Bunun için çaba sarf eden Cemaleddin Afganî, Muhammed Abduh, Muhammed İkbal’in ideali ile Mehmet Akif idealinin aynı olduğunu ve hakikati kavradıklarını ifade eder.[128] Bütün bunlardan çıkan sonuç, onun, dindar bir toplum idealine sahip birisi olduğudur.

5. Kur’an Meali ve Tefsir Anlayışı

Hasan Basri Çantay’ın uzun yıllar alan ilmî çalışmalarının en büyük semeresi, Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm adlı kitabıdır. Eser, Kur’an’ın tercümesi ve ayetlere ilişkin açıklayıcı notlar olmak üzere iki kısımdan oluşur. Ayetlerin aslına sadık kalarak tercüme etmesi (harfi tercüme) ve gerekli gördüğü yerlerde açıklayıcı notlar düşmesi, “kaleme alındığı dönemdeki Türkçe’yi tüm yalınlığıyla yansıtması ve dayandığı kaynakları dipnotta göstermesi”[129] büyük ilgi görmesini sağlamıştır. Mealin ortaya çıktığı siyasi ve sosyal vasat da esere ilgiyi artırmıştır. Eserin isminde kullanılan ‘meal’ kelimesi “Kur’an’ın Türkçe çevirilerini ifade eden teknik bir terim olmanın ötesinde dinî, fikrî, siyasî anlamlar ve imalar içeren bir kavramdır. Daha açık ifade etmek gerekirse, bu kavram Türkiye Cumhuriyeti’nin erken dönemlerine damgasını vuran Garpçı, seküler, modernleşme projesinin dinî boyutuyla ilgili kısmında olup bitenlerin garip hikâyesini bünyesinde barındırır.”[130] Öte yandan, Çantay’ın dilinden ifade edecek olursak, ‘o yıllardaki meallerin bir kısmı İslam’ın temeline bomba koyan müsteşriklerin tercümelerini veya bazı zümrelerin batıl ve menfi fikirlerini yansıtan propaganda eserleri’[131] imajını vermeleri bu meale ilginin bir başka sebebidir. Esasında bu eserin ortaya çıkışında ve onda uygulanan metottan kaynaklara, tercüme anlayışından notlardaki fikirlere kadar, gerek Çantay’ın yaşadıkları gerekse bir asır içerisindeki sosyal-siyasi olayların izleri vardır. Dolayısıyla Hak Dini Kur’an Dili’nin ortaya çıkışındaki saiklardan birisi olan Türkçe Kur’an tartışmaları ve gerçek bir Türkçe mealin ortaya konulamadığı düşüncesi, Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’in ortaya çıkışındaki ana saiklardandır. Hayat hikâyesi ve fikirlerini anlatırken yaptığımız açıklamalar bu duruma dair yeterince fikir vermektedir. O hâlde söz konusu vasattan uzak kalma ve diğer meallerden ayrı durma endişesi ile belirlenen meal-tefsirin ilmî ve teknik özelliklerine bir göz atalım:

1. Meâlin dili bugünün yaşayan dili olacak,
2. İzahlarda hurafe ve uydurma hadislere yer verilmeyecek,
3. En muteber tefsir kitapları kaynak alınacak,

4. Çeşitli manalardan en çok tercih edileni metinde, diğerleri izah kısmında yer alacak,
5. Meâller, tercümeye tıpatıp yakın olacak,
6. Kur'an metninde karşılığı bulunmayan kelimeler, sırf tercümeyi süslemek ve takviye amacıyla meâle ilave edilmeyecek, metne bağlı kalınacak,
7. Fiil zamanlarına, isimleri isim olarak çevrilecek,
8. Metin haricinde, tefsirlerin beyanları veya manaların izahları eklenirse, parantez içerisinde gösterilecek,
9. Meâllerde ve izahlarda Arap dili ve edebiyatının incelikleri yansıtılacak,
10. Hz. Peygamber'in sahih hadisleri dikkate alınacak,
11. Kelime ve terkiplerin Türkçe karşılıklarını bulmak için bütün gayret gösterilecek,
12. Allah'ın kelamı ile bilimin teorileri birbirine karıştırılmayacak, meâlleri okuyanlar ihtisas alanına göre, mes'uliyeti kendine ait olmak üzere bu ilahi kaynaktan nasibini rahatça alabilecek,
13. Ayetlerin asıllar ile karşılaştırabilmek için meâllere sıra numaraları konulacak.[132]

Gerçekten de hem dil, hem tercüme hassasiyeti hem de İslami ilimlere vukufiyeti nedeniyle bu eser, kendisinin de önsözde kabul ettiği gibi, hakkıyla bir tercüme gerçekleştirmese de o dönemde yazılan mealler içinde en değerlisi olmayı başarmıştır. Nitekim eserin her iki açıdan kıymetini takdir eden Kamil Miras, 'İslam dinine ve Türk diline büyük bir hizmet' diye nitelemiştir.[133] Türkçe Kur'an tercümeleri alanında yeni bir çığır açmış, Kur'an tercümesi faaliyetlerinde kendisinden müstağni kalınamadığını ve alanında henüz aşılamamış eser niteliğini koruduğu öne sürülmüştür.[134] 'O esas alınsa çoğu ayet mealinde yanlış yapılmayacağı'[135] bile söylenmiştir. Yapılan incelemeler, Elmalılı ile Çantay'ın mealinin 1960'tan sonra yapılan Türkçe meallerin tümüne doğrudan veya dolaylı kaynak oluşturduğu, onlardan istifade eden meallerin Kur'an metnine sadakat bakımından onların gölgesi altında yazıldığı, dil bakımından ise onların iyi ya da kötü birer redaksiyonu durumuna düştükleri anlaşılmıştır.[136] Çantay'ın hem parantez içi açıklamaları kullanarak harfi tercümeyi esas alması hem de anlam-yorum merkezli çalışmayı esas alarak açıklamayı dipnotta yapması, kendisinden sonrakilerin uyguladığı bir tarz olmuştur.[137] Mealinin gelecekteki yerine ilişkin şu sözü onun etkisini az çok sezmiş olabileceğine yorulabilir: "Artık ben, özenip bezenip, büyük meşakkatlerle, meali bu hale getirdim. Bundan sonra, şu kanaate vardım ki, bundan sonra meal yazmak artık kolaylaşacak. Ben yolu açtım."[138]

Çantay'ın meal tarzına, Kur'an anlayışı ve Kur'an tasavvuru şekil vermiştir. Yani İslam kültüründeki ilahî kelam telakkisinin en belirgin vasfı olan icaz, yani metnin her şeyiyle Allah'tan geldiği ve hiçbir beşerin ulaşamayacağı mükemmel bir tarzda Arapça kitap olduğu anlayışıdır. İlahî kelamın bu üstün üslubu tercümeye olabildiği kadarıyla yansıtılmalıdır ki bu da en iyi şekilde harfi tercüme ile olur.[139] Ona göre, Kur'an dili, beşer kelamını ziyadesiyle aşan, hem lafzı hem manasıyla ilahi mu'ciz bir kelamdır ve bu da beşer diline ancak yakın anlamlarla aktarılabilir[140] ki buna da meâl denilir. Böylece 'meâl' kelimesinin

Türkçe tefsir literatüründe kavramlaşmasında Elmalılı ile birlikte belirleyici olmuştur.[141]

Defaatle belirttiğimiz gibi Çantay, bir dil ustasıdır. Kur'an'ı anlama, tercüme ve tefsir etmede en fazla faydalanılan araç dildir ve o bunu çok başarılı bir şekilde eserlerinde sergilemiştir. Örneğin kelime tahlillerinde 'Garîbu'l-Kur'an, vücûh ve nezâir, mübhemât, müşkil' lafızları maharetle çözer. Ayetlerin söylem tarzı, bazı yerlerde tercüme edildiğinde anlaşılması zor olmaktadır. İşte burada parantez içi eklemeler devreye girer. Böylece o da 1920'lerde Osmanlıca ya da yeni harflerle basılan meallerde kullanılan parantez içi uygulamasını devam ettirmiştir. Parantez içi açıklamalar ve dipnotlarla birlikte eser, tefsir olarak kabul edilme seviyesine ulaşmıştır.[142]

Burada ayet tercüme teknik ve özelliklerine geçerken bir karşılaştırma ile başlamak istiyoruz. Çantay'ın yaptığı ilk ayet tercümelerinden birisi, belki de ilki ile 1952'deki şöyledir:

> 1921: "Ey Müslümanlar! Size ne oldu ki düşmanlarınızın zulüm ve esareti altında inleyen erkek, kadın, çoluk, çocuk, bir takım du'afâ ve mazlûmîni kurtarmak için fî sebilillah mukatele ve muharebe etmiyorsunuz? O du'afâ ve mazlûmîni ki çektikleri işkencelerin ızdırabıyla: 'Ey Allahımız! Bizi, biz zayıf kullarını ahalisi zalim olan şu memleketten kurtar, bize kendinden, kendi lütuf ve merhametinden bize bir hakim ve sahip gönder, bir yardımcı yolla.' diye niyaz ve feryad ve gece gündüz istimdâd edip duruyorlar." (Nisa 75)[143]
>
> 1952: "Size ne oluyor ki Allah yolunda -ve acz-ü ıztırab içinde bırakılıb: "Ey Rabbimiz! Bizi ahâlîsi zaalim olan şu memleketden (kurtarıb) çıkar, bize tarafından bir saahib gönder, bize katından bir yardımcı yolla" diyen erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda düşmanla çarpışmıyorsunuz?" (Nisa 75)

Tercümeleri üzerinde bir tarama yaptığımızda görüyoruz ki, Çantay'ın tercüme tekniği, dili ve üslubu gittikçe güzelleşmiştir. Arapçadan ilk yaptığı tercüme 1916 tarihli bir hadis tercümesidir: Yuhibbullâhu'l-'âmile izâ 'amile en yuhsine hadis metnini şöyle çevirmiştir: "Cenab-ı Hak o âmili (işleyeni) sever ki işlediklerini hep güzel yapar, öyle baştan savma yapmaz."[144] Aradan geçen otuz yılı aşkın bir süre sonra Kur'an ve hadis tercümelerinde elbette çok mesafe kaydetmiştir. Kur'ân-ı Hakîm'den sonra yazdığı eserlerinde, muhtemelen gelen eleştiri ve değerlendirmeler üzerine, ayet/surelerde daha sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Mealdeki ve ondan sonra tercüme ettiği Fıkh-ı Ekber'deki birkaç ayet tercümesini karşılaştırmak yeterli olur. Örneğin وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْل۪يمًا ifadesini mealde "Allah Musâya da hıtaab ile konuşdu." şeklinde; Fıkh-ı Ekber tercümesinde ise, "Allah Mûsâ ile konuştu."[145] şeklinde daha Türkçe ve metne uygun yapmıştır. Demek ki yıllar içinde onun sadece tercüme yeteneği değil ayetleri çeviri anlayışı da değişmiştir. Bu kişisel bir tercihten ziyade öncelikle ilmî yetkinlik ve ilmî kaygıdan kaynaklanır. Keşke yapılanlar her zaman böyle bir asıldan beslense.

Diğerleri bir yana metne sadakat (harfi tercüme) ayan beyan görülmektedir ki bu da Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm'in en bariz tarafıdır. Aşağıdaki

değerlendirmeler işaret ettiğimiz değişimi ortaya koyacaktır. O hâlde bu eserin önce meal kısmını inceleyelim. Çantay, ayetlere mana verirken birkaç kriter uygulamıştır. Her şeyden önce, Kur'an üzerinde ciddi ilmî bir faaliyet, insan aklının ve derin tefekkürün bir ürünüdür. O da, 'Salim aklı işleterek Allah'ın kelamı olan ayetlere nüfuz edeceğiz.'[146] ifadesi ile bu olgunun yeterince farkındadır. Gerek meal gerekse tefsir kısmında geleneksel tefsir araçlarını kullanmakla birlikte, onun, iki hususu, yani dil ve bağlamı yönteminde ön plana aldığı söylenebilir. Dolayısıyla her kelimenin, her harfin anlamını dikkate almakla birlikte, cümle içindeki yerini, yani metinsel bağlamı da gözeterek bir mana vermeye çalışmıştır.[147] Fakat kendisinin de ısrarla belirttiği gibi, en ilk kriteri harfi tercüme tekniğini esasa almasıdır. Gerçekten de bu tekniğin hakkını vermeye çalışmıştır.[148] Bu tercüme tarzı, "Belki bazen tercümede bir kuruluğa neden olmuştur ama diğer yandan da zihinlerdekini Kur'an'a söylettirme tehlikesine düşülmesini önlemiştir."[149]

Eserin beğenilen tarafına dair genel kanaati yansıtması bakımından aynı zamanda öğrencisi de olmuş olan Uğur'un Çantay ile müzakerelerine de dayanan gözlemlerini aktarmak yeterli olacaktır. Uğur'a göre, bu eserde meallerde tek bir harfin bile hakkı verilmeye çalışılmış, ayetler arasındaki irtibata çok dikkat edilmiştir. Bunun içindir ki aynı kelimeler, edatlar ayetin kapsadığı nükteye göre değişik bir şekilde manalandırılmıştır. Burada onun Türkçeye fevkalade hâkim olduğu görülür. Mesela, bel edatına bazı ayetlerde 'hayır' manası verildiği hâlde bazen 'fakat', bazen de 'bilakis' ve 'belki'[150] anlamı verilmiştir. Enbiyâ suresi 18. ayetteki alâ harf-i cerrine verdiği isti'lâ manasını "Biz hakkı batılın tepesine (indirip) atarız da..." denilerek 'tepesine' şeklinde karşılamak ayetin verdiği korku ve ümidi ifade için söylenmiş gibidir. Ayrıca meallerde metne tamamen sadık kalındığı hâlde Türkçe ifade özellikleri ve halk dilinde yerleşmiş tabirler de nazarı itibara alınmıştır. Nahl suresi 7. ayetin إلا بشق الأنفس kısmındaki أنفس (enfus) çoğul kelimesinin "yarı canınız tükenmeden" şeklinde Türkçeye aktarılışı ile Kehf suresi 50. ayetteki بدل kelimesi karşılığı "trampa" kullanılışı gibi. Şurası da var ki merhum, tercümelerinde bir ifadenin tam Türkçe karşılığını bulmak hususunda çok titiz davranmıştır. İbrâhîm suresi 34. ve Nahl suresi 18. ayetlerde geçen te'uddu ve tuhsu kelimelerine her ikisi de 'saymak' anlamına geldiği hâlde "birer birer saymak, icmal suretiyle saymak" ifadeleriyle değişik ve aradaki nüansı aksettirecek biçimde mana verilişi buna örnek gösterilebilir. Fussilet suresi 31. ayetteki ما تشتهي أنفسكم nazmına "canlarınız neyi hoşlanırsa" manası verilmiştir. Kendisine bunun yerine "canlarınız neyi çekerse" demenin uygun olup olmayacağını sorduğumuz zaman teklifimiz hoşuna gitmiş ve gerçekten "canı çekmek" deyiminin tam 'iştihâ' karşılığı olduğunu belirtmişti. İsrâ suresi 75. ayette bulunan dı'f kelimesine 'katmerli' manasının verilişi de aynı şekildedir.[151]

Çantay'a göre, Türkçe tercümelerin ilki olan Tıbyân'dan başlamak üzere kendi zamanına kadar yazılmış mealler, hem günün dilinden hem tercüme tekniğinden uzak olmaları nedeniyle istifade edilmeyecek durumdadır, bir kısmı da asılsız şeylerle doludur.[152] Ne yazık ki Çantay'ın dediğini ispat edercesine, dil denen 'organizma' onun mealinde de kısa sürede eskimiş, tercüme tekniği de yetersiz

hâle gelmiştir. ‘Meal-tefsir türündeki Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, ilmi değer ve güvenilirliği haiz olmakla birlikte eserin dili özellikle genel okuyucu kitlesi açısından sadeleştirilmeye muhtaçtır. Çantay, mealin önsözünde ‘yaşayan dil’ konusunu özellikle vurgulamış, fakat geçen zaman zarfında kaçınılmaz olarak kendisi de bu konuda tenkide uğramıştır.’[153] Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’in dili, yazıldığı dönemin yaşayan Türkçesi’ni kullanmasına, akıcı ve sade, aynı zamanda dil dilbilgisi kurallarına uygun olmasına rağmen anlam değişmelerine uğramış ve Türkçede olumsuz veya farklı çağrışımlar kazanmış ya da günümüzde mana itibariyle kullanımdan kalkmış Türkçe kelimeler kullanmıştır.[154] Örneğin “yâr-ü hemdem”, “yârân”, “dermiyan”, ‘eş katmak’, “tanılması”, “güvenek”, “sızıltısız”, “rücû‘ ederler”, “bîhuş olmak”, “işrab etmek”, “mal-i helal” kelimeleri, “tırnak tutturmak” deyimi böyledir.[155] Dildeki değişimler nedeniyle mealin gözden geçirilerek güncellenmesi gündeme gelmiş, bir iki sadeleştirme de yapılmıştır. Bu durumda, “Kur’an-ı Kerim mealinin dili, halkın ve aydın kitlenin anlıyacağı şekilde sadedir.”[156] sözleri de bir savunu olarak geçmişte kalmıştır.

Harfi tercüme, hassasiyeti güzel bir tutum olmakla birlikte bazı problemlere de yol açmıştır. Gereksiz kelimeleri kullanmaya kalkışması böyledir. “Onu kalbine indirdi.” anlamındaki نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ ifadesini[157] “Kalbinin üstüne o indirmiştir.” diye çevirerek ‘üstüne’ kelimesini gereksiz yere kullanmıştır. Türkçedeki akıcılığı bozma pahasına bu tür tasarrufları zaman zaman yapmıştır.[158] Önsözde Türkçe çevirilerinin özellikle dil ve meramı ifade yönünden çok eski ve yetersiz olduğunu özellikle vurgulamış olması kendisinden bu tür hataları yapmama beklentisine sokmuştur. Fakat yapılan incelemeler bu eksikliği kendi meal çalışmasında gidermeyi tam olarak başaramadığını ortaya koymuştur. Hatta metne sadakat kaygısı bazı ayetlerin mealini anlaşılmaz hâle getirmiştir. Mesela, Zuhruf suresi 61. ayetteki وَإِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ ifadesini meale, “Şüphesiz ki o, sâat(in) ilmi (kendisiyle bilinenlerden)dir.” şeklinde yansıtmıştır. Mealinde bunun gibi çok sayıda örnek mevcuttur.[159]

Bir de aksi durum söz konusudur. Her ne kadar ayetlerin lafzına sadık kalmaya çalışsa da bazen lafzın çerçevesini aşan ama ayetin yer aldığı bağlama göre hareket ederek çok geniş anlam verdiği de olmuştur. Genellikle “Kâfirler iflah olmaz.” gibi sade bir şekilde tercüme edilen إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ifadesi onun kaleminde, “Kâfirler korktuklarından emin, umduklarına nail olamayacaklardır.”[160] şeklinde ayetin ne demek istediğini vurgular tarzda geniş (tefsiri tercüme) bir karşılık bulmuştur. Esasında ilahî kelamın insana hitabının hakikati açısından bu tercümenin daha ikna edici, akılda kalıcı, dolayısıyla daha uygun olduğu söylenebilir. وَلِيّ kelimesini, ‘yâr’ diye tercüme etmesi de bu amaca hizmet eder niteliktedir. Güzel ve sıcak bir kelimedir ama وَلِيّ nin asli anlamını kuşatamamıştır. Hâlbuki kendisinden önce Elmalılı ‘sığınacak veli’, Bilmen de ‘veli’ kelimeleriyle daha isabetli karar vermişlerdir.

Çantay, Kur’ani kavramların tercümesinde dikkatli davranmış, genellikle isabetli anlamlar vermiş, kendisinden sonraki birçok mealden başarılı olmuştur. Bununla birlikte, kelimelerin Türkçede yerleşmiş anlamlarını tercih etmek,

bağlamı ve iniş sürecini dikkate almamak, her zaman aynı metodolojiyi takip etmemek gibi nedenlerle bazı kavramları Türkçeye aktarmada zorlanmış bazen de bu ifadelerin tercümesinde yanlışlık yapmıştır. Sonraki bazı meallerin, gerek başarılı ve gerekse başarısız tercümelerde birçok kavramda Çantay'ı taklit ettikleri görülür.[161]

Meallerde yer yer siyasi eğilimler görülmektedir. Bir örnek şöyledir: "Çünkü biz onları katkısız (şâibesiz) bir hasletle -ki (bu daima) yurd(lar)ını hatırlama(ları ve onun için çalışmaları)dır- halis (insanlar) yaptık."[162] Ayetteki dâr kelimesi tefsirlerde 'ahiret' olarak anlaşılmıştır. Çantay ise Elmalılı gibi, 'dünya yurdu, vatan' olarak anlamış ve "Bunda vatanperverliğe de beliğ bir teşvik vardır."[163] demiştir. Böyle bir yaklaşımın görüldüğü bir örnek de Enfâl suresi 46. ayetin tercümesidir. Önce farklı tarihlerdeki tercümelerini görelim:

> 1919: "Ey Müslümanlar Kur'an'a sımsıkı sarılınız. Zinhar birbirinizden ayrılmayınız. Sonra memleketleriniz, saltanatlarınız elinizden gider, mahvolursunuz."[164]

> 1921: "Birbirinizle kavgaya, ayrılığa düşmeyiniz. Sonra parçalanırsınız, devletiniz, saltanatınız elinizden gider."[165]

> 1952: "Birbirinizle çekişmeyin. Sonra korku ile za'fa düşersiniz, rüzgârınız (kesilib) gider."

Yukarıdaki üç farklı tercüme aynı kalemden, fakat farklı şartların hâkim olduğu ortamda çıkmıştır. Bizim için son tercüme önemlidir. Dikkat edilirse burada hem metne sadakat öncelenmiş hem de daha sade bir Türkçe kullanılmıştır. Önceki iki mealdeki 'memleket, saltanat, devlet' gibi siyasi kelimler yerini asli manaya bırakmıştır. Çantay son mealde de rîh kelimesine asıl anlamları dışında 'devlet' manasının da olabileceği kanaatine ulaşmış ama bunu dipnotta ifade etmiştir. [166] Bu tercüme kişisel ve sosyal durumların ayet tercümelerine nasıl yansıyabileceğine bir örnek olarak da not edilebilir.

Kendisi, lafızlara uygun çeviri yapılmasında hassas olduğundan başka meallere şiddetli eleştiriler yöneltmiştir. Bu bağlamda, 'Fiil fail gibi, fail fiil gibi çevrilemez.' demiş olmasına rağmen, Âl-i İmrân suresi 134. ayetinin, الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ kısmındaki fiilleri ism-i fail gibi çevirmiştir: "Onlar (O takvaa sahipleri) bollukda ve darlıkda infaak edenler, öfkelerini yutanlar,…" Hâlbuki, "Onlar bollukta ve darlıkta infak ederler, öfkelerini yutarlar." demesi gerekirdi. Âl-i İmrân suresi 37. ayetinin, فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا kısmını, "Bunun üzerine Rabbi onu iyi bir rızaa ile kabul etdi. Onu güzel bir nebat gibi büyütdü." şeklinde tercüme etmiş, Bilmen ile aynı meali paylaşmıştır. Hâlbuki Elmalılı'yı takip etseydi, "Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi." diye tercüme edecekti. Çünkü bir insan nebat gibi büyütülmez. Nebat kelimesinin dilde az kullanılan bir kelime olması da bir yana.

Yine lafızlara riayet endişesi Türkçede anlam kargaşasına neden olabilecek tercihlere yöneltmiştir. Hacc suresi 75. ayetindeki rusul kelimesini 'peygamberler' diye çevirmiştir: "Allah hem meleklerden, hem insanlardan peygamberler seçer." Bu meal, açıkça hem insanlardan hem de meleklerden

peygamberler geldiğini ima eder ve ortalama seviyedeki okuyucu melekten peygamberin ne zaman ve nerede geldiği düşüncesine kapılır. Nitekim geçmiş kavimlerden Allah'ın gönderdiği 'insan peygamberi' kabul etmeyip 'eğer olacaksa melekten bir peygamber gelmesi gerektiğini'[167] ifade etmişlerdir. Bu çeviriyi taklit eden A. Fikri Yavuz ve A. Gölpınarlı da aynı hataya düşmüşlerdir. Bu tür karmaşaya meydan vermemek için Türkçe mealler bu ayetteki rusul kelimesine çoğunlukla 'elçiler' manası vererek yerinde bir davranış sergilemişlerdir. Zira melekler Allah'ın elçileri olarak çeşitli vazifelerle yeryüzüne gönderilirler, peygamber olarak gönderilmezler. İnsanlar ise sadece peygamber olarak gönderilirler. Hâlbuki peygamber, insanların içinden, yani kendi dillerinden konuşan, kendileri gibi bir yaşam süren birisi olarak seçilir ve o insan, vahyi melekten alır, çevresindeki insanlara bildirir, anlatır, açıklar, dahası Allah'ın vahiyle bildirdiklerini uygular.

Ayet meallerine ilişkin şu notumuzu da ilave edelim: Çantay, meali bitirdikten sonra İslâm dergisinde yazdığı yazılarında yer verdiği ayet meallerini Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm'deki meallerle karşılaştırdığımızda anlatımın daha düzgün, yüklemlerin zamanını metne daha uygun hâle getirdiği, daha sade bir üslubu benimsediğini gördük. Örneğin Tevbe suresi 71. ayetteki أُولٰئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللّٰهُ ifadesini Kur'ân-ı Hakîm'de, "İşte bunlar. Allah onları rahmetiyle yarlığayacaktır." şeklinde tercüme etmiş, daha sonra bunun anlaşılmaz olduğuna karar vermiş olacak ki on beş yıl sonraki bir yazısında[168] şöyle düzeltmiştir: "İşte (mü'min olanlar) bunlardır. Allah onları rahmetiyle yarlığayacaktır." Ancak yine de mealde bir kopukluk vardır, çünkü bu cümlede iki ayrı cümle değil, bir cümlede tekit vardır. Birçok mealde yapıldığı gibi, "İşte bunlara, Allah rahmet edecektir.", "İşte bunları, Allah rahmetiyle kuşatacaktır." gibi bir meal verseydi ayetin lafız ve mana yapısına daha yaklaşmış olacaktı. Bu demektir ki şayet meali tekrar gözden geçirme imkânı olsaydı kesinlikle üzerinde değişiklikler yapacaktı. Yine bu mecmuada yazdığı yazılarda bazı ayetleri, sözü önceki tefsirlere bırakmadan bir yorumcu olarak çok güzel tefsir ettiğini tespit ettik. Bu tarzı takip etseydi Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm'in tefsir kısmı çok daha farklı olabilirdi.

Ayetlere ilişkin açıklayıcı notlara gelince, Çantay'a göre Kur'an tercümesinde bu olmazsa olmazdır: "Kanaatimce, ki bu ammenin de kanaatidir, Kur'an-ı Hakim, tefsir ve izahsız tefsir edilemez."[169] İşte bu gereklilikten yola çıkarak iki şey yapmak zorunda kalmıştır. Birisi ayet meallerinde parantez içi ilaveler, ikincisi de dipnotlardır. Metne sadık kalmak prensibi nedeniyle tercümenin yetmediği yerlerde parantez içi ek açıklama ya da kelime ilavesi ihtiyacı duymuş, ancak bu uygulama metni karmaşık ve anlama zorluğuna sebep olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Dipnotlardaki açıklamalarını ise ağırlıklı olarak 'en muteber tefsir kitapları'ndan aktarmış, başta hadisler olmak üzere kaynaklara dayanarak kendi yorumları ile oluşturmuştur. Notlarına ilişkin başlıca eleştiri, kaynaklara ve mezhebi bakışına yöneliktir: "Çantay, mealindeki açıklama notlarında ağırlıklı olarak… muahhar döneme ait kaynaklardan yararlanmış ve bu durum kaçınılmaz olarak birçok Kur'an kelimesine yerleşik Sünnî terminoloji çerçevesinde teknik ve dar anlamlar yüklenmesi sonucunu doğurmuştur."[170] Bu neticenin çıkması doğaldır, zira kendisi Önsöz'de Ehl-i Sünnet müdafaası

yapacağını söylemiştir. Yalnız belirtelim ki Osmanlı geleneğinin aksine o, Zemahşerî'yi kaynak almamış sayılacak kadar ona az atıf yapmış, üstelik aleyhindeki dedikoduları da aktarmıştır.[171] Hâlbuki onun gibi bir dil üstadının ilk müracaat etmek isteyeceği tefsir el-Keşşâf olmalıydı. Bu tercihinde duygusal davrandığı ve 'Ehl-i Sünnet' çerçevesinin onu yönlendirdiği anlaşılmaktadır.

Açıklayıcı notlarda takip ettiği yol şöyle özetlenebilir: Önce kelime anlamı ile ilgili açıklamalar yapar; ardından ilgili ayet/ler varsa onlarla irtibat kurar (Kur'an'ı Kur'an'la tefsir); mutlaka hadislere yer verir, bunlarda çoğunlukla itibar edilen hadis kaynaklarını kullanır ve kaynağı belirtir, az da olsa zayıf veya uydurma hadislere yer veren kaynaklardan aktarmalar yapar; sahabe ve tabiin sözlerini nakleder; Beydâvî, Nesefî, Fahreddin Râzî, Medârik, Celâleyn, Elmalılı gibi sonraki dönem, nadiren de Ahfeş ve Zeccâc gibi ilk dönem müfessirlerin görüşlerini aktarır, Taberî gibi klasik müfessirler ise neredeyse hiç yer almaz, diğer tefsir kaynaklarına müracaat eder; bazen 'bazıları' diyerek kaynak belirtmeden görüşler aktarır; kelami mevzularda fazla konuşmaz, konuştuğunda da sözü Ehl-i Sünnet'in büyük âlimlerine bırakır veya onların görüşleri doğrultusunda açıklamalar yapar;[172] dönemin şartları ve kendisinin derviş meşrep oluşu gibi sebeplerle hüküm ifade eden ayetler üzerinde fazla durmaz, bu konudaki sınırlı açıklamaları Hanefi mezhebinin görüşleri doğrultusunda yapar;[173] kıraatlerden istifade eder; Ahzâb suresi 72-73. ayetlerin izahında olduğu gibi tasavvufi-işari yorumlara ya işaret eder ya da özetler; bu tür yorumlarda Abdullâh b. Mubârek ile Abdulazîz Debbâğ'ın üstünlüğü tartışılmaz; Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlere yer verir; surelerin nüzul ortamı ve tarihi hakkında (Mekki-Medeni, sebeb-i nüzul, nasih-mensuh, kıssa, az da olsa İsrailiyyat) bilgilerine yer verir.[174] Bu yöntemi ile o aslında o tefsirin sistematikleştikten sonraki geleneksel klasik yolu takip eder. Zaten onu hem yöntem hem içerik bakımından geleneğin takibi, kısa bir özeti saymak mümkündür.

Müfessirlerin görüşlerini esas alması onlara tam teslimiyet anlamına gelmez. Nadiren de olsa onlara da eleştiriler yöneltir. Sâd suresi 33. ayetin tefsirinde Hz. Süleyman'ın atları kesip sadaka olarak dağıttığını, buna sebep de atlarla uğraşıp ikindi namazını geçirmesini gösteren müfessirlerin bu yorumunu reddeder, onların dil ve nakil açısından bu ayetten böyle bir sonuç çıkarmalarını şaşkınlıkla karşılar ve bir peygamber hakkında böyle bir şeyin caiz ve varit olmadığını söyler.[175]

Yeri gelmişken Hasan Basri'nin hadislere ayrı bir önem verdiğini, bu konuda ciddi bir emekle eser verdiğini hatırlatalım. Bu önemi tefsiri açıklamalarında da görmekteyiz. Burada mutlaka işaret edilmesi gereken nokta, onun hadis-Kur'an ilişkisine dair görüşüdür. Ona göre hadislerin sayıca Kur'an'dan çok olması görünüş itibariyledir. Hakikatte onlar yine Kur'an'ın gizli manalarını açıklayan tefsirlerden ibarettir ki onlara ancak vahiyle desteklenen peygamber muttali olabilir. Kur'an'ın delaletinde gizli manalar ne kadar çoksa sünnetin delaletinde vuzuh ondan da çoktur. Bu sebeple, "Kur'an'ın hadise müracaatı, hadisin Kur'an'a müracaatından çoktur." denilmiştir. Hadiste de "Bana Kur'an ile birlikte bir misil daha verildi." buyurulmuştur, 'misil'den kasıt sünnet, Kur'an'ı şerh ve tefsir eden hadislerdir.[176]

Çağdaş tefsirin en çok itibar ettiği 'bilimsel tefsir'e doğal olarak Çantay da itibar etmiştir. Zira bu zihniyete göre, çağdaş keşif ve bulguların Kur'an'la teyit edilmesi ya da Kur'an tarafından da dile getirilmiş olması, onun ilahî kaynaklı ve mu'ciz oluşunun bir kanıtıdır. وَالْاَرْضَ بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰيهَا ayetindeki[177] دَحٰى kelimesi, 'bugünkü bilimin, "Yeryüzü tam bir küre değil iki tarafı basıktır." nazariyesini teyit etmektedir.' Kelimenin kök anlamı, 'deve kuşu yumurtası' demektir. Fakat bu tetkikler ışığında mana, "(Cenab-ı Hak) yeri bir deve kuşu yumurtası haline getirdi." şeklinde olmalıdır. Dünyanın bu şekilde olduğunu önceki müfessirler kavrayamadıkları için, ayete "Yeri yayıp döşedi." anlamı vermişlerdir. Fakat büyük dil âlimi Mustafa Şemseddin, bu vakıanın farkına varmış ve bilimin ulaştığı nazariyeyi üç yüz yıl evvel ifşa etmiştir.[178] Çantay, bunun gibi, kendince uygun gördüğü ayetler hakkında yeni fenni ve tıbbi bulguların Kur'an'ın yüzyıllar öncesinden haber verdiğini veya işaret ettiğini, bütün bunların Kur'an'ın mucizeleri olduğunu belirtmeye ya da günün ilmî verileri ile irtibat kurmaya özen gösterir.[179] Bu açıklamalarda çağdaş Mısır tefsir çalışmalarından ve Elmalılı tefsirinden etkilenmiştir. Bu eser, "Bilimsel tefsir zaviyesinden tahlile tabi tutulduğunda; ortaya din ilimleriyle fen bilimlerini, yaşadığı dönemin şartlarında ve gerek duyduğu ölçüde birleştirmeyi başarmış bir Müslüman aydın portresi çıkmaktadır."[180]

Kendisi bilimsel verileri önemsediği için bazı ayetlerin izahında bunları kullanması beklenen bir şeydir. Fakat tercümede bu hassasiyeti her zaman göstermediği, asıl yapması gerekeni ihmal ettiği anlaşılmaktadır. İkra' suresi başındaki عَلَق kelimesini 'kan pıhtısı' diye çevirmiştir. Hâlbuki bu kelimenin semantiği üzerinde daha önce ciddi bir tahlil yapmış[181] birisi olarak ona en azından 'asılı olan' manası verseydi daha tutarlı olacaktı. 'Kan pıhtısı'nın anne rahminde olamayacağı, ondan bir canlının meydana gelmeyeceği müsellemdir.

2.3. Tepki Çeken ve Eleştirilen Görüşleri

Buraya kadar yaptığımız tetkiklerde yeri geldikçe Hasan Basri Çantay'a siyaset, dil, edebiyat ve Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm bağlamında yapılan eleştirilere; buna karşın onun da cevap sadedinde yaptığı eleştirilere yer verdik. Bazen kendimiz de tenkitlerimizi dile getirdik. Bu başlıkta onlardan bağımsız olmamak üzere diğer eleştirilerine ve kendisine yöneltilen eleştirilere yer vereceğiz.

Çantay'ın en bariz vasıflarından birisi iyi bir tenkitçi, eleştirmen oluşudur. Din anlayışı, siyasi tutumlar, sanat, dil ve edebiyat ile ilgili konularda farklı kesim ve kişilere yönelttiği ciddi eleştirileri iki kısma ayırmak mümkündür: Kendisinin edebî ve ilmî bakımdan yanlış gördüğü hususlara yönelik olanlar ile şahsına yönelik ileri geri iddia ya da saldırılara cevap mahiyetinde olanlar. İkinci gruba girenler için, "Şahsıma ve haysiyetime tecavüz karşısında sabredecek kadar melek değilim." demektedir.[182] Eleştiri, elbette karşı eleştiriyi getirir. R. Fikri Sağnak'a yönelttiği sert, sert olduğu kadar da edebiyat inceliklerini ve iğneleyici üslubunu sergileyen eleştiriler edebiyat tarihi hesabına yazılmıştır. Bu tartışmadaki eleştiri üslup ve tutumu diğer şahıs ve kurumlara yönelttiği eleştirilerden oldukça serttir. Sağnak ile girdiği bu eleştiri-tartışma, âdeta bir

atışma gibi bazen Türkdili'nde[183] bazen Balıkesir Postası'nda[184] sürüp gitmiştir. Sonuçta Çantay, Sağnak'ın ileri gitmek, hakaretler yapmak gibi adap ve erkâna uymayan davranışlar sergilediğini belirterek, "Ben kimseden Fatiha istemiyorum, bari bana söğmesinler!" demiş ve defteri kapatmıştır. Galiba bütün söylediklerini, yaptıklarını bir serlevha gibi özetleyen şu sözünde toplamak istemiştir: "Bilginin en ibtidaî şiarı tevazudur, had şinaslıktır."[185]

Kur'an tercümesi ile ilgili ciddi tartışmalarda onu önde giden atlılar arasında görüyoruz. Cumhuriyet tarihinde din ve özel bağlamda Kur'an üzerinde yoğunlaşan tartışmalardan birisi de Kur'an'ı Türkçeleştirmek ya da o zamanki adıyla 'Türkçe Kur'an'dır. Tartışmanın fitilini, önce, "Kur'an'ın Anadilimize Çevrilmesi: Kur'an Nedir?"[186] adlı makalesi ile İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve 1956'da "İslam Menbalarına Göre Kuranı Kerimdeki Türkçe Kelimeler" adlı makalesi[187] ile İsmail Hami Danişmend (ö. 1967) ateşlemiştir. Danişmend'e göre kûb-ekvâb ve ğassâk kelimeleri Türkçe, yâkût Acemce, firdevs ise Yunanca'dır. Çantay ise Arapça dil, tarih ve tefsir kaynakları ile Türkçe kaynakları ve Türk lehçelerine ait bilgilerle desteklediği incelemesi sonunda ekvâb ve ğassâk'ın Arapça olduğunu ispat etmiş, Danişmend'in yanıldığını söylemiştir.[188] Çantay ayrıca yâkût ve firdevs kelimelerinin kökenine yönelik eleştiri yazıları da yazmıştır.[189] Bu mevzu epey uzamış, Danişmend'in aynı sert ve iğneleyici üslubuyla kaleme aldığı cevapları ile karşılıklı eleştiriler sürüp gitmiştir.[190] Ancak her iki müellif de karşı tarafı eleştirir, cevaplarken son derece nazik, saygılı ifadeler kullanarak ahlaki cedelci tutum örneği sergilemişlerdir. Fakat şurasını belirtmeden geçemeyeceğiz. Bu tartışma aynı zamanda eski-yeni kafalı tartışmasının iyi bir örneğidir. Bu bağlamda Danişmend'in 'medrese uleması'na karşı istihzai bir dil kullanması dikkat çeker.

Yine aynı tarihlerde Kur'an merkezli ciddi bir tartışma da 'Türkçe Kur'an' tabiri üzerine başlamıştır. Osman Nebioğlu (Türkçe Kur'an-ı Kerim, 1957) ve İ. Hakkı Baltacıoğlu (Türkçe Kur'an, 1957) eserlerinde bu ismi kullanmışlar, Çantay da kendisine gelen bir mektup üzerine her iki eseri tercüme yanlışları ve yer yer de maksadı bakımından onları kıyasıya tenkit ederek bu tabirin din ve ilim bakımından uygun bir kullanım olmadığını anlatmaya çalışmıştır.[191] Esasında Baltacıoğlu-Çantay arasında yaşanan sert eleştirinin arka planında siyasi ve ideolojik sebepler yatmaktadır.[192] Bu yüzden meselenin ideolojik yönü ön planda, ilmî tenkitçilik yönü geri planda kalmıştır. Hâlbuki eleştirilerde sırf ilmî tenkitçilik yapılmış olsaydı Türkçe meal ve tefsir faaliyetlerine ciddi katkı sağlanmış olacaktı.

Çantay'ın daha dikkat çeken ve tabiri caizse ilim âlemine fırtına gibi giren eleştirileri, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1961'de yayımlanan Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal) üzerine yapmıştır. Yazdığı bir dizi makalede[193] meali, şer'i ıstılahata uymayan; Kur'an'ın metnine ve ruhuna sadakat göstermeyen; lügat manasına uygun olmayan; cümlenin tamamından bir şey anlaşılmayan; fikir hataları; asla sadakatsizlik; gereksiz ilaveler yapılması; olmayan kelimeleri meale katması; manalarda kuru bir tarzın hâkimiyeti; ism-i failin fiil gibi çevrilmesi; Allah'ın isim ve sıfatlarını hakkıyla aktarmaması; metin dışından alınacak kelimelerin parantez içine alınmaması; "Ya / Ey Muhammed"

kelimeleriyle Hz. Peygamber'e hitap edilmesi ki bu saygısız bir ifadedir, ayrıca bu kelimenin Kur'an'da yer almaması vs.

Çantay'ın bu baptaki yazıları tetkik edildiğinde biraz hissi davrandığı görülmektedir. Her hâlükârda bu tenkitler Türkiye'de Kur'an meali eleştiriciliğinde bir dönüm noktası ve bir başlangıç sayılabilecek niteliktedir. Aslında o, Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm'in önsözünde kendinden önceki meallerin bazı hatalarla muallel olduğunu yazmış, fakat orada ayrıntılı ve örnekli bir eleştiri yapmamıştır. Daha erken bir tarihte (1927) Ömer Rıza Doğrul, Kur'an Nedir? adlı eserinde yayımlanmış olan Türkçe Kur'an tercümeleri üzerine bazı değerlendirme ve eleştiriler yöneltmiştir ki dikkate alınması gerekir.

Çantay'ın mealine yöneltilen eleştirilere gelince politik ve önyargılı olmayan ilk eleştirinin Orhan Karmış'tan (ö. 2001) geldiği söylenebilir. O, her zamanki nazik üslubu ile 'Üstadın Türkçe'yi maharetli bir tarzda kullandığı meallerde az da olsa kulağa hoş gelmeyen, ifâde nezahetini zorlayan bazı tabirlere de rastlanmaktadır. Kehf Sûresinin 50. âyetinde "bedel" kelimesine mukabil, İtalyanca bir kelime olan "trampa" kelimesinin kullanılması bu kabildendir. Yabancı asıllı ve biraz da argo kokan bu kelime yerine daha uygun ve nezih bir tâbir bulunabilirdi. Kaldı ki, "...Zalimler için ne kötü trampadır bu!" ifâdesi, müfessirlerce âyetin tefsiri münasebetiyle söz konusu edilen önemli görüş ve tevcihleri de kapsamamaktadır."[194] şeklinde hafif yollu bir değinmiştir. Ali Fikri Yavuz (ö. 1971) ise daha çok şekli yönden eseri ele almış ve harf karakteri bozuklukları, metin-meal tutarsızlıkları, basımın kötü oluşu, üç ciltlik bir eserin kullanıma elverişli olmadığı gibi hususları eleştiri konusu yapmıştır. Ona göre, Çantay'ın meali, ifade ve üslubu sade ve akıcı olmakla beraber, ayet mealleri kısa olduğundan bazen kastedilen mana anlaşılmamakta, dipnot bu eksiği gidermekte, ancak o da zaman kaybına sebep olmakta ve okuyucuyu yormaktadır. Mealler, metinle bir arada olmadığından ayetleri meallerle karşılaştırmak zor olabilmektedir.[195]

Türkçe mealleri ilmî ve kapsamlı bir şekilde ilk defa ele alanlardan birisi de Salih Akdemir'dir (ö. 2014). O, Çantay'ın meali de dâhil yayımlanmış tercümeleri tenkide tabi tutmuştur. Ona göre, Çantay, mealinin önsözünde belirlediği esasları gerçekleştiremediğini ve dil yönünün en çok eleştirilmesi gerektiğini söyler. Zira o, "Allah kelamını mümkün olduğunca doğru tercüme edeyim derken Türk diline uygun düşmeyen bazı ifadeler kullanmaktan kurtulamamış," zaaf-ı te'lif kendi eserinde de bulunmuştur. Dil ve meal denince ilk akla gelen Çantay'ın bu noktadan eleştiriye maruz kalması düşündürücüdür. İkinci eleştiri noktası ise Çantay'ın kaynak olarak kullandığı tefsirlerin etkisi ile farkına varmadan bazı ayetlerin manalarını saptırmasıdır. Bunlar bazen meallerde (örn: Furkan 32, Tarık 5-7, Enbiya 58) bazen de açıklayıcı notlarda (örn: Cin suresi 26-27) olmuştur. Çantay, bütün fiilleri "miş"li zaman ile tercüme etmesi hatalıdır. Cünkü bu kip (siga) Türkçe'de kesinliğin ötesinde şüphe ifade eder. Yine soru edatı bulunmadığı halde, bazı cümleleri soru kipinde tercüme etmesi de doğru değildir. Nihayet Çantay'ın Diyanet mealine yaptığı tenkitlerin bir kısmı ilmi değil, duygusal, dahası çok serttir."[196]

Yer verdiğimiz eleştirilere cevap Mücteba Uğur'dan gelmiştir. Ona göre Meâl-i

Kerîm, isminden de anlaşılacağı üzere açıklamalı tercüme tipinde bir eserdir. Ayetlerin meallerine yerine göre kısa, gerektiğinde ise uzunca açıklamalar eklenmiştir. Söz konusu açıklamaların teknik zorunluluk gereği dipnotlar şeklinde verilmesi ve bütün kitaba şamil olmayışı gerçekten önemli bir sakıncadır. Bu sakınca eseri okurken zaman kaybına yol açmaktadır. Meallerin metinle bir arada olmayışından doğan aslıyla karşılaştırmak güçlüğü buna eklenebilir. Meallere yakışmayan karşılıklar ya da argoya kaçan kelimeler kulağa hoş gelmeyen kelimeler olabilir. Çantay, onları halk arasında fazlaca kullanıldığı için meale almış olmalıdır. Binlerce fasih kelime içinde kullanılmaması daha uygun düşecek iki kelimenin bulunuşu ise pek fazla kusur oluşturmayacaktır. Çantay, "öz Anadolu Türkçesi konuşur ve yazardı. Yıllarca edebiyat öğretmenliği yapmış olması ona Türkçeyi harikulade bir biçimde kullanma yeteneği kazandırmıştı. Yazılarında akıcılık ve sadelik hakimdir. Meali dışındaki eserlerinde bu özellik açıkça bellidir. Mealde ise metne sadık kalmayı ön plana alan ve bu nedenle tek bir harfin manasını bile çevirilerine yansıtmaya çalışan Çantay, Kur'an'daki bedi, beyan özellikleriyle birlikte, söz güzelliklerini ifade edebilmek için büyük gayret göstermiştir. Ayetlerdeki kelimeler arasındaki ahenk ve uyumu, üslup özelliklerini çeviride göstermeye çalışmak onun başlıca hedefi olmuştur. Bu yöntemler onun meallerini az da olsa alışılmışın dışına çıkarmıştır. Ancak bunlarda hataya düştüğü, hele Türkçe'ye ters düşen ifadelerden kurtulamadığı asla söylenemez. Bütün fiilleri 'miş'li zaman ile tercüme etmesinin, soru edatı bulunmadığı halde soru edatı varmış gibi çevirmiş olmasının sebebi, ayete Ehl-i Sünnet inancı paralelinde mana vermekten ibarettir ve doğrusunu yapmıştır."[197]

Yukarıdakiler dışında Karslı, Türkçe açısından akıcı olmayan yahut zorlama birtakım ifadelere yer vermesi; zaman kiplerini her zaman yerli yerince yansıtamaması; metne sadık kalmayarak tefsiri tercümeye başvurması; gereksiz parantez içi ilaveler kullanması[198] noktalarından; Gürbüz, meallerde isabet edemediği hususlardan;[199] Bilgin, anlatım bozuklukları bakımından;[200] Kaya, ayetlerin i'rabında tek seçeneği aldığı için bazı ayet meallerindeki isabetsizlikten;[201] bir edebiyatçı olarak Gülgün Yazıcı ise Türkçede ifade ettiği anlamlar açısından[202] eleştirilerde bulunmuşlardır. Kendimizinkiler dâhil diğer eleştirilere bir önceki başlıkta yer vermiştik.

Çantay'a bir eleştiri de 'politik mealleri'nden dolayıdır. O ashâbu'l-meymene, ashâbu'l-yemîn, ashâbu'l-meş'eme, ashâu'ş-şimâl[203] ifadelerini sağcılar, solcular diye tercüme etmiş, bu tercihinde A. Fikri Yavuz ve Süleyman Ateş gibi onu takip edenler de olmuştur. O dönemde Türkiye'de yeni politik oluşumlar için kullanılan 'sağ, sağcı, sağcılık - sol, solcu, solculuk' kelimelerinin Kur'an mealine transfer edilmesi doğru bulunmamıştır. Bu tercihe dair tartışma hâlâ devam etmektedir.[204]

Kur'an-ı Hakim hakkındaki değerlendirmeleri Hamidullah'ın 1965'teki sözleri ile tamamlayalım:

"Üstad Hasan Basri Çantay Beyin tercümesi ise okuyucuların büyük kütlesine faydalı olmakta devam edecektir. İzah için koyduğu notlar kısa ve yerindedir. Tarafgir değildir, Ehli sünneti temsil eder. Şu halde hiç endişesiz emniyet

edilebilir. Üslubu hakkında fikir beyan edecek kadar Türkçe'ye vakıf değilim. Fakat dindarlara ve yaşlılara karşı en az sempatisi olan Türk gençleri bile, benim yanımda lisanının güzelliğini kabul ettiler. Bu eserin on yıl gibi kısa bir zamanda dört baskı yapmış olması değeri hakkında bize tatminkâr bir fikir verir."[205]

Balıkesir Postası, 26 Temmuz 1946.

Özer Çetin, "Hasan Basri Çantay'ın Kişiliği", Dicle Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, 2010, cilt: XII, sayı: 2, s. 12-26.

Karesi Mebûsi H. Basrî, "İrşâd Meselesi", cilt: 20, aded: 509, 13 Temmuz 1337 (1921), sayfa: 171.

"İmriülkays -Yedi Askı -el-Muallekat-üs-seb", Balıkesir Postası, 29-30 Haziran 1945; "Eserler Arasında: "İmriu'l-Kays Yedi Askı", Sebîlürreşâd, 5/116, Aralık 1951, s. 247.

Kapukaya, Hasan Basri Çantay'ın Hayatı ve Eserleri…, 96.

Parantez içindekiler Babamın Şiirleri'ndeki (s. 32) şeklidir.

Babamın Şiirleri, s. 5.

Babamın Şiirleri, s. 4.

Geniş değerlendirmeler için bkz. Kapukaya, s. 91-102, 241.

Kapukaya, s. 112-113.

Kapukaya, s. 103-104.

Kapukaya, Hasan Basri Çantay'ın Hayatı ve Eserleri…, s. 91-95.

Kapukaya, s. 118.

Görüşlerin detayı için bkz. Çantay, Ülkü Edebiyatı, s. 6-45.

Bu anlayış ve alıntılar için bkz. Çantay, Âkifnâme, s. 27; Hasan Basri Çantay, "Bizde Şiir Demek Kadın Demektir", Türkdili, nr. 9713, 2 Ağustos 1935. Ayrıca bkz. Mustafa Özsarı, "Türkdili Gazetesinde 1935'te Yayımlanan Bir Edebiyat Anketi", Uluslararası Balıkesir'e Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu, Balıkesir 07.11. 2013, http://mustafaozsari.blogspot.com.tr/2013/11/turk-dili-gazetesine-1935te-yayimlanan.html (erişim: 17 Haz. 2015).

Kapukaya, s. 239.

“Şairler Hakkında”, İslâm, 1/4, Temmuz 1956, s. 3 (Müellif, bu mevzunun Ülkü Edebiyatı adlı eserde genişçe işlendiğine işaret eder).

Kapukaya, s. 241.

Mustafa Özsarı, “Türkdili Gazetesinde 1935’te Yayımlanan Bir Edebiyat Anketi”. Şiir ve edebiyat yaklaşımı için ayrıca bkz. Ayhan - Akgül, Hasan Basri Çantay -Şiir Dünyası ve Ülkü Edebiyatı, s. 23-31.

H. Basrî, “Hadîs-i Şerîf”, Sebîlürreşâd, cilt: XIV, aded: 355, İstanbul, 14 Temmuz 1332 (1916) (26 Ramazan 1334), s. 130.

Çantay, “Eşkiyalık Derdi”; Çantay, “Bugünkü Vazifelerimiz: Milli Muavenet Lazımdır”, Ses Gazetesi, 7 Teşrînievvel / Kasım 1918.

Çantay, “İttifâk-ı Mukaddes”, Ses, 13 Şubat 1919.

Ayhan, “Hasan Basri Çantay’ın Siyasi Hayatı”, Yeni Haber Gazetesi, 3-8 Ekim 2014.

“Sözün Özü: Kanaat Sahibi Olmak”, Sebîlürreşâd, 1/8, Temmuz 1948, s. 116.

Çantay, “İnkisâr-ı Hayâl -Sevgili İzmir’in işgali münasebetiyle”, Babamın Şiirleri, s. 23.

H. Basrî, “Mechûl Vatanperverlerden Bâlyalı Mustafa Çavûş”, Sebîlürreşâd, cilt: 19, aded: 477, 23 Nisan 1337 (1921), sayfa: 85.

Bekir Tatlı, “Bir Mücadele Adamı Hasan Basri Çantay’daki Vatan Sevgisinin Kur’ani ve Nebevi Temelleri”, Çukurova Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, cilt: 15, sayı: 1, Ocak-Haziran 2015, s. 54 vd.

Hasan Basri Çantay, Kırk Hadis ve Mealleri (On Kere Kırk Hadis), İstanbul 1955, I, 90-91; “Islamic Culture in Turkish Areas”, p. 262-264.

İlk Meclis Anketi s. 235-37.

Ayhan, “Hasan Basri Çantay’ın Siyasi Hayatı”, Yeni Haber Gazetesi, 3-8 Ekim 2014.

Hasan Basri Çantay, “Kur’an-ı Kerim Tefsiri: Milletler Layık Olduğu İdareye Kavuşurlar”, İslam, 1/10, Mart-Nisan 1957, s. 2-3. Benzer açıklamalar için bkz. Çantay, Hadisler, “Onuncu Kırk Hadis”, I, 316 (no: 31).

Tarsin', güçlendirme, takviye etme' anlamındadır.,

"Fuhuş Salgını: Umumhaneler, gizli fuhuş yuvaları, 1-3", Sebîlürreşâd, 12/298-300, Aralık 1959, s. 369-371, 287-288, 400-402; "Fuhuş Salgını, I-III", İslâm, 3/6, 7, 10, Mart-Mayıs 1960, s. 172-173, 204, 306-307.

"Sözün Özü: Asıl Mürteci Onlardır", Sebîlürreşâd, 1/13, Eylül 1948, s. 200.

"Sözün Özü: Mü'min ile Münafık", Sebîlürreşâd, 1/19, Kasım 1948, s. 298.

"Cihâd-ı İslâm", 1337/1921, s. 6.

"Kur'an-ı Kerim Tefsiri: Bozgunculuk Hakkında", İslâm, 1/8, Aralık-Ocak, Aralık 1956, s. 2-3.

Karesi Mebûsi H. Basrî, "İrşâd Meselesi", cilt: 20, aded: 509, 13 Temmuz 1337 (1921), sayfa: 171-172.

Karesi Mebûsi H. Basrî, "İrşâd Meselesi", cilt: 20, aded: 509, 13 Temmuz 1337 (1921), sayfa: 171.

Cihan, Milli Mücadele Dönemi Aydın Halk İlişkisine:..., 69-70 vd.

Ayhan, "Hasan Basri Çantay'ın Siyasi Hayatı", Yeni Haber Gazetesi, 3-8 Ekim 2014.

"Dünya Umranında Ahirete İnanmanın Tesiri", Sebîlürreşâd, 1/18, Ekim 1948, s. 276.

"Sözün Özü: Biz Böyle Din İstemiyoruz", Sebîlürreşâd, 1/10, Ağustos 1948, s. 160; "Sözün Özü: Müslümanlık Hayat Dinidir", Sebîlürreşâd, 1/14, Eylül 1948, s. 217.

"Dünya Umranında Ahirete İnanmanın Tesiri", Sebîlürreşâd, 1/18, Ekim 1948, s. 276.

"Kur'an-ı Kerim Tefsiri: Basiret Hakkında", İslâm, 1/5, Ağustos 1956, s. 3.

"Islamic Culture in Turkish Areas", p. 232, 261. Metinde geçen ayet mealleri: 12/Yûsuf, 40; 7/A'râf, 158.

"Tefsiri Şerif", Sebîlürreşâd, 1/2, Mayıs 1948, s. 18, 31; Kur'ân-ı Hakîm, II, 525-526.

"Sözün Özü: Neme Lazım?", Sebîlürreşâd, 1/7, Temmuz 1948, s. 106.

“Bugünkü Vazifelerimiz: Milli Muavenet Lazımdır”, Ses Gazetesi, 7 Teşrînievvel / Kasım 1918.

“Tevhit”, Sebîlürreşâd, 1/12, Ağustos 1948, s. 178-179; “Sözün Özü: Tarihimizin Temeli”, Sebîlürreşâd, 1/12, Ağustos 1948, s. 187.

“Dünya Umranında Ahirete İnanmanın Tesiri”, Sebîlürreşâd, 1/18, Ekim 1948, s. 276.

“Sözün Özü: Dinde Reform Ne Demek?”, Sebîlürreşâd, 1/11, Ağustos 1948, s. 170; “Sözün Özü: Dinde Reform”, Sebîlürreşâd, 1/13, Eylül 1948, s. 197; “Dinde Reform”, İslâm Mecmuası, 2/3, Mayıs 1958, s. 27.

Aydın Ayhan, “Kara Günler’e Ek Notlar”, Kara Günler ve İbret Levhaları, Balıkesir 2006, s. 68.

Çantay, Âkifnâme, s. 23.

Albayrak, “Dinle Devleti Ayırmak İsteyenlere Karşı…”, s. 226-27.

Karesi Mebûsi H. Basrî, “İrşâd Meselesi”, cilt: 20, aded: 509, 13 Temmuz 1337 (1921), sayfa: 171.

49/Hucurât, 10.

“Cihâd-ı İslâm”, 1337/1921, s. 5-6.

Gündoğdu, Hasan Basri Çantay’da Din ve Toplum, s. 10-11.

“Yetimler Hakkında (Çocuk Esirgeme Kurumuna İthaf) -2”, Sebîlürreşâd, 5/18, Eylül 1948, s. 212.

“Kur’an-ı Kerim Tefsiri: İslamiyet’te Mücadele Yolları”, İslâm, 1/2, Mayıs 1956, s. 2.

“Üstad Hasan Basri Çantay’la Bir Mülakat”, İslâm, 6/8, Mayıs 1963, s. 226-227.

Çantay, Âkifnâme, s. 224-225.

Mustafa Kara, “Hasan Basri Çantay ve Açıklamalı Meal Yöntemi”, Vefatının 50. Yılında Hasan Basri…sunulan tebliğ.

Mustafa Öztürk, “Kur’an-ı Hakim ve Meal-i Kerim’in Önsözüne Dair (Mefhum ve Mazmun Tahlili)”, Vefatının 50. Yılında Hasan Basri… sunulan tebliğ.

Çantay, Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, I, 6.

Çantay, Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, I, 8-9.

Prof. Kamil Miras'ın Çantay'a yazdığı mektup: Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, III, 890.

Salih Akdemir, Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleri, Ankara 1989, s. 47, 52, 56, 172, 184; Işık, "Çantay, Hasan Basri", VII, 219; Dücane Cündioğlu, "Matbu Kur'an Çevirilerinde Yöntem Sorunu", 2. Kur'an Sempozyumu, Ankara 1996, s. 200; Dücane Cündioğlu, Kur'an Çevirilerinin Dünyası, İstanbul 2005, s. 122-26; Abdulcelil Bilgin, Kur'an Meallerindeki Anlatım Bozuklukları, Ankara 2012, s. 238.

Akdemir, Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleri, s. 47, 52.

Cündioğlu, "Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri ve Kur'an Çevirilerinde Yöntem Sorunu", s. 210; Mustafa Öztürk, Cumhuriyet Türkiyesi'nde Meal ve Tefsirin Serencamı, Ankara 2012, s. 42, 72; Öztürk, Meal Kültürümüz, s. 34; Abdurrahman Altuntaş, "Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm Adlı Eserinin Başka Meâllerle Mukayesesi", Gümüşhane Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015/4, c4, sayı: 7, s. 24-33; Bilgin, Kur'an Meallerindeki Anlatım Bozuklukları, s. 238.

Kara, "Hasan Basri Çantay ve Açıklamalı Meal Yöntemi", s. 142, 143.

Kurucu, Hatıralar, IV, 126.

İ. Hilmi Karslı, "Hasan Basri Çantay'ın Kur'an-ı Hakim ve Meâli-i Kerim'deki Tercüme Metodu", EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-, 2002, cilt: VI, sayı: 13, s. 159-160.

Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, I, 5.

Öztürk, Meal Kültürümüz, s. 33-34.

Altuntaş, "Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm Adlı Eserinin …", s. 32.

Nasûhî Dede, "Ey Müslümanlar, Esir Kardeşlerinizi Düşününüz!", s. 31.

H. Basrî, "Hadîs-i Şerîf", Sebîlürreşâd, cilt: XIV, aded: 355, İstanbul, 14 Temmuz 1332 (1916) (26 Ramazan 1334), s. 130.

Fıkh-ı Ekber, Diyanet İşleri Reisliği, Ankara 1954, 2. baskı 1985, 3. baskı 1991, s. 9. Nisa suresi 164. ayet.

"Kur'an-ı Kerim Tefsiri: Basiret Hakkında", İslâm, 1/5, Ağustos 1956, s. 2.

Karslı, "Hasan Basri Çantay'ın Kur'an-ı Hakim ve Meâli-i Kerim'deki Tercüme Metodu", s. 163-167; Altuntaş, "Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm Adlı Eserinin Başka Meâllerle Mukayesesi", s. 21-22.

Karslı, "Hasan Basri Çantay'ın Kur'an-ı Hakim ve Meâli-i Kerim'deki Tercüme Metodu", s. 155-159; Altuntaş, "Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve…", s. 33.

Altuntaş, "Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm…", s33.

Ayetler için sırasıyla bkz. 21/Enbiyâ, 18; 6/En'âm, 28; 16/Nahl, 75, 101; 39/Zumer, 49; 7/A'râf, 179; 25/Furkân, 44; 23/Mu'minûn 70; 34/Sebe, 41.

Uğur, "Ölümünün 10. Yılı Münasebetiyle Hasan Basri Çantay", s. 377-378. Başka örneklerle birlikte daha geniş değerlendirmeler için bkz. Uğur, Hasan Basri Çantay, s. 71-90.

Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, I, 6-7.

Mustafa Öztürk, Cumhuriyet Türkiyesi'nde Meal ve Tefsirin Serencamı, s. 42, 72.

Karslı, "Hasan Basri Çantay'ın Kur'an-ı Hakim ve…", s. 163-167; Altuntaş, "Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve…", s21-22.

Kelimelerin kullanıldığı ayet mealleri sırasıyla: 5/Mâide, 100; 22/Hacc, 44; 25/Furkân, 24; 9/Tevbe, 90; 24/Nûr 36; 29/Ankebût, 65; 73/Muzzemmil, 9-10; 30/Rûm, 41; 37/Sâffât, 47; 60/Mumtehine, 2.

Uğur, "Ölümünün 10. Yılı Münasebetiyle Hasan Basri Çantay", s. 377.

2/Bakara, 97; 41/Fussilet, 14. ayetin çevirisinde de böyledir.

Karslı, "Hasan Basri Çantay'ın Kur'an-ı Hakim ve…", s. 159, 160.

Öztürk, "Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim'in Önsözüne Dair", s. 63.

23/Mu'minûn, 107.

Örnekler ve açıklamalar için bkz. Cahit Karaalp, "Hasan Basri Çantay Mealinde

Kavram Çevirileri Sorunu”, Vefatının 50. Yılında Hasan Basri… sunulan tebliğ.

38/Sâd, 46.

Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, II, 817. Başka örnekler için şu ayetlerin meal ve açıklamasına bkz. 5/Mâide, 54; 8/Enfâl, 53; 13/Ra’d, 11; 18/Kehf, 93-94.

“İttifâk-ı Mukaddes”, Ses, 13 Şubat 1919.

“Cihâd-ı İslâm”, Sebîlürreşâd, sayı: 469, sayfa: 5, 1337/1921.

Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, I, 262.

41/Fussilet, 14.

“Kur’an-ı Kerim Tefsiri: Mü’minler Mü’minlerin Velileridir”, İslâm, 1/11, Mayıs 1957, s. 2.

Çantay, “Türkçe Kur’an mı? -2”, Sebîlürreşâd, 11/253, Eylül 1957, s. 35.

Öztürk, Cumhuriyet Türkiyesi’nde Meal ve Tefsirin Serencamı, s. 42, 72. Ayrıca Öztürk, “Kur’an-ı Hakim ve Meal-i Kerim’in Önsözüne Dair”, s. 61-64.

Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, I, 250, 283, 289, 350; III, 1039.

Kelami mevzularına dair dipnotların değerlendirmesi için bkz. Recep Önal, “Hasan Basri Çantay’ın İnanç Konularına Yaklaşımı: Kur’an-ı Hakim ve Meal-i Kerim Üzerine Fenomeno-Teolojik Analizler”, Kelam Araştırmaları Dergisi, 13: 1 (2005), s. 289-351.

Halis Demir, “Hasan Basri Çantay’ın Meâlinde Ahkâm Âyetlerinin İzahı”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sayı: 25, 2015, s. 361-383. Çantay, hadis izahlarında ahkâm konularına daha fazla yer vermiştir: Mehmet Özkan, “Hasan Basri Çantay’ın “On Kere Kırk Hadis” Adlı Eserinde Ahkâm Hadislerine Getirdiği Fıkhî Yorumlar”, Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, CÜİFD, cilt: XIX, sayı: 1 (Haziran 2015), s. 292, 312-313.

Çantay’ın tefsir kısımlarında takip ettiği yöntem için bkz. Abdullah Yılmaz, Hasan Basri Çantay ve Meâl-i Kerîm’indeki Tefsir Kısımlarının Analizi, (yüksek lisans tezi), Sakarya 2007, s. 46 vd.; Selahattin Öz, “Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm İsimli Eseri Çerçevesinde Hasan Basri Çantay’ın Kur’ân İlimlerine Katkısı”, Uluslararası Balıkesir’e Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu (7-8 Kasım 2013), Balıkesir 2014, s. 367-379.

“Tefsir-i Şerif: Hayvan Sevgisi”, İslâm, 7/6-7, Mart ve Nisan 1964, s. 163, 7,

194-195.

Çantay, Kırk Hadis ve Mealleri, I, 8.

79/Nâziât, 30.

“Tefsiri Şerif, (Nazi‘ât 30)”, Sebîlürreşâd, 1/5, Haziran 1948, s. 68; Kur’ân-ı Hakîm, III, 1143.

8/Enfâl, 60; 11/Hûd, 40; 13/Ra‘d, 3; 15/Hicr, 22;16/Nahl, 68-69; 17/İsrâ, 44, 84; 21/Enbiyâ, 30; 29/Ankebût, 20.

Yunus Emre Gördük, “Bilimsel Tefsir ve 20. Yüzyıldaki Meşhur Temsilcileri Perspektifinden Hasan Basri Çantay’ın Açıklamalı Meâli”, Süleyman Demirel Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl: 2014/2, sayı: 33, s. 188-212.

“İmriülkays -Yedi Askı -el-Muallekat-üs-seb”, Balıkesir Postası, 29 Haziran 1945. Ayrıca bkz. “Eserler Arasında: “İmriu’l-Kays Yedi Askı”, Sebîlürreşâd, 5/116, Aralık 1951, s. 247.

“H. B. Çantay’ın İzahı”, Balıkesir Postası, 27 Temmuz 1950.

“Öylesi Değil Böylesi!”, 26 Ocak 1947; “Hayatta Biraz da Eğlence Lazım”, 5 Şubat 1947; “Kelimeci’nin Tarama Sergisi”, 8-9 Şubat 1947; “Öylesine Böylesi”, 18 ve 22 Şubat 1947; “Sağnak’ın Edebî Hüvviyeti, Özeti (B. Fikret Sağnak)”, 1 Mart 1947.

“Hara mı Hira mı?”, 7 Ocak 1947; “Bilgi Ürkek Bir Kuştur”, 17 Ocak 1947; “Şark Kültürümüz Noksan”, 18 Ocak 1947; “Edebiyat Dersleri Hakkında”, 20 Ocak 1947.

“Kelimeci’nin Tarama Sergisi”, Türkdili, 9 Şubat 1947.

Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: I, sayı: 2-3, 1952, s. 33-45.

İslâm Mecmuası, sayı: 7, Ekim-Kasım 1956. 1940’lı yılların başında yazdığı makalenin tekrarıdır.

“Kur’an-ı Kerim’de Türkçe Kelimeler mi? -1, 2, 3, 4”, Sebîlürreşâd, 10/242-246, Nisan-Haziran 1957, s. 261-263, 275-277, 292-294, 307-308, 320, 326-328.

“Kur’an-ı Kerim’de Yakut Kelimesi”, İslâm, 3/1, Ekim 1959, s. 12; “Kur’an-ı Kerim’de Firdevs Kelimesi”, İslâm, 1960, s. 6.

“Kur’an’da Yabancı Kelimeler Hakkında”, Sebîlürreşâd, 10/244, 245, 247,

Mayıs-Haziran 1957, s. 294-296, 309-311, 344.

“Türkçe Kur’an mı? -1-4”, Sebîlürreşâd, 11/252, 253, 254, 255, Ağustos-Eylül 1957, s. 23-24, 35-37, 50-51, 67-69; “Baltacıoğlu ve Kur’an -1-4”, 11/256, 257, 259, 260, Kasım 1957-Ocak 1958, s. 82, 96, 100-101, 125, 130-131, 146-147.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “Kur’an’ın Anadilimize Çevrilmesi: Kur’an Nedir?”, Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: I, sayı: 2-3, 1952, s. 33-40; Dücane Cündioğlu, “Matbu Türkçe Kur’an Çevirileri ve Kur’an Çevirilerinde Yöntem Sorunu”, s. 201-203, 211; Mustafa Öztürk, Cumhuriyet Türkiyesi’nde Meal ve Tefsirin Serencamı, Ankara Okulu, Ankara 2012, s. 15, 26-30; Mustafa Öztürk, Meal Kültürümüz, Ankara Okulu, Ankara 2014, s. 38-40.

“Diyanet İşleri Reisliğinin Neşrettiği Kur’an-ı Kerim Tercümesi Hakkında İntikadlar, -1”, İslâm, 5/9, Haziran 1962, s. 261-262, 265.

Orhan Karmış, “Kur’an-ı Kerim ve Türklerin Tarih Boyunca Ona Hizmetleri”, 50. Yıl (Armağanı), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, s. 342.

Ali Fikri Yavuz, Kur’an-ı Kerim ve İzahlı Meâl’i Âlisi, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1979 (Önsöz).

Salih Akdemir, Cumhuriyet Dönemi Kur’an Tercümeleri, Ankara 1989, s. 51-53, 62-64, 69, 86, 98, 168.

Uğur, Hasan Basri Çantay, s. 92-94, 95-96, 101.

Karslı, “Hasan Basri Çantay’ın Kur’an-ı Hakim ve Meâli-i Kerim’deki Tercüme Metodu”, s. 176-182.

Faruk Gürbüz, Tercüme Problemleri ve Mealler, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, s. 146, 152, 180, 301, 30i2, 314, 332, 360, 372, 380-381, 384, 405, 408, 429, 437, 441, 445-446, 449, 456, 462, 467, 469, 491, 495, 515, 529, 533, 535, 597, 605, 631, 655, 681, 689, 701, 707, 718.

Abdülcelil Bilgin, Kur’an Meallerindeki Anlatım Bozuklukları, Ankara Okulu Yay., Ankara 2012, s. 39, 42,44, 51, 55, 59, 60, 63, 71, 73, 85, 88, 95-98, 103, 209, 112-118, 120, 122, 124, 132-134, 139, 144, 152-155, 189, 191-192, 195-196, 199, 201-202, 204, 213, 222-25.

Mehmet Kaya, “Bazı Meâller Çerçevesinde İ‘râb Farklılıklarının Âyetlerin Anlamına Etkisi”, Mütefekkir, yıl: 1, sayı: 1, bahar 2014, s. 43 vd.

Gülgün Yazıcı, “Hasan Basri Çantay’dan Yaşar Nuri Öztürk’e Kur’an

Meâllerinde Türkçe'nin Serüveni", Kur'an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler- (24-26 Nisan 2003, İzmir), 2007, cilt: II, s. 394.

Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm'e yapılan eleştiriler için ayrıca bkz. HMerve Çalışkan, "Kur'an-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm'e Yöneltilen Bazı Eleştiriler ve Cevapları", Vefatının 50. Yılında Hasan Basri… sunulan tebliğ.

56/Vâkıa, 8-9, 27, 38-41, 90-91; 74/Muddessir, 39; 90/Beled, 18-19.

Murat Kayacan, "Sağ(cılık) ve Sol(culuk) Kavramları İle Bu Kavramların Kur'an Meallerindeki Kullanımları", Marife (Kur'an Özel Sayısı), yıl: 10, sayı: 3, Kış 2010, s. 299-204; Ali Bulaç, "Kur'an'da Sağ ve Sol", Zaman, 18.12.2006.

Hamidullah, Kur'an-ı Kerim Tarihi, s.88.

3. ESERLERİNDEN SEÇME METİNLER

A) Yazı, Makale ve Konuşmalarından Alıntılar

1. İlk yazısı: Sırâtımüstakîm, 10 Haziran 1326/1910.

Evrâk-ı Vâride: Ulemâ-yı Muhterememize Bir İhtâr-ı Nâçizâne:

Ramazan-ı şeri yaklaşıyor. Talebe-i ulûmun pek çoğu köylere vaaz ve nasihat için gitmeğe hazırlanmakta ve şimdiden ellerde (Dürretü'n-nâsihîn)ler, hikaye kitapları tedâvül etmektedir. Galiba bu sene de köylerde o eski mevizeler, benî İsrâil hikâyeleri söylenecek. Evet köylülerin artık hâfızı olduğu o eski şeyler tekrar edilecek!... Ki buna acımalıdır. Meşrutiyetin nâmını bile işitmeyen, Müslümanlığın esasını bilmeyen, İslamiyeti atalet ve batâet zanneden o zavallı Müslümanlar Ramazan-ı şerifle beraber köylerine gelecek olan hoca efendilerin teşrifine şiddetle muntazır, sözlerini dinlemeye, tutmaya son derece heveşker oldukları halde bu fırsattan istifade ile o bîçareleri iyice tenvîr etmeği düşünmüyoruz. Bugün köylülerin uyanması hayat-ı ictimâiyemizin en kıymettar revnakıdır. İşte bunun için Ramazan-ı şerif gibi ulvî bir ayda fırsattan istifade ile o zavallıları tenvîr ve tenbîh etmek lazımdır. Fakat her ağızdan çıkacak dersler (hele ictimâî, dînî olursa) acab matlub olan istifade temin edebilecek mi? Hiç zannetmem! Ve belki aks-i te'sîr husûlünden korkarım. İşte bunun için ulemâ-yı kırâm tarafından hemen talebe-, ulûma Türkçe ve sade bir vaaz kitabı armağanı tertib edilir ve tevzi' olunursa dinimize, meşrutiyetimize büyük bir iyilik edilmiş olur itikadındayım. Binâen aleyh, bu ciheti ulemâ-yı muhterememizin ve bilhassa âlem-i İslâmiyete pek büyük hizmetler eden (Sırâtımüstakîm)in nazar-ı dikkatine atfeder ve bu hususta temin edilecek manevi istifad-i külliyeyi tafsil etmeyi zaid addeylerim. Bir de bu yolda tertib edilecek dînî, ictimâî kitabın dûnnemâ iânesi menfaatine terki ve o nâm ile satılması iâne için mühim bir vâridât te'min edeceği hâtır-ı âcizâneme gelmekdedir. -Balıkesir'den: Sîretî[206]

2.

İrşâd işi kolay değildir. Mürşid tam manasıyla mürşid olmak gerekir. Meşrutiyetin ilanından beri irşâd namına neler yapmadık! Halk artık her gördüğü adama, her söylenen söze itimat edemiyor. Halk denince ekseriyeti teşkil eden zavallı köylüyü anlamalıdır… Köylünün en hassas noktası din noktasıdır. Gerek sözünüzle, gerek her nev-i hareketinizle hakiki bir Müslüman olduğunuzu isbât edemezseniz, sarf ettiğiniz mesaî boştur. Livâmızda hatip bir zat vardı. 'İâne (yardım)' için halk büyük camiye toplandı, hep gittik. Cuma namazı edâ edildikten sonra hatip kürsiye dayanarak, 'eûzü besmele' ile söze başladı. Ay! Baktık ki cemaat dağılıyor. 'Aman yapmayın, dinleyin' dedik. Aldıran olmadı. Ellerimizde iâne kutuları vardı, bunları dolduracağız zannediyorduk. Halbuki cami nasıl boş kaldıysa kutular da öylece tam takır kaldı. Sebebini anlamak

istedik. Bir ihtiyar adam dedi ki, 'Efendi! Biz Beytullâh'a potinleriyle giren adamın sözünü dinlemeyiz'. Meğer adam, ahıra girer gibi camiye girivermiş.[207]

3. Meclis'teki ilk konuşmalarından birisi:

BASRÎ BEY (Karesi): Âlem-i İslâm'ın inhitâtı esbâbından en mühimi, hepinizce malûm olduğu üzere taklitçiliktir. Nazarferip nazariyeler, yaldızlı haplar gibi bu millete yutturulmak istenilmiş. Bu milletin hüviyet-i milliye ve mâhiyet-i hakîkiyesi unutularak millet bu surette kendi benliğinden uzaklaştırılmıştır ve bu yüzden âlem-i İslâm inhitata sürüklenmiştir. Efendiler tarihin müselsel birtakım vekayiiden bahse hacet yoktur. Son seneleri nazarı itibara alırsak görürüz ki biz bir vakit Fransız olduk, bir vakit İngiliz olduk. Harb-i umumî zamanında Almanlığa kalktık. Kâh sakallarımızı traş ettik vesaire. Hulâsa kendi hüviyet-i milliyemizi, kendi mâhiyet-i hakîkiyemizi ayaklar altına aldık. Garbi mütemadiyen taklit ettik. Şimdi de Bolşevik olmak istiyoruz. Eğer "Bolşevik olalım" demekle derhal Bolşevik olmak kabilse ve bunda memleket namına bir faide hâsıl ise olalım. Fakat bu "Bolşevik olalım" demekle olacak bir şey değildir. Bir kere Bolşevikliğin doğmasını icabeden esbâb bilhassa Türkiye'de mefkuddur. Türkiye, Rusya değildir. Türkiye Rusya gibi ruhaniliğin tahakkümü, emperyalistliği, kapitalistliği tervîc eden dar bir dine malik değildir. Türkiye ve bütün âlem-i İslâm öyle bir dine maliktir ki teâvünü ve uhuvvet-i hakîkiyeyi, birçok içtimaî, siyasî hattâ bediî birçok esasları muhtevi olduğu için burada ayrıca Bolşeviklik tatbikine imkân ve hacet yoktur. Binaenaleyh Bolşeviklik bizim memleketimizde, bizim muhitimizde kabiliyet-i tatbikiyeden mahrum bir nazariye halindedir. Efendiler! İçtimaî meseleler böyle beş on şahsın meydana atılıp da ruhan tebdil-i tabiiyet etmesiyle halledilmesi mümkün olan şeyler değildir, içtimaî mesâil senelere, hattâ asırlara ihtitac messeden şeylerdir. Bunlar bir kaç günde halledilebilir şeyler değildir. Vakıa Bolşeviklerle muhâdenet ahitnamesi yaptık. Bu siyasî bir şeydir. Fakat Ruslar bizi kendileriyle muhâdenet tesis ettiğimizden dolayı Bolşevik yapmak istemiyorlar, yapmak isteseler dahi, esasen Bolşevikliği icâb edecek bir şey bizde olmadığı için bu, teklîf-i malâyutak kabilinden bir şey olur ki, biz buna karşı red ile mukabele ederiz. Mamafih efendiler! Bolşeviklik meselesi ihmal edilecek bir mesele de değildir. Bugün Şarkta, Hilâfet diyarında bulunmak itibariyle kendilerini öteden beri himaye ettiği bir âlem-i İslâm var ki, o âlem-i İslâm Bolşeviklerin yanlış, muzır birtakım cereyanlarına maalesef sürüklenip gitmek üzeredir. Şark âlem-i İslâmı ile herhalde bizim aramızda sıkı bir ittisal ve irtibat temin etmek, te'sis etmek ve Bolşeviklik hakkında Müslümanlığın alacağı vaziyet, hattı hareket nedir, bunu tespit ve tayin etmek menâfi-i âliye-i İslâmiye icabatındandır. Efendiler! Vakıa biz hudud-u milliyemiz dairesinde müstakillen yaşamak ahdiyle burada çalışıyoruz. Fakat hududu milliye tabiriyle biz miktarı yüz milyonlara baliğ olan âlem-i İslâmın kuvvetini ihmal edebilecek miyiz? Zannederim ki, biz ihmal etsek bile âlem-i İslâm bu Hilafet diyarında bulunan bizlerin yakasını bırakmayacaklardır. Binaenaleyh onların ikbaliyle bizim ikbalimiz, onların felâketiyle bizim felâketimiz tevemdir. Bugün görüyoruz ki bilhassa Şarkta, Rus Bolşevikleri âlem-i İslâmı kendi emellerine doğru sürüklemekle meşguldürler. Bize düşen vazife bütün âlem-i İslâm ulemasını, mütefekkirini, eğer mümkün ise

Ankara'da toplayıp Ankara'yı âlem-i İslâm nokta-i nazarından da bir dimağ-ı mütefekkir haline getirmektir. Efendiler! Bir şeyin muzır veya nâfî olduğunu takdir için, bir mesleğin faideli veya zararlı olduğunu anlamak için o mesleğin evvelemirde mebdelerini tayin etmek, anlamak lâzımdır. Bugün biz Bolşevikliğin hakiki mebde'lerini bilmiyoruz ve bilen de yoktur Türkiye'de. Arz ettiğim mütefekkirin kongresi ve şûrası Bolşevikliğin mebde'leri nedir, bu mebde'ler İslâmiyetle ne dereceye kadar kabili teliftir? Bunları tetkik etmeye mecburdur. Bu suretle hem Şarkta bulunan ve Bolşeviklerin kucağına sürüklenmekte olan İslâm âlemini muhakkak bir felâketten kurtarmış olacağız. Vahdet-i İslâmiyeyi temine muvaffak olmuş olacağız. Anadolu Müslümanlık nokta-i nazarından bir dimağ-ı mütefekkir haline gelecektir. Efendiler! Zannediyorum ki hiddetle, şiddetle bu işiniz hallolunamaz. Herhalde fikir ile mantık ile halletmek lâzımdır. Bugün maalesef Meclisimiz içinde Bolşevizm, bizim arkadaşımız mevkiinde olan Şeyh Servet Efendi çıkmış, Bolşeviklik ile Müslümanlığı güya kendi kafasına göre mezc ederek, güya Bolşevikliğin, Müslümanlığın istediği bir şey olduğunu propaganda etmek istiyor. Buna, bu harekete karşı hiddetle mukabele değil, fikirle mukabele etmek lâzımdır. Mamafih Şeyh Servet Efendinin bulunduğu mevkide îka etmesi melhûz ve muhtemel olan su-i tesirleri izale için buraya derhal çağırılması lâzımdır. Fakat bu çağırılmakla da mesele bitmiş olmaz. Meselâ Şeyh Servet Efendiye karşı ilmî bir surette müdafaa etmek lâzımdır. Bir risale neşretmiş, doğru eğri. Buna karşı bir risale ile mukabele ve müdafaada bulunmak lâzımdır ve bu yalnız umur-u şer'iyeye ait bir vazife de değildir. Efendiler! Yahya Galip Beyefendi onun risalesine kim tenezzül eder buyuruyorlar. Evet ben de tenezzül etmem. Fakat Şeyh Servet birçok Müslümanları zehirlemiştir. Bizim vazife-i diniyemizdir. Efendiler! Yapılacak ifsâdât ve ihlâlat o kadar vasidir ki, bugün Anadolu vahdet-i milliyesinin tarumar edilmesi gaye olarak kabul edilmiştir. Anadolu'yu dağıtmak bu gibi fesede için bir umdedir ve istihbaratıma nazaran bunların saik-i harekâtı da ecnebi elleri, ecnebi paralarıdır. Geçenlerde Halk İştirakiyyun Fırkası mensubininden bir zat ile görüşüyordum. Kendisinin Mecliste bir mevki-i mühimmi vardır. Ona rica için dedim ki; "Birader sen Mecliste mert olarak tanınmış bir adamsın. Böyle, öyle bir uçuruma gidiyorsun ki ölüyorsun, uçurum içinde boğulacaksın. Seni tahzîr ediyorum. Bu melun teşkilâtın içerisinden çık." Benim saffetimi ihtimal bildiğinden dolayı olacak ki dedi: "Efendi! Bizim yürüdüğümüz yol Müslüman yoludur..." Dedim, "Mirası kaldırıyorsunuz. Müslümanlık, mirası kaldırmamıştır." Refikimiz burada ise kendine karşı da söylüyorum, "Mirası kaldırıyorsunuz... Müslümanlık bunu kaldırmamıştır. Miras hakkında birçok nusûs-u kâtia vardır Kuran-ı Kerim'de. Buna ne dersin?" "Sen" dedi, "bilmiyorsun Hazret-i Peygamber aleyhisselât-u vesselamın malına kimse mirasçı olmamıştır." Dedim, "Bu maaşiri enbiyaya mahsus bir şeydir ve bu da ayrıca bir nas ile halledilmiş bir meseledir. İslâmiyette miras kalkamaz ve kalkmakta bizim menafiimize muvafık değildir." Hulâsa efendiler! Bunları o Şeyh-i fazıl o derece iğfal etmiş ki bu zavallılara acımamak elden gelmiyor. Fakat yalnız kendilerini uçuruma götürse, "Allah belâsını versin" der geçeriz. Fakat bütün Ümmet-i Islâmiyeyi de o uçuruma sürüklemek istiyor. Efendiler! Demin arz ettiğim veçhile bu mesele sopa ve cebir

meselesi değil, bir fikir meselesidir. Fikir sahasında Bolşeviklik esâsâtı ile iştigal etmek ve Müslümanlığın menafi-i âliyesi... Bunları da meydana atmak suretiyle kendimiz için derece-i vücûbtadır ve bu da müttefekkirin-i İslâmiyeye düşen bir farizadır. Binaenaleyh bendeniz öyle istiyorum ki bu vecibe-i diniyeyi, bu fariza-i diniyeyi bu Meclisin mütefekkirini ifa etsinler. Ümmet-i İslâmiyeyi bu dalâletten kurtarsınlar. Bir kaç sözle halledilecek mesele değildir. Şu halde Müslümanlığın esâsâtını meydana atmak ve takip edilecek hatt-ı hareketi tayin etmek yalnız Türkiye'de yaşayan Müslümanlara değil, Rusya'da bu hatt-ı hareketler hakkında mufassal, müdellel ilmî risaleleri neşir ve tevzi etmek lâzımdır. Ta ki bu suretle 350 milyon Müslümanı da bu dalâletlerden kurtarsın. Son vazife-i diniyesini ifa etmiş olsun.[208]

4. Teşkilât-ı Esâsî ve halife-halifelik hakkında, 20 Ocak 1921 tarihli TBMM konuşması:

Efendim, makam-ı riyasete takdim ettiğimiz bir takrirde mazbatanın münasip bir yerine; "Makamı hilâfet esaretten tahlisinden sonra vaz-ı meşruûnu ahzeder." tarzında bir madde ilâvesini rica etmiş idik. Bittabi bu ricamız mühim ve mahrem olduğu için celse-i âleniye müzakeratında mevzubahis olmadı. Efendiler, evvel emirde şunu arz ve temin etmek isterim ki, bendeniz hilâfet ve halife meselesini aynı mesele olarak telâkki edenlerden değilim. Yani mevki-i hilâfeti işgal edip de hilâfetin mukteziyâtını ifa etmeyen, bilâkis Müslümanı Müslümana kırdıran bir adamın hâşâ halife-i meşru tanınmasına taraftar değilim. Yani meseleyi şahıslarla değil mahiyeti ve hakikati itibariyle telâkki etmenizi hassaten istirham ederim. Bu husustaki teminatımı başkaca, zannederim, teyide hacet yoktur. Eğer teyide lüzum görülürse şahsan bile delâil arz edebilirim. Mesele şahs-ı hazır veya şahs-ı gaip meselesi değil bir hakikat meselesidir. Binaenaleyh maruzâtımı bu nokta-i nazardan tetkik buyurmanızı bilhassa istirham ederim.

Efendiler, malûm-ı âlileridir ki hilâfet meselesi tarih-i İslâmda en çok kan dökülmesine saik olan mesâilin birincisini teşkil eder. Ta Hazreti Peygamber7in vefatından sonra başlayan hilâfet meselesi Hazreti Osman'ın şahadetini müteakip birçok kanlı safhalara girmiş, âlem-i İslâm üzerinde pek elim, pek vahim netâyic husulüne bâis olmuştur. Bir takım fırkaların mezheplerin hilâfet namına tarihte icra ettikleri roller, memlekette ika ettiği tefrikalar hepinizce malûm olduğu için, tarihe ait kısmı bendeniz burada zikretmekten vazgeçiyorum. Esasen tarih sahifelerini tetkike bile hacet yoktur.

Bizim Anadolu'da muhik, meşru ve millî bir ihtilâl şeklinde toplanmamızı ve millî bir ittihat şeklinde toplanmamızı çekememeleri, yani bu mevkii benimseyen adamların çevirdikleri entrikalar, nifakciyâne hareketler neticesidir. Efendiler, hilâfet var mıdır, yok mudur? ... Bendeniz bunu ta'mikan burada tekrar etmeyi faidesiz addederim. Bazıları vardır, yoktur dediler. Gerek hilâfet gerek imamet herhangi tabir kabul olunursa olunsun, şu muhakkaktır ki cumhur-u İslâm için bir baş var ve o baş için bir makam lâzımdır. Hilâfetin en meşruu ve en doğru tabiri malûm-ı âlileri imamettir. İmamet demek ahkâm-ı diniyeyi ikame ... (Gürültüler) ... Mahiyet-i hakikiyesiyle burada izah etmek istiyorum. Korkmayın sizin arzunuza muhalif belki söz söylenmez. Yani nasıl arzu ediyorsanız, hakikat ve mahiyet ne ise İlmî bir surette izaha çalışılacaktır. Ulûm-ı diniye dersi verilip

verilmediğini söylemeye hacet yoktur, zannederim. Ahkâm-ı diniyeyi ikame, Beyzâ-i İslâm'ı muhafaza umûr-u din ve dünyada hilâfettir, vekâlettir. Tarifi budur. Efendiler, malûm-ı âlileridir ki, 'hilâfet benden sonra otuz sene kalacaktır. Otuz seneyi müteakip gelecek halife melik-i adûttur' mealinde bir hadisi şerif rivayet edilmiştir (Adût ne manasınadır sesleri). Zâlim manasınadır. Bu bir hadis-i sahihtir. Fakat mukakkikin-i İslâmiyeden Taftazânî ile sairlerinin tetkikatına nazaran bu hadiste beyan buyrulan hilâfetten maksat, kâinatın tarik-i terbiyeye sevki ve ehl-i İslâm'ın irşadı hususunda Rasulullah'a vech-i tam üzere ahkâmın tenfizi hususunda Hazreti Peygamber'e niyabetten ibaret olan hilâfet-i sûrî değildir. Yani bu, hilâfetin mahiyetini selbedici bir hadis-i şerif değildir. Fakat hilâfet büsbütün münselip değildir. Bundan sarf-ı nazar, malûmu âlileridir ki, 'nasb-ı imâm ümmet üzerine vaciptir', sözü bir kaide-i hükmiye-i kelâmiyedir. Yani halife veya imam dediğimiz zatı, ümmet intihap edecek ve bu intihap ümmet üzerine vacip olacaktır. Ehl-i sünnet ile merhibe-i Şiî ve Havâric fırkaları vücub-ı imame kaildirler. Yalnız merhibeler şeklen muhaliftir. Onlar nasb-ı imamı ümmet üzerine vücub-ı aklî ile vaciptir derler… Havaricden bir fırka efendiler umûr-u âmmenin cumhuriyet usuliyle hal ve idaresi taraftarıdır. Fakat bu merduddur. Halkanda da birçok delâil mevcuttur. (Gürültüler)

Efendiler. İslâmiyet eşkâl-i hükümetten, eşkâl-i malûme-i hükümetten hiçbiri hakkında bir nass-ı kât'i ısdâr etmemiştir. Yalnız hükümetten İslamiyet'in aradığı şey adalettir ve yalnız imam tabir edilecek zatın haiz olduğu şerâit meselesidir. "Bu şerâit haiz olduktan ve adalet temin edildikten sonra yine esâsât-ı diniyemiz dairesinde bu hilâfet badettahlis vaz'ı meşrûunu ahzeder" demekle ve kolaydır. Takdim ettiğimiz takrirde "makâm-ı hilâfet badettahlis vaz'ı meşrûunu ahzeder" demekle biz, asrın icâbâtına, şer'in muktezeyâtına muvafık bir hilâfet kastediyoruz ki buna lehtar, aleyhtar olmak üzere ikiliği gösteren hiçbir cereyan yoktur. Bu kere efendiler, makâm-ı hilâfet tabiriyle biz hilâfet namı altında icra-yı saltanat ve tasallut eden zâtı kastetmediğimiz için bu maddenin ana matuf olmadığı anlaşılıyor. Sâniyen, "vaz'ı meşrûunu ahzeder" dediğimiz bu maddeyi programa dercetmekten mütevellit bütün dedikodular nihayet bulmuş olur ve aynı zamanda hukuk-u esâsiye icâbâtına göre bir tesir icra etmeyeceği gibi, âlem-i İslâm üzerinde de pekiyi bir tesir icra edeceği muhakkaktır. Binaenaleyh bu maddeyi biz programa koymakla hem memleket dâhilinde ve hem âlem-i İslâmiyette vukûu muhtemel dedikodulara nihayet vermiş ve bir ucubeden ibaret olan şimdiki müşkile karşı bir darbe vurmuş olacağız. Binaenaleyh bu maddenin ilâvesi vukûu muhtemel dedikodulara nihayet vereceği ve pekiyi bir tesir icra edeceği için bunun
programa aynen idhalini heyet-i umûmiyeden rica ederim… (Devamında bazı milletvekilleri, Mustafa Kemal Paşa'nın itirazları ve Hasan Basri ile aralarında müzakare ve tartışmalar vardır)[209]

5. Meclis anketine cevabı:

1921'de TBMM Evrak ve Tahrirat Müdürü Necmettin Sahir (Sılan) (ö. 1992) tarafından milletvekilleri arasında bir anket yapılmıştır. "Kazanılacak olan millî istiklâl mücâhedemizin feyizdâr ve semeredâr olması neye mütevakkıftır?" sorusuna Hasan Basri'nin 8 Teşrînisânî 1337 (8 Kasım 1921) tarihli cevabıdır:

Sorduğunuz soru bir cümleden, birkaç kelimeden ibaret. Fakat ruh ve mana itibariyle o kadar büyük bir kıymet ve ehemmiyeti haiz ki… Bu husustaki mütalaâtı -verdiğiniz- birkaç kâğıtçığa sığdırmak imkansız!

Sarsılmaz bir azmin bahşedebileceği bir itimâd-ı kalb ile kazanılacağına mutmain olduğumuz "istiklâl"imiz uğrunda milletin ihtiyâr ettiği bunca mesâi ve mücâhedâtın "semeredâr" olması için her şeyden evvel milletin ahvâl-i rûhiye ve ictimâiyesini nazar-ı itibâra almak, onun samîmî duygularına hürmet, hakîkî arzularını tatmin etmek îcâb eder. Her milletin kendine mahsûs bir takım içtimâî düsturları ve bunları tevlîd eden bir takım ahlakî ve itikadî esasları vardır; milletlerin terakki ve inkişâfı ancak bu desâtir ve esâsâta gösterecekleri alakalara bağlıdır. Bir milleti başka milletin mebde'leriyle, yabancı düstûrlarıyla idare etmeye ve yükseltmeye çalışanların mesâisi hüsrândan başka bir netice vermez.

Milletimizin hürriyetini zayi ederek ecnebilerin esaretine düştüğü zamanların menşeini tedkîk edecek olursak görürüz ki bu millî felâket kendi mebâdi ve esâsâtımızı ihmal ederek, başka milletlerin peşine takıldığımız, yabancı milletlerin mebde'leriyle, telakkileriyle milleti yürütmek gafletinde bulunduğumuz zamandan itibaren başlamıştır. Önceleri fikirlerimize ve ruhlarımıza müstevlî olan bu nüfûz-i ecânib gitgide bizi iktisâdî zincirlerle bağladı ve nihayet en güzel en münbit memleketlerimizi büsbütün esâret-i mâddiyesi altına aldı. Koca koca kıtaları, iklimleri elimizden almakla da iktifa etmedi ve harîm-i hayatımıza ayak attı ve bizi dört taraftan ihata ederek geldiğimiz yola doğru sürmeye başladı…

Acaba bu kadar musîbetlerden, felâketlerden, bu kadar acı tecrübelerden sonra hala içimizde tuttuğumuz yolların dalâletini fark etmeyecek, bizi saâdete eriştiren tarîk-i hidâyeti görmeyecek bir sahib-i akıl var mıdır? Bizim necât ve i'tila yollarımız o kadar bâriz bir sûrette tecelli etmiştir ki biraz görür gözü, düşünür kafâsı olanlar için bunları görmemek, anlamamak imkânı yoktur. Ferdler gibi milletler de düştükleri yerden kalkar. Biz de nereden saptı isek oradan (Hak Yolu)na rücû' etmeliyiz. Kazanmak için uğraştığımız hürriyet ve istiklâli yalnız maddiyât ve iktisâdiyyâttan ibaret telakki edip de fikrî ve manevî istiklâlimizi ihmal edecek olursak bütün mücâhedâtın heba olup gideceğine hiç kimsenin şüphesi olmasın.

Binâenaleyh, "İstiklâl mücâhedemizin semeredâr" olması için evvelâ "istiklâl"i şâmil ve hakîkî manasıyla telakki etmek icâb eder. Biz bir kere ecnebilerin maddî, manevî, iktisâdî, fikrî, içtimaî, hukûkî nüfûz ve sultalarından yakamızı kurtardıktan sonra bütün müessesât ve kavâninimizi kendi mebâdi ve esâsâtımıza göre tanzîm etmek zarûrîdir.

Milletimiz bir (İslâm) heye't-i ictimâiyesi olmak itibariyle onun rûhunda ve kalbinde yaşayan itikâdî ve ahlâkî esaslardan mütevellid (içtimâiyât)ı ve bundan muktebes (siyâsât)ı vardır. Binâenaleyh bu hey'et-i içtimâiyyenin hükûmeti her hususta bu desâtir ve esâsâta göre teşekkül ve tanzîm-i umûr etmedikçe hiçbir çâre-i selâmet ümîd edilemez. Hakîkî ve tam manasıyla bir (hükûmet-i İslâmiye) teşkil lazımdır.

Halk kendi esâsât-ı mukaddesesinin müeyyidesiz ve muattal kaldığını bilakis ecnebi mebde'lerinin, telakkilerinin, ecnebi kanunlarının mut'a tutulduğunu

gördükçe hükûmete ve mahkemelere karşı kalbini bağlamıyor. Bu sebeple aradaki münâferet uçurumları gittikçe derinleşiyor. Bir asırdır ki bu keşmekeş ve tezebzüb ediyor. (Tanzimât) diye bünye-i devlette yapılan ameliye hiçbir fayda vermemiş, bilakis müthiş mazarattı mûcib olmuştur. (Meşrûtiyet güya bütün dertlere çaresâz olacaktı. O da maalesef aynı sakîm zihniyetten kurtulamadı. Kurtulmak şöyle dursun, birçok hususâtta hey'et-i içtimâiyyemizin esâsât-ı mukaddesesine muğâyir bir tarz-ı hareket ihtiyâr etmekten çekinmedi. Bu suretle (an'anât-ı milliye)mizi zîr-ü zeber eyledi. Aynı maraz-ı içtimâî daha müzmin bir halde (Büyük Millet Meclisi)nin omuzlarına yüklendi…

İki senedir devam etmekte olan bu istiklâl mücâhedesi -inşâallâh- düşmanların esâret-i mâddiyesine düşmemeyi te'min edecektir. Fakat mesele bununla bitmeyecek, milleti inhitât ve sükuta sürükleyen maraz-ı içtimâî tedavi etilmiş olmayacaktır. Biz eğer hakîkaten mücâhedemizi "feyizdâr ve semredâr" etmek işitiyorsak irâde-i milliyeye hürmet ve mutavaat edersek, bütün kavânin ve müessesât-ı devleti, esâsât-ı İslâmiye dairesinde tanzim ve teşkil etmek mecbûriyet-i kati'yesinde bulunduğumuzu hiçbir zaman hatırdan çıkarmamalıyız. Milletin arzu ettiği (inkilâb-ı hakîkî) budur ve bu hâsıl oluncaya kadar memleketimizdeki buhrân-ı içtimâî ve siyâsî devam edip gidecektir. Çünkü: Esâs mesele halledilmedikten sonra teferruatta ne kadar ıslâhâta kalkışılsa yine felâh husûlüne imkân yoktur.

Onun içindir ki -benim kanaatime göre- milleti (frenkleştirmek)ten başka bir şey olmayan bu sakîm zihniyetlere nihayet vererek (Müslümanlık) esaslarına sarılmamız ve o suretle milleti râh-ı terakkî ve tekâmülde yürütmeye çalışmamız icâb eder. Bunu yapmadıkça mücâhedemizden bir feyiz ve semere beklemek abestir. Bütün memleketimiz istirdâd edilsin, hatta daha ilerilere gidilsin; bu esas mesele halledilmedikçe millet için çâre-i felâh yoktur. Aynı keşmekeş, aynı münâferet, aynı fevzâ-yı mânevî devam edip gidecektir. (Hak Yolu) güneş gibi karşımızda tecelli etmektedir. Feyiz ve saadet ancak oradadır. Ve's-selâmu 'alâ men ittebe'a'l-hüdâ.

Ankara - 8 Teşrînisânî 1337 Karesî mebuslarından H. Basrî[210]

6. 21 Temmuz 1946'daki seçimlerde aday olan Hasan Basri Çantay'ın hemşehrilerine beyannamesi:

Sevgili Hemşehrilerime!

İnanılır bazı kimseler önümüzdeki milletvekili seçimlerinde benim de namzetliğimi yaymamı istediler. Hattâ içlerinden kimi, beni millet hizmetinden kaçınmakla suçlandırmaya kadar gitti.

Bu görüş tabii yanlıştır. Çünki;

A- Millet hizmeti yalnız milletvekilliğinden ibaret değildir. Her vatan evladı çeşitli alanlarda başarabileceği işleri yapmak suretiyle de millete olan borcunu ödemiş olur.

B- Milletvekilliği siyasi bir sıfattır. Onunla en çok partiler ilgilenir. Bense partici değilim. Zaten siyasi bir faaliyete atılmak da hatırımdan geçmedi.

C- Şimdiye kadar intihabların nasıl cereyan ettiği malumdur. Belki bunda bir hizmet vardır.

Bu seferki seçimlerin serbest olacağından bağımsızların da intihaba iştirak

etmesi gerektiğinden bahsedildi. Demek artık bu duruma uyar şartlar içindeyiz. İnşallah böyledir de.

Fakat gönül ister ki, memlekette kardeşlik havası bir an eksik olmasın. Birliğimiz incinmesin. Milletimizin iradesi de tam bir surette tecelli etsin. Ve böyle olacağına dair Cumhurbaşkanımız tarafından verilen sözü herkes namus ve şeref borcu tanısın.

Uzatmayalım, beni seven dostların ve azizi hemşehrilerimizin samimi dileklerini reddetmeyerek ve sırf Allah'ımın inayet ve tevfikine güvenerek ve bir de verilen söze inanarak, ben de Balıkesir Milletvekilliğine bağımsız (müstakil, bitaraf) namzetliğimi açıklıyorum.

O kuvvetli söz yerine getirilmek suretiyle kazanırsam, bunu milletimin beni bu hizmete yarar gördüğüne yoracağım. Yine o şartlar dahilinde kazanamazsam (Demek ki ben mebusluğa lâyık bir adam değilim.) diyeceğim.

Birinci surette ve milletimizin ve memleketimizin bu çok ağır, fakat hayırlı işinde elimden geldiği kadar çalışacağım. İkinci takdirde ise yine kendi inziva köşemde kitaplarımla baş başa kalacağım. Söz milletindir. O var olsun.

Hasan Basri Çantay[211]

7. 1947'de "Bilgi Ürkek Bir Kuştur" adlı yazısı:

Eski Şeyhulislam Musa Kazım Efendi kendi vadisinde yüksek ve mütefekkir bir alimdi. O salahiyetle yazdığı yazıları ve verdiği ilmi konferansları bugün bile zevk ile istifade ile okuyoruz.

Rahmetli istibdat devrinin o korkunç yıllarında kendisini siyaset çarkına kaptırmıştı. Sonra da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mühim rükünlerinden olmuştu.

Şimdi üstadın kitapları raflarda örümcek ağlarına bürünmüş ağlıyor, kalemi bir satırcık bile yazmıyordu.

'Hazıra hazine dayanmaz' derler. Bilgi ise 'insanoğlunun kafasındadır' deyip uçuveren ürkek bir kuştur. Merhum Akif anlatmıştı: "Hocayı ziyaret ettim. Yeni yazılarını görmek ve okumak istedim. O, bana otuz yıl evvel yazdıklarından parçalar okudu! Demek bizim üstat bu otuz yıllık ömrünü beyhude israf etmiş. Acıdım…."

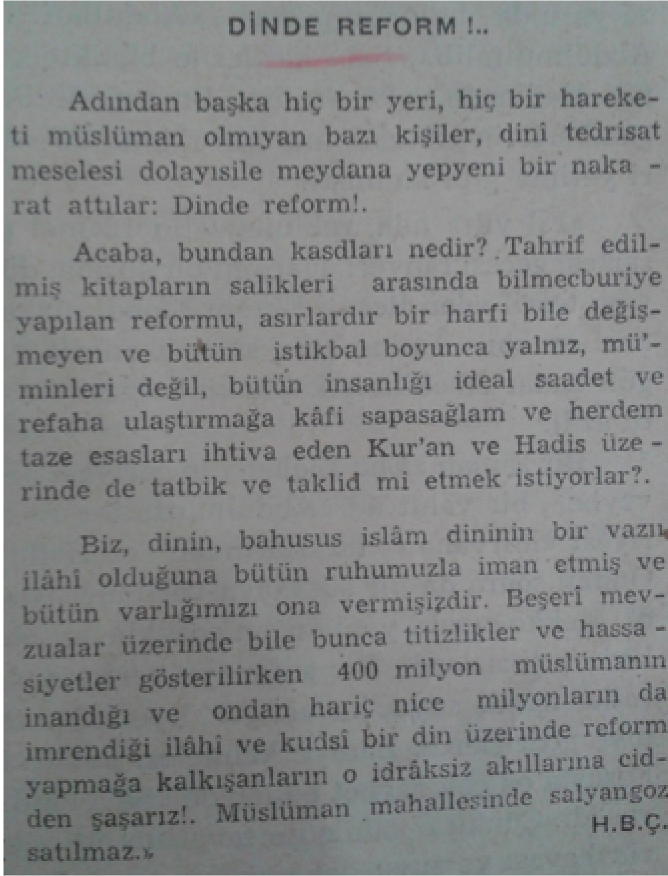
Bizde öyle üstatlar var ki ya çocukluğunda hocasından şöyle böyle öğrendiğini, yahut senelerce evvel bir kuş bakışı ile okuduğunu -kendi yazdığını da değil ha-bugün matbuat kürsüsünden ilim diye satmaya, onunla 'kör ve sersem sandığı' koskoca bir okuyucu kütlesine ders vermeye kalkıyor.[212]

8. "Islamic Culture in Turkish Areas" adlı makaleden:

İslam, Türkleri yanlış inançlardan ve hurafelerden korumuş, onların kişiliklerini güçlendirmiş ve onlara insanlık için doğru ülküleri öğretmiştir. Buna karşın Türkler de İslam'ın en seçkin hizmetkarları olmuşlardır. Onlar medreseleri, alimler ve arifleri ile onun şerefi ve yücelmesi için mücahede etmişlerdir; onlar imanları ile gerçek örnekler olarak hayat sürmüşlerdir; onlar İslam'ı barışçıl yollarla yaymışlardır. Türklerin kılıç yoluyla yayılmaları, İslam'ı gayr-i müslimler üzerine zorlamak için değil ekonomik ve askeri nedenlerle idi. Onlar kılıcı sırf İslam'ı savunmak amacıyla kullandılar, onun yayılması için değil, fakat daha sonra onlar onu bütün güçleri ile ve gerektiği zamanda hayatları ile savundular.

Müslüman topraklarının merkezleri ve civarları İslam uğrunda şehit düşmüş kahramanların bedenleri ile savunulmuştur. Eğer İslam Türkler'in olmasaydı, o, Avrupalı acımasız ve fanatik istilacılar tarafından Arap çöllerine geri atılacaktı… İslam güneşi, başlangıçta Arabistan ufuklarında yükseldi, fakat onun yüceltici ve hayat veren ışınlarına en açık kalpleri Türkistan'da buldu. Türkler, İslam'ın tabiatını kavrar kavramaz, onu kucakladılar ve onun destekçileri ve koruyucuları oldular, nitekim on iki yüzyıldır bu böyle devam etmiştir. İslam, Hakikati içten seven bütün insanların olduğu gibi, onların da gerçek ve doğal dini haline gelmiştir.[213]

9. Sebîlürreşâd'dan ("Sözün Özü: Dinde Reform", 1/13, Eylül 1948, s. 197):

DİNDE REFORM !..

Adından başka hiç bir yeri, hiç bir hareketi müslüman olmıyan bazı kişiler, dini tedrisat meselesi dolayısile meydana yepyeni bir naka - rat attılar: Dinde reform!.

Acaba, bundan kasdları nedir? Tahrif edilmiş kitapların salikleri arasında bilmecburiye yapılan reformu, asırlardır bir harfi bile değişmeyen ve bütün istikbal boyunca yalnız, mü'minleri değil, bütün insanlığı ideal saadet ve refaha ulaştırmağa kâfi sapasağlam ve herdem taze esasları ihtiva eden Kur'an ve Hadis üze - rinde de tatbik ve taklid mi etmek istiyorlar?.

Biz, dinin, bahusus islâm dininin bir vazıı ilâhi olduğuna bütün ruhumuzla iman etmiş ve bütün varlığımızı ona vermişizdir. Beşerî mevzualar üzerinde bile bunca titizlikler ve hassa - siyetler gösterilirken 400 milyon müslümanın inandığı ve ondan hariç nice milyonların da imrendiği ilâhi ve kudsi bir din üzerinde reform yapmağa kalkışanların o idrâksiz akıllarına cidden şaşarız!. Müslüman mahallesinde salyangoz satılmaz.»

H.B.Ç.

B) Şiirlerinden Alıntılar

1. İnkisâr-ı Hayâl

(Sevgili İzmir'in işgali münasebetiyle)
Diyorduk zulm ü vahşet geçti, bambaşka cihân geldi,
Onu tedvîr eden Vilson gibi kutb-i zaman geldi!
Diyorduk en zayıf akvâma hatta saltanat mev'ûd,

Kristof ülkesinden böyle sâhir bir beyân geldi.
Diyorduk fikr-i istîlâ, tahammük, ihtiras öldü
Koyun, kurt hep barıştı, âleme sulh ü emân geldi.
Diyorduk galip ü mağlûb yok, meydana bir hak var
O hakkı haykıran bir sayha, bir cankurtaran geldi.
Diyorduk en tabii hakkıdır Türk'ün de istiklâl,
Mezardan böyle bir ses yükselip dünyaya can geldi.
Fakat heyhât, bunlar hep birer hülyâ-yı muğfilmiş
Adâlet beklenen yerlerden ateş geldi, kan geldi.
Cihân bir lütf-i şâmille nasîb-i kâmını aldı,
Bahâr-ı ömr-i İslâma fakat yalnız hazân geldi.
Şaşırdık rûh-i Kaanûnîye arz-ı mâcerâ ettik,
Onun kabr-i hazîninden de nâd, bir figân geldi.
İlâhî bunca yıldır nâmına tebcîl eden İslâm
Bunaldı. Mustafa'nın yurduna zehrin duman geldi
İlâhî mücrimiz, dergâh-ı ihsanından yarıldık,
Tapındık garbe, aldandık, belâ-yı asümân geldi.
İlâhî kıble-i ümîdimiz sensin ve sen varsın,
İnandık, ders-i hüsrân ü felâket çok yaman geldi.
Uyan ey ümmet-i merhûme, silkin artık Allah de!
Bakarken garbe gördün ya, yılan geldi, Yunan geldi!
1335/1919, Babamın Şiirleri, s. 25.

2. Mimar ve Şair Numan'a

('Numan' lüğatta 'kan, dört ayaklı hayvan ve lâle çiçeği' demektir)
Hangi cennetlik demiş Numan sana?
Vermemiş bir katra Allah kan sana!
Vech-i memsûhun gören, der, benziyor
Kubh-i 'Câhız' suret-i şeytan sana!
Bir galattır tesmiyen kendin gibi,
Hiç denir mi çârpâ hayvan sana?
Lâle zannetmiş seni zâhir baban
Olamazken bir diken unvan sana!
Damgalanmış unktan ezkaane dek
Bir sakarlık kim nişâne-i can sana!
Nâmına mimar âyâ kim demiş
Suretin i'mara gelmez baksana!
Resmini dîbâceden kaldır kuzum,
Şetm-ü küfreyler bakan nisvan sana!
Dest-i kudret batnını ters eylemiş,
Rûyüne kılmış nikâb-ı şan sana!
Hak yaratmazmış abes mahlûkunu
Yok mu bir vasf-i nihan bürhan sana?
1333/1916, Babamın Şiirleri, s. 43.

3. Kıt'a

Tam otuz yıl bezledip cân-u teni
Zâr-u zâr ettim hicâb-ı âheni.
Mâverâdan bekliyorken bir haber,
Ref'olundu perde: gördüm ben beni!
Babamın Şiirleri, s. 65.

4. Kıt'a

Zenbilli'ye sormuş biri: "Ey müfti-i âlim,
Eşrât-ı kıyamette nedir en mütehattim
Bir şart-ı mühim?" Der ki çekip hatt-ı cevabın:
-Allah-u Teâlâ bilir ammâ, "neme lazım?".
Babamın Şiirleri, s. 67.

5. Kıt'a

Selef yapardı, fakat söylemezdi hiçbir şey
Halefte başladı bir kavl-ü fi'l peyderpey
Zemâne halkını hiç sorma: yapmadan söyler,
Odur cihânı kuran lafla, her utanmaz hey!
Babamın Şiirleri, s. 66.

6. Dostnâme (den bir kısım)

Düştüm bir gizli derde
"Çağırırım dost dost".
Kâh gökte kâhi yerde
"Çağırırım dost dost".
Bülbül oldum gülüm yok
Sarhoş oldum mülüm yok
Ölüm dersen ölüm yok
"Çağırırım dost dost".
Gönül verdim Leylâ'ya
Katlandım her belâya
Postu sedim deryâya
"Çağırırım dost dost".
Erenlerle saf oldum
Anka oldum, kaf oldum
Nundan önce kâf oldum
"Çağırırım dost dost".
Şâhid ol ey yaradan
Geçtim akla karadan
Al perdeyi aradan
"Çağırırım dost dost".
Babamın Şiirleri, s. 80-83.

Babamın Şiirleri kitabına alınmayan bazı şiirleri:

1. Muhtekirler için:

Bir gün gelecek sen de perişan olacaksın,
Ey gonca bu cemiyeti herdem mi sanırsın?
Zâlim yine bir zulme giriftâr olur âhir,
Elbette olur ev yıkanın hânesi vîran.
“Muhtekirler Cezasız mı Kalacak?”, Ses, sayı: 12, 2 Ocak 1919.

2. Yuvamızın Marşı

Şehit oğlu Türk oğlu
Hakkın talihli kulu
Sevin artık açıldı
Sana saadet yolu
Sev yuvanı yuvanı
Sev yuvanı yuvanı
Yuvandır bilgi yeri
Çalış da kalma geri
Vatan seni bekliyor
Haydi yavrum ileri
Sev yuvanı yuvanı
Sev yuvanı yuvanı
Öğretecektir sana
İnsanlığı bu yuva
Yuvan büyük nimettir
Girmez ele bir daha
Sev yuvanı yuvanı
Sev yuvanı yuvanı
Kanat geren sana o
İlim öğreten sana o
Marifeti san’atı
Hep sevdiren sana o
Sev yuvanı yuvanı
Sev yuvanı yuvanı
Zafer-i Milli, 1924 (Vilayet Müstantıkı Kenan Bey, besteledi).

3. Gazel

İsterim her hazan behar olsun
Vatanım bir şükûfezâr olsun
Açılub leyl-i mâtem-i hicrân
Nur doğsun, gönül nehâr olsun
Bitmesin güft-ü gûy-i aşk-u garâm

Sözümüz hep visal-i yâr olsun
İstemem ki hasûd-i bed endiş
İki âlemde hâksâr olsun
Koşarım münteha-i âmâle
Ser-i gûyum velev mezâr olsun
“Bu cedelgâh-ı bîbekâde beni
Sevmeyen de seven de var olsun” (bu beyit S. Nazif’indir)
17 Nisan 1341/1925
İ. M. Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, III, 2070-2071.

4. Nazîre

(Abddulaziz Mecdi Efendi’nin Gazel’ine nazîre)
Vefa çekildi zeminden sema sema diyerek
Ufukda inledi matem vefa vefa diyerek
Hayat duşuma, duşum hayate bar oldu
Üşüşdü sineme her derd ibtilâ oldu
Duyuldu Ayni teellüm cihanı samitden
Visale bir iz ararken Huda Huda diyerek
Eser nesimi besimi yabancı illerde
Verir belâları uşşaka aşina diyerek
Melâl geldi leyâle enin-ü âhımdan
Enin-ü âhımı yok dinleyen cefa diyerek
İtaatim mi benim afv edilmeyen günehim?
Belâya düşdü başım, ey Huda “Belâ” diyerek
Cünûn-i aşka nedir çare, ey tabib, didim
Cevab virdi gönülden rıza rıza diyerek
Kapandı secdeye dilhaste Basri şimdi eder
Der’i rızade tese’ül şifa şifa diyerek
19 Mayıs 1931
İ. M. Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, III, 2072.

C) On Kere Kırk Hadis kitabından alıntılar:

“Ümmetime güçlük verecek olmasaydım onlara (her namaz vakti) mutlaka misvâklenmelerini emr ederdim (farz ederdim).” Not: “Diş fırçası olarak kullanılan ‘misvâk’ın diş macunlarında mevcud ‘muzaddı teaffün (mikropları öldürmek)’ hassasına malik olduğu, bunu kullananların ayrıca diş macununa muhtaç olmayacağı bittahlil sabit olmuşdur. Bu babda rahmetli bakteriyoloğ doktor Osman Oğuz’un fenni raporu vardır. Merhum boğaz nezlesine de reçeteye de derç etmek suretiyle misvâk gargarası tavsiye ederdi. İmam Nevevî diyor ki, “misvâk kullanmak namaz ve kıraat vakıtlarından gayri zamanlarda da -eğer açlıkdan, uykudan hahut fena kokullu şeyler yemekden ağız kokarsa-müstehabdır. Misvâkden başka şeylerle dişi temizlemek de misvâklenmenin yerini tutabilir.” Ancak fırçanın temiz maddeden mamul olmasına dikkat edilmelidir.”[214]

“Siz (ey millet) ne (halde) bulunuyorsanız başınız da öyle idare eden adamlar geçirilir.” Not: Hükûmetler bünyelerden doğarlar. Bünye, yani millet ne kadar iyi ve sağlam olursa onun hükûmeti de öyle olur. Bünyeyi ihmal edip de her işi hükümetden beklemek hatadır. Evvela ferd olarak kendimizi, sonra cemiyetimizi ıslah edelim, o vakıt görürüz ki, her şey düzenine girmişdir.”[215]

D) Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’den Alıntılar

“Müfessirlerin beyânına ‘Kuvvet’ mefhumu harbde düşmana galebe te’mînine yarayan bütün esbâb ve vesâile şâmildir. Zırhlı, torpido, denizatlı, tayyâre, tank, makineli vesâit, araba, hayvan, silah, top, demir yolu, şose, ordu, kışla, depo, istihkâm, içecek, yiyecek, harb fenni, ilim, fen, sanat, medeniyet, iktisat, beden kuvveti, idmanlar… hulâsa her şey ve her şey ‘Kuvvet’ de dâhildir. Bütün bunları tam bir suretde ve olanca sarf etmek üzere vaktiyle hazırlamıya hepimiz şer’an mecburuz. Âyet-i kerimedeki ‘Ribatu’l-hayl’, hak yolunda muhaarebe için bağlanan, beslenen atlar demekdir. Bakınız, Cenâb-ı Hak kuvvetin ardından tahsısen hemen atları zikretmiştir. Çünkü bu unsur çok esaslı bir harb ve ihtiyaç unsurudur. Bundan da anlıyoruz ki ona olan ihtiyaç hiç bir zaman zâil olmayacakdır. Nitekim bugün dünyâda en mütekâmil harb vâsıtaları meydana getirilmiş olmasına rağmen atlardan ve süvarîlikden henüz istiğnâ hasıl olamamıştır ve olamayacakdır da… Filhakiyka bu âyet-i kerimenin nüzulü zamanında ‘Remy=atış’ın ma’nâsı ok atmak demekdi. Çünkü o devirde muhaarebe başlıca okla yapılırdı. Sonraları silâhlar ve daha çok kuvvetler meydana geldiğinden bunlarla atmıya da ‘Remy’ denildi. Nitekim el ve sapanla âdi taş atmakdan başlayarak mancınıkla taş atma zamanlarına kadar vukua gelen ilerleyiş de askerlikce remyden başka bir şey değildir. Hattâ o zamanlar el ve sapanla taş atmak şimdi tüfekle kurşun atmıya, mancınıklarla taş atmak da zamanımızdaki toplarla iri dâneler endaht etmiye muâdildi. Sonraları remy bir fen oldu: ‘Balistik=balistique’. Avrupa bu fenni çok ileri götürdü, bir çok usuller kaaideler koydu. Biz de bu iş için bir zaman Avrupadan muallimler getirtdik. Halbuki atıcılık evvelce bizim öz malımızdı. Onu en çok tervîceden İslâmdı…”[216]

Sîretî, “Evrâk-ı Vâride: Ulemâ-yı Muhteremimize Bir İhtâr-ı Nâcizâne”, s. 28l.

Karesi Mebûsi H. Basrî, “İrşâd Meselesi”, Sebîlürreşâd, cilt: 20, aded: 509, 13 Temmuz 1337 (1921), sayfa: 171.

Ayhan, “Hasan Basri Çantay’ın Siyasi Hayatı”, Yeni Haber Gazetesi, 3-8 Ekim 2014.

TBMM, Gizli Celse Tutanakları, cilt: 2, s. 133-136; Zeki, Çevik, “I. Meclis Gizli Zabıtlarına Göre Karesi Mebusu Hasan Basrî…”, s. 483-84.

İlk Meclis Anketi, s. 235.

“Hasan Basri Çantay’ın Hemşehrilerine Beyannamesi”, Balıkesir Postası, 22 Haziran 1946.

“Bilgi Ürkek Bir Kuştur”, Balıkesir Postası, 17 Ocak 1947, s. 1.

“Islamic Culture in Turkish Areas”, p. 256-259.

Kırk Hadis ve Mealleri (On Kere Kırk Hadis), I, 18-19.

Kırk Hadis ve Mealleri (On Kere Kırk Hadis), I, 28.

Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, I, 265-66, 38. dipnot.

4. ŞAHSİYETİ

4.1. Hakkında Anlatılanlar

Henüz hayatta iken Danişmend'in kendisini, 'muhaddis ve müfessir' diyerek iki kelimeyle anlattığı[217] Hasan Basri Çantay şüphesiz bu kadar değildir. Yaptıkları ve temsil ettikleri ile şahsiyeti ve tecrübeleri ile çok kelimelerle ifade edilebilecek birisidir. Kendisini tanıyanlardan dinlediğime göre o, çok nüktedan, hoş sohbet, saygın ve saygılı, biraz sert mizaçlı bir insandır. Sert mizacı, tartışma ve eleştiri yazılarına da yansımıştır. Din, millet, vatan için her şeyi yapmayı göze almış, bunun için çaba sarf etmiş birisidir. İlmi de bunun için, askerî ve siyasi ortamlardaki mücadelesi de bunun içindir. Çocuğu olmadığı için (Mürşid'i evlatlık edinmiştir) bütün sevgisini okul çocuklarına vermiştir. Dışa dönük bir insan olduğundan kendisi için bir kazanç ya da çıkar elde etme kavgasına hiç girmemiştir. Sözü, onun hakkındaki şu tahlile bırakalım:

> Onun hayatında bu kavramlar olumlu bir etkileşim gerçekleştirmişlerdir. Din onun kişiliğini olumlu yönde etkilerken, kişiliği de olumlu bir dindarlığın gelişmesini sağlamıştır. O, çelişkilerden uzak, hayatın gerçeklerini dikkate alan, haksızlıklara karşı mücadele eden, toplumsal ilgisi yüksek, ahlakçı, duygusal kararlılığa sahip, sorumluluk ve fedakârlık duygusu güçlü, samimi, gelişime açık, kendisini gerçekleştirmiş, ahlakçı, milli ve manevi değerlere bağlı, davranışlarında süreklilik ve bütünlük olan, hayatını dini esaslara göre tanzim etmiş bir kişiliktir.[218]

Mücteba Uğur onu şöyle anlatır: "Kısa boylu, yuvarlak yüzlü, mavi gözlü idi. Çevik, zinde bir vücuda, nurlu bir yüze sahipti. Çalışma şevki araştırma zevki daha çok dikkati çekerdi… Merhum Hasan Basri Çantay, İslami ilimlere, Türk, Arap ve Fars edebiyatlarına hakkıyla vakıf, güzel ahlak sahibi, öğülecek meziyetleri olan hayırsever, ilmiyle amil bir otorite idi. Millet ve memleketi için her türlü tehlikeyi yılmadan karşılamış gerçek bir mücahit ruhuyla hareket ederek öğülecek hizmetler başarmıştır. Bilhassa Kuva-yı Milliye ruhunun Balıkesir ve çevresinde yerleşmesinde üstadın yapıcı tesirleri takdirle anılmağa değer."[219]

Şimdi de Mahir İz'in penceresinden bakalım: "Basri Bey'in ilmî, ictimaî, fikrî hizmeti büyüktür. Cidden Milli Mücadele kahramanlarındandı. Birinci Büyük Millet Meclisi'nde herhangi bir mevzuda fikirlerini heyecanla dermeyân ederken inanışları, kanaatleri adeta canlanır, kanatlaşırdı. Yazıları da öyle idi. Bütün hayatı boyunca çalışmaktan, didinmekten, mücâhededen bir an hâli' kalmamıştır. Eğer bu çok cepheli mesaisini her hangi ilmi bir konuda teksif etse idi, zamanında o ilimde otorite olurdu. Akif Bey merhumun inanarak sevdiklerindendi."[220]

Bu kısmı son zamanlarda Çantay hakkında yapılmış iki tanımlama ile kapatmak istiyoruz. Ayhan'a göre o, "Balıkesirli, gazeteci, şair, yazar, öğretmen, hatip, bürokrat, yönetici, Kuvâ-yı Millîci, siyasetçi, bestekâr, tiyatro oyunları yazarı, sporcu, tenkitçi, tarihçi, ehl-i tarîk, gönül adamı, din alimi, müfessir"dir."[221] Kapukaya'ya göre ise o, "II. Meşrutiyet döneminin gazetecisi, Mütareke döneminin Kuvâ-yi Milliye kahramanı, Atatürk döneminin sivil toplum lideri, İnönü döneminin muhalifi, Demokrat Parti döneminin ise bir âlim şahsiyeti olarak karşımıza çıkmaktadır… İkinci Meşrutiyet döneminin özgürlükçü havasında yetişen, geleneklere ve dinî değerlere bağlı yenilikçi bir münevver olan yazar, hayatı boyunca kalemini halkının hizmeti için kullanmıştır."[222]

4.2. Hatıralar

İlk hatıraların akıbeti

Çantay'ın Kara Günler vesilesi ile gençlik yılları anıları hakkında anlattıkları şöyledir:

Hayatımın bütün safhalarını günü gününe yazmak âdetimdi. Yunan işgali zamanına kadar olan kısımların notlarını, Balıkesir'in Kuvâ-yı Milliye hâtıralarını da içine alacak şekilde, şehirden ayrılışım sırasında, burada (Balıkesir'de) münevver tanıdığım bir zâtın bizzat ellerine emânet etmiştim. Bu zât bir gaz tenekesini dolduran o notları ve onlarla beraber, bütün bir ömrümün inceleme ve araştırma mahsulü ve sermayesi olan diğer evrâk ve belgelerimi -ki Balıkesir tarihine ve ünlülerine ait notlarım da o arada idi- bir mahzende gizleyecek, Kurtuluş'tan sonra yine bana iade edecekti. Kuruluş olmuştu ve ben onları kendisinden istemiştim. Onun bana verdiği kesin cevap şu oldu: Ben onları korkumdan yaktım.[223]

Meclis'te bir garip adam, bir garip istek

Henüz Meclis'in başlangıç günlerinde idi. Bir gün hoca kıyafetli şeytan bir adam ziyaretimize geldi. Deki ki; 'Ben Mustafa Kemal Paşa tarafından elçi olarak gönderildim. Size selamları var. Meclis'te dinî bir cemiyet kurmanızı rica ediyorlar.' Akif, yayından boşalmış bir ok gibi fırladı: 'Hoca, hoca, dedi. Anadolu'nun göbeğinde de bir Otuzbir Mart mı çıkarmak istiyorsunuz? Hani böyle bir şey yapmaya kalkınız evvela karşınızda beni bulursunuz. Def ol oradan. Bu meseleden tabii Paşa haberdar değildi.[224]

Akif'in İftarında

Aziz Doktor A ile rahmetli Y, Akif merhumu candan seven iki dosttu.

Bir ramazan günü ondan iftar ziyafeti istemişlerdi. Halbuki kendileri oruç tutmazlardı!

Üstaz Taceddin Mahallesindeki evinin odasını komşularından emanet aldığı bir kilim ve birkaç hasır sandalye ile döşedi, dayadı. O iki dostunu evine çağırdı. Ben de davetsiz davetli idim.

Lâtifeler, fıkralar, şiirler, alaturka yemekler, kahveler, tekrar sohbetler…

Üstad meşhur semaverinin önünde bağdaş kurarak çay demlerken Y garip bir

münâkaşa konusu açtı.

-Ecnebi dili ve kültürü ile iştigal etmek millî benliğimize ve kültürümüze müessir olur mu, olmaz mı?

A olur diyor, Y olmaz. Münâkaşa hayli uzadı. Hattâ Akif'in tabiri veçhile, birçok "Avrupa ayetleri" de okundu. Yani garbın büyük adamları ile ve onların sözleri ile uzun uzadıya işhat ve istişhatlarda bulunuldu.

Biz "sıdk ile samiinden" idik. Hele ben o uğultulu münâkaşadan çokluk bir şey de anlamıyordum. Çünkü konuşma tezgâhımızdan fırlayıp çıkan kumaşların yüzde doksanı Frenk ve onu Türktü.

Akif, Fransızcayı ana dili kadar iyi bilenlerdendi. Fakat o da dilimizde karşılığı bulunan ecnebi kelimelerin konuşma ve yazma sırasında kullanılmasına şiddetle muarızdı. Hattâ bazan buna sinirlenir, geveleyenlere çatardı da. Kim bilir bu melezî muhavere onun ne kadar canını sıkıyordu.

Bir aralık A bana dönüp dedi ki:

-Siz neye söylemiyorsunuz?

Cevap verdim:

-Anlamıyorum ki, söyleyeyim. Davanız şu konuşma tarzınızla o kadar sabit ki.

A doktor hak verdi:

-Bizim için evet, fakat -üstad- sizin için de hayır, dedi

* * *

Y her zaman Akif'e:

-Siz ne bahtiyar adamlarsınız. Doğrusu halinize imreniyorum. İnanıyorsunuz. Binaenaleyh rahatsınız, derdi. O akşam bu sözünü yine tekrarladı ve ekledi;

-Kâh falânizme, kâh şu "izm"e, kâh bu "izm"e saplanıyorum. Bunlar ki birbirine zıt şeyler. Vicdanımda yanan bu dumanlı ateş beni her an muzdarip ediyor.

Akif bana yöneldi. Anladım Y ye cevap vermemi istiyordu. Onun ruhundan aldığım ilham ile dedim ki;

-Bir şeye bağlanıp, bağlanamayışınız efendimizin bileceği bir meseledir. Ancak her an değişen, bir daldan öbür dala konan şu fikirlerinizle, şu "izm"lerinizle gençliğe hitap etmeğe, onu arkanızdan sürüklemeğe bilmem ki hakkınız var mı?

Üstadımız davûdî sesi ile bağırdı:

-Asla, asla…!

Öbürleri mahçubane sustu.[225]

Ankara'da akşam sohbetleri

Hiç unutmam: (Akif) bir akşam bizi Ankara'da evine çay içmeye çağırmıştı. Biz gitmek üzere iken o, koşa koşa bize geldi, dedi ki: 'Bu akşam çayı sizde içeceğiz.' Ben tabiî oldum. Fakat, bunun sebebini de anlamak isterdim. Sordum, gülerek dedi ki, 'Bizim odanın kilimini bir fakire vermişler!' O oda ki mefruşatı zaten o tek kilimden ibaretti ve o tek kilimi bir fakire veren de kendisi idi![226]

Sohbetine katılan Ali Rıza Ercan anlatıyor

Hocamız, 'Hoparlör ile ezan olur mu?' sorusuna; 'olmaz' diye cevap vermiştir. 'Bu gidiş merkezi namaza gider' diyerek karşı çıkmıştı. Hocamız, 'o madeni sesle farz namaz bozulsa sana günahı yeter' demişti. Bu sözlerinden sonra namaz

kıldığımız camide mikrofon arızalandı ve Hocanın dediği çıktı. 'Sohbetlerde kullanmak için iyidir ama namazda iyi olmaz' dedi. Zamanın İl Müftüsü Yaşar Tunagür hoparlörü arzu etmişti. Fotoğrafçılıkla uğraştığım için işimde İslam'ın emirlerine dikkat etmemi tavsiye ederdi. 'Heykel yapmak yasaktır; ama oyuncak bebek yapabilirsin, gölgesi düşen şeyi yapma' demişti. Camilerdeki süslemelere de hadisle karşı çıkmıştı.[227]

Suçlama ve hiddet

Galiba 1963 idi. Balıkesir Müftüsü Mehmet Emre, yardımcısı da Hüsnü Yılmaz'dı. Hüsnü Bey okul dışı lise bitirmelere hazırlanıyordu. Ben de ona bazı derslerde yardımcı olmak için her gün Müftülüğe gidiyordum. Bir gün ders yaptıktan sonra, Mehmet Emre Bey'in odasında çay içiyordum. "Hasan Basri Hoca geliyor." dediler. Ayağa kalktık. Hoca öfke ile içeri girdi. Elindeki bastonu yere vurmağa başladı. Müftü Hoca; "Hocam, hayrola?" diye sorunca; "Zamane tarihçilerden biri (Cemal Kutay), bütün İttihatçılar Masondur," diye yazmış. Ben İttihatçıyım, Vehbi Bey İttihatçıdır. Abdülgafur Hoca İttihatçıdır. Hiç birimiz Mason değiliz. Şimdi postaneden geliyorum. Evine telefon açtırdım. Yok dedirtti. Ben telgraf çektim. Ordan geliyorum." dedi.[228]

Kendisinden dinleyen Hayrettin Karaman hoca anlatıyor

Ahmed Hamdi Akseki (ö. 1951) Diyanet Reis Muavini olunca bir yayın programı yapmış, bu meyanda Şah Veliyyullah'ın Huccetullâhilbâliğa isimli şaheserini Hasan Basri Hoca'ya tercüme ettirmeye karar vermiş, o tarihte reis olan Şerefeddin Yaltkaya'yı (ö. 1947) da -Çantay Hoca ile araları iyi olmadığı için[229]- zor güç ikna etmiş. Aksekili Hoca'nın hatırı ve ısrarı üzerine bu zor işi kabul eden Çantay Hoca tercümeye koyulmuş, o zaman elde, hadisler için indeksler filan da yok, kitapta geçen hadislerin kaynaklarını da bulup kaydetmesi istendiği için zaman zaman zorlandığı, yorulduğu olurmuş. Bir gün, Tirmizî'den diye kaydedilen bir hadisi saatlerce aramasına rağmen kaynağında bulamamış, vaktiyle bir sinir hastalığı da geçirdiği için öfke ile elindeki Tirmizî cildini fırlatmış, kendisini de Kumkapı sahiline atmış, biraz ileri geri dolaşıp dinlenmiş, bu arada tercümeden vazgeçmeye karar vermiş ve takımı tezgahı toplamak üzere eve dönmüş. Attığı yerde açık vaziyette kalmış olan kitabı almak üzere eğilince gözü bir hadise takılmış ve şaşkınlıktan donakalmış; saatlerce arayıp bulamadığı hadis karşısında duruyormuş. Bunu manevi bir işaret sayarak tekrar tercümeye dönmüş. Derken aradan günler geçmiş, Şerefeddin Yaltkaya'nın din anlayışı ve uygulaması kendisine ters geldiği için hakkında bir hiciv (taşlama şiiri) yazmış, bir arkadaşına göndermek üzere zarfa koyup kapatmış. Ayrıca Yaltkaya'nın, tercüme ile ilgili resmi yazısına da cevap yazmış, onu da bir zarfa koymuş. Zarfların üstünü yazacağı zaman yanlışlık yaparak hicvi reise, yazıyı da arkadaşına göndermiş. Yaltkaya şiiri okuyunca küplere binmiş, hemen Akseki Hoca'yı çağırmış ve tercüme işinin Çantay'dan alınması emrini vermiş.[230]

Celaleddin Ökten ile ilmi münakaşa

Mahir İz (İstanbul İmam Hatip Mektebi müdürü iken, Kur'an'daki küfr

kelimelerinin anlamı üzerine Celaleddin Ökten Hoca ile tartışmışlar, İz 'inkâr', Ökten, 'küfretmek' diye tercüme etmiş):

Bir gün Hasan Basri Bey'i ziyarete gitmiştim. 'Sizden şikayet var' dedi. Ve hoca ile aramızda geçen tercüme meselesini anlattı. 'Hoca haklı değil mi?' dedi. 'Hayır inkâr manasınadır' dedim. 'O halde niçin Allah tünkirûn ya da techedûn dememiş de tekfurûn buyurmuş?' deyince, ben biraz hayretle, 'O da aynı manayadır ve Kur'an-ı Kerim'de geçen bütün küfür müştakları hepsi inkâr manasınadır.' dedim. Ses çıkarmadı. Basri Bey beni severdi. İtimadı da vardı. Vaktiyle yine İmam Hatip Mektebi'nde Celal Efendi ile Arapça dersi imtihanında mümeyyizlik yaparlarken bir kelimenin okunuşunda ihtilafa düşmüşler ve münakaşa edip birbirleriyle darılmışlardı. Celal Efendi'den hadiseyi dinlemiştim. Bir müddet sonra Basri Bey de bir mektupla vak'ayı anlattı ve beni hakem yaptığını söyledi. Celal Efendi haklı idi. Fakat cevabımda kırgınlık devam etmemesi için mutedil lisan kullanmıştım. Celal Efendi vak'ayı naklederken Basri Bey'in 'Sen kavaid çukurunda bocalarken biz daha çok ileri gittik.' dediğini söylemiş, Basri Bey de Celal Efendi'nin kendisine verdiği kitapta fevkalâde ihtiramkâr ifade kullandığını göstermiştir. Bir gün Basri Bey'in evinde Eşref Edib Bey, Hafız Yusuf Bey, bir vilayet müfettişi toplanmıştık. Söz sırasında Hz. Ömer'in adaleti geçmişti. O sırada ben, 'Benden sonra peygamber gelseydi muhakkak Ömer olurdu.' mealindeki meşhur hadisi okudum... Basri Bey, o güne kadar bu hadisi işitmemiş olduğundan 'Böyle bir hadis yoktur.' dedi. Halbuki ben bu hadis-i şerifi elli sene evvel (1908) Medine-i Münevvere'de Câmiu's-sağîr ve Kenzü'l-ummâl'leri hocamla müzakere sırasında görmüştüm. Ben ısrar edince hemen Mevzuât'ı karıştırdı. Bulamayınca Sünen'i açtı, orada buldu ve tasdik etti. Ondan sonra bana bu hususta olan itimadı daha da artmıştı.[231]

Aydın Ayhan anlatıyor

Tarihte iki büyük ayyaş vardır. Biri Bekri Mustafa, diğeri Neyzen Tevfik. Neyzen Balıkesir'i çok severmiş. Çünkü Balıkesir´de iki büyük can dostu var, biri Hasan Basri Çantay, diğeri Maarif Müdürü Sabri Bey. Neyzen Tevfik sürekli içen biri, ikide bir alkol komasına giriyor. İstanbul'da doktorlar tedavi ettikten sonra her seferinde Balıkesir'e yolluyorlar. Bunun nedeni, o dönemde sadece Balıkesir ´de içki bulamaması. Balıkesir'de o zaman üç meyhane var, fakat Hasan Basri Çantay'dan korktukları için Neyzen'e içki veremiyorlar. Neyzen her seferinde tövbe edip İstanbul'a dönüyor. Çantay'la Neyzen çok yakın dostlar. Her geldiğinde Hasan Basri Hoca'nın evinde kalıyor. Bir gün Balıkesir'den biri İstanbul'a gidecek. Hasan Basri hocayı görüyor, ona da diyor ki, "Gittiğin zaman Neyzen'e selamımı söyle." Neyzen Tevfik o sıra büyük bir toplantıda, tanınmış insanlar var. Hasan Basri Çantay'ın selam gönderdiği kişi, "Efendim! Selam getirdim Balıkesir'den, Hasan Basri Hoca'dan." Hasan Basri ismini duyan Neyzen ayağı kalkıyor, esas duruşa geçiyor, ceketini ilikliyor, başıyla eğilip "Aleyküm selam" diye selam veriyor. Herkes şaşırıyor, çünkü hiç kimse Neyzen'den böyle bir tavır beklemiyor. Neyzen, "Efendiler!" diyor, "Siz merak etmişsinizdir, niye kalktı da selam verdi diye. O selamı gönderen Hasan Basri Beydir. Onun selamı ayakta alınır... Hasan Basri, Yıldırım, Nasihat, Balıkesir diye gazete çıkarmış. Bu

gazeteler arşivliydi bir zamanlar. Balıkesir Lisesi´nde büyük bir kitaplık vardı. Gazete koleksiyonları vardı ben öğrenciyken. 1976´da liseye öğretmen oldum. Meraklıyım, o arşivlere bakayım dedim; baktım boş. Bir müfettiş gelmiş, eski dilde yazılı diye tüm koleksiyonları SEKA´ya yollamış.[232]

Ali Ulvi Kurucu'dan bir hatıra

Hoca, çok latif, son derece zeki, çalışkan, gayretli bir insan… Fakire, "Akif'i gördün mü sen?" dedi. "Görmedim hocam. Akif 1936'da İstanbul'a gitmişti. Biz Mısır'a 1940'ta gittik."

"İslam'ın Nuru'nda yazdığın şiirleri okudum; Akif tarzı. Sanki Akif'i görmüşşün…"

"Efendim, Akif Bey'in cismini görmedim, huzurunda okumadım. Fakat mânen hocam sayılır. Gençliğimde, talebeyken 1940-43 yıllarında, gönlüme bir Safahat aşkı, bir Akif Bey sevdası düştü. İslam şairi olayım, diye geceleri dua ederdim…" Hoca,

"Oğlum, benim de var bazı şiirlerim yâhu! Fakat aruz çok zor, aruzla şiir yazmak çok zor, yıpratıcı bir tarz bu aruz… Hece daha kolay geldi bana" dedi ve bazı şiirlerini okudu… "Bende şiir yazmak hevesinden fazla, şiiri sevme aşkı galiptir." dedi. Yazmış olduğu şiirleri de bir defter halinde fakire yazıp verdi. O defter henüz bendedir. Benim şiirlerime, Hoca merhum büyük ilgi ve alaka gösterdi. "Artık rahatlıkla, sana günümüzün Akif'i diyebiliriz" diye de büyük iltifatta bulundular.

Baktım Hoca çok gayretli bir insan. Dedi ki, "Ali Ulvi Bey, bende dört rahatsızlık var. Kalb var, şeker var, tansiyon var, idrar darlığı var. Fakat ziyaretime gençler geliyor. Onları görünce, "Yâhu eğer bu gençlere, dün yazılan eserler kâfi gelseydi, benim gibi bir insanın ziyaretine gelmezlerdi" diye düşünüyorum. Benden makale isterler, yazı isterler, mesele sorarlar. Hatta üniversite okuyan bazı gençler Arapça, Farsça, Osmanlıca ibareler getiriyorlar. "Hocam bize ders okut" diyorlar. Çantay Hoca yaşlı ve hasta halinde, imanının şevkiyle coşmuş anlatıyordu: "'Ders okut' diyenlere, "Oğlum, bu telaşe arasında ders okutmak nasıl olacak? Ders okutmak için önceden çalışmak lazım. Şimdi o mümkün değil. Yalnız siz anlamadığınız ibarelerin altını çizin, getirin beraber anlayalım" diyorum. Unuttuğum şeyleri hatırlatıyorlar. Bilmediğim şeyleri öğrenip ders hazırlamama sebep oluyorlar… Öğrencilerin söylediklerimi not almaları, sanki bana şöyle diyor: "Ey Basri Çantay! Kulağından pamuğu çıkar, bu çocuklara dikkat et! Bak ki, senin defter-i a'malini yazıyorlar. Senin söylediklerini yarın arkadaşlarına, çocuklarına, gelecek nesillere söyleyecekler!"[233]

Mücteba Uğur, ona nasıl öğrenci oldu

(Ankara Ü. İlahiyat) Fakülte'sini bitirince meslek kurasına katıldım. Kura Balıkesir'e çıktı. Balıkesir'de müdürümüz Fahri Ersin Hafız'dı. Bir gün, "Hasan Basri Çantay hocaya gidelim." dedi. Hocaya gittik. Hocayı orada yakından tanıma fırsatı buldum. Çantay, bence dili ustaca kullanan bir insandı. Çok güzel Türkçe konuşuyor, yazıyordu. Çok okumuş, çok görmüş, ayrıca Mehmet Akif'le arkadaşlık yapmış. Elini öptük ve başladık hocanın rahle-i tedrisine. Bize Şifâ-i

Şerif mukaddimesini, İbn Züreyc Kasidesi'ni, İbn Tufeyl'in Mersiye'sini okuttu. Hocamızla okurken daha ziyade tercüme tekniği üzerinde dururduk. Özel ders aldığım ilk hocam Hasan Basri Çantay oldu. O sırada 75 yaşında olmasına rağmen hafızası çok iyi, çok nüktedan, hoş sohbet bir insandı. Ben katıldıktan sonra Fahrettin Kovancı, Hasan Yeğin ve Kalyoncu geldiler. Bir gün hocanın hanımı kahve getirdi. Ben, tepsiyi almak için hemen ayaklandım. "Otur otur! Beni misafirlerime hizmet etme sevabından mahrum edemezsin." dedi. Biz hocadan daha çok okuyalım istedik. Akif'in ilmini devşirme gibi bir heves uyandı içimizde. Rahmetli Akif çok metin okutmuş hocamıza. Hatıralarını çok soramazdık; zaten pek bahsetmek de istemezdi. Evini daima kontrole gelen sivil polisler falan olduğu için belki zülf-ü yâre dokunurum diye tedirgin olurdu. Hocaya haftada iki gün giderdik. Cuma öğlen sonra, bir de Cumartesi günü. Bazen hoca hastalanır, İstanbul'a giderdi. Dersler muntazam olmazdı, aksardı… Balıkesir'den askere gittim. Askerliğimi Polatlı Top ve Füze Okulu'nda yaptıktan sonra öğretmenlik için yeniden kura çektik, tayinim tekrar Balıkesir'e çıktı. Fakat hoca rahmet-i Rahman'a kavuşmuştu. En son mektubunda "Askerlikten sonra tekrar Balıkesir'e gelirsin, derslere devam ederiz." demişti. Sanki bir bildiği vardı da bu şekilde yazmıştı. Ancak onu yeniden görmek nasip olmadı."[234]

Orhan Okay'ın ziyaretinden kalanlar

Basri Bey'i evinde ve derneklerdeki bazı konuşmalarından tanıdım. 1950'li yılların başında Malta taraflarında bir apartman dairesinde oturan Basri Hoca'yı Nurettin Topçu ile ziyaret ettiğimizde Birinci Büyük Millet Meclisi'ne ait çok dikkate şayan hatıralar anlatmıştı. Bunların çoğunu yazmadı, yazamadı. Özellikle Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi üzerine Meclis'teki heyecanlı oturumu anlatışını bir başka vesileyle yazmak isterim… Akif hakkında büyük bir kitap hazırlamış olduğu, çalışmalarını epey tamamladığı ve yakında yayınlayacağı müjdesini almıştık. Aslında Akif'in ölümü üzerine hemen çıkarmayı düşünmüş; fakat sonra 'zülf-i yâre dokunacak' taraflarından dolayı çekinmiş. O 1950'li yılların demokrasiye yeni ısınan atmosferi de demek hocaya kafi görünmemişti.[235]

Öğrenci M. Said Hatiboğlu'nun Çantay'ın mealine tenkitleri

Yıl 1956 olması lazım, İlahiyat Fakültesi'nde 2. sınıf öğrencisiyim. O yıllarda Arapça öğrenmek zor, hoca yok, kaynak yok. Karar verdim Arapça öğreneceğim diye. Babamdan kalan bazı kitapları okudum. Bana hocalık yapacak en güzel şey Kur'an-ı Kerim'dir dedim. Mütercim Asım Efendi'nin Okyanus sözlüğünü, bir de Hasan Basri Çantay'ın yeni çıkmış mealini aldım, başladım çalışmaya. Önce ben tercüme ettim sonra karşılaştırdım. Böylece çalışmayı iki senede bitirdim, meali satır satır okudum, inceledim. Bu sayede çok şeyler öğrendim, Hasan Basri Efendiye medyûn-u şükrânım. Bir dili en iyi öğrenme metodu budur. Okurken baktım hem tercüme hem mürettip hataları var, bunları yazdım. Edep dairesinde eski yazıyla bir mektup yazdım, tespit ettiğim yanlışları da ekledim, Hoca'ya gönderdim. Bana on gün sonra cevap yazdı (30 Nisan 1957). Mektupta, "Sen galiba rahmetli Burdurlu Hatîb hocanın oğlusun…" diyordu. Ben kendimden bahsetmedim ama tahmin etmiş ya da birinden duymuş. "Sana çok teşekkür

ederim. Ben de çok yanlışlar buldum. İnşallah ikinci baskıda bunları düzeltiriz." Bana duayla mektubu bitiriyor. Bense o günkü halimle hocadan bekliyorum ki, 'Aferin oğlum! Benim ilmi hatalarımı düzeltmişsin' desin. Halbuki ben kim ki! O koskoca alim. O hataları yeni baskıda düzeltti, ama benden bahsetmedi. Daha sonra İstanbul'a gittiğimde ziyaretine gittim, tanıştık, elini öptüm. (Hatipoğlu hoca, örnek sadedinde Nisa suresi 99. ayet mealine düşülen düzeltme notunu gösteriyor).[236]

Nevzat Aşık'ın dilinden bağ evindeki dersler

Rahmetli hocamız, Balıkesir'de bulunduğu sıralar (Çünkü bazen İstanbul'da ikamet ederlerdi) oturduğu bağ evinin yanına inşa ettirdiği camide her Perşembe ikindiden sonra meşhur Kadı Iyaz'ın eş-Şifa isimli eserini orijinal metninden okur ve açıklardı. Biz de o zaman İmam Hatip Lisesi'nde okuyan birkaç arkadaş bu derslere katılırdık... Bazen İmam-Hatip Lisesi'nde meslek dersleri öğretmenliği yapan hocalarımız dinleyici olarak katılırdı. Şahsen benim rahmetli hocayı yakından tanımam bu dersler vesilesi ile olmuştur. Birkaç defa da iki arkadaş bizi evlerine davet etme lütfunda bulunmuşlar ve kütüphanenin bulunduğu odada kendi hususi hayatından bahsetmişlerdi.[237]

4.3. Fotoğraflar

Resim 1 - İttihat ve Terakki Cemiyeti Balıkesir Şubesinin açılışı sırasında Balıkesir Sultânî binası önü. Arka sırada ortadaki Hasan Basri'dir. Muhtemelen onun en eski görüntüsünün yer aldığı resimdir.

Resim 2 - Balıkesir çevresi Kuvâ-yı Milliyecileri. En arka sol köşedeki yüzü ışıktan dolayı seçilmeyen Hasan Basri'dir.

Resim 3 - H. B. Çantay'ın Millî Mücadele'de kullandığı mavzer ve mühimmat (Balıkesir Kuvva-i Milliye Müzesi)

Resim 4 - H. B. Çantay'ın Millî Mücadele'de kullandığı rovelver (Balıkesir Kuvva-i Milliye Müzesi)

Resim 5 - Ankara 1920: Balıkesir milletvekilleri Balıkesirli hemşehrileri ile Ankara kalesinde (en arka sağda ayakta duranların önünde, en sağ başta yan duran şahsın solunda oturan H. B. Çantay) (A. Cihan'ın yüksek lisans tezinden).

Resim 6 - Hasan Basri 1920.

Resim 7 - Karesi meclis üyeleri, TBMM Albümü, Yeni Gün Mat., Ankara 1920.

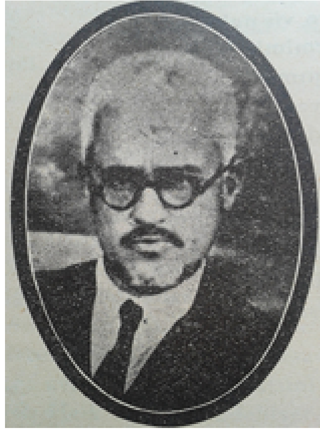
Resim 8 - 58 Hasan Basri Bey ve M. Akif'in kaldıkları ev, 1921 (C. Kutay, Cumhuriyetin ve Kurtuluşun Manevi Mimarları, Ankara ty., s. 253).

Resim 9 - Sebîlürreşâd'daki resmi (12/277, Ekim 1958, s. 18).

Resim 10 - 30 Edebî Âbideler adlı kitabın kendine ayrılan kısmının baştarafına verdiği resim ve el yazısı ile bir şiiri. Şiir, Babamın Şiirleri, s. 1.

Resim 11 - Son Asır Türk Şairleri adlı kitaptaki resmi (İstanbul 1970, III, 2070-2071).

Resim 12 - H. B. Çantay (A. Cihan'ın yüksek lisans tezinden).

Resim 13 - Balıkesir 1930'lu yıllar (tahminen) (A. Cihan'ın yüksek lisans tezinden).

Resim 14 - Türk Ansiklopedisi'ndeki (Ankara 1971, XIX, 9) resmi.

Resim 15 - Yaptırdığı Hasan Basri Çantay camisinin önünde, 1955.

Resim 16 - Çocukları çok seven Çantay, torunu ile birlikte.

Resim 17 - H. Basri Çantay, Ahmet Hamdi Akseki ile birlikte.

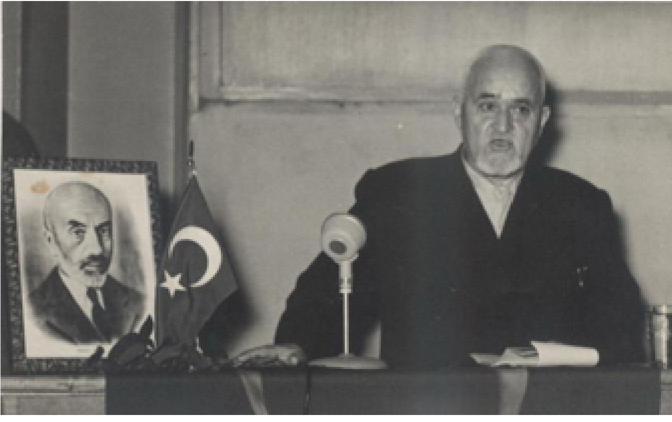
Resim 18 - Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Alimleri'ndeki resmi, İstanbul 1987, s. 31.

Resim 19 - Balıkesir: Soldan ikinci asker elbiseli Mustafa Polat (Hürsöz gazetesi sahibi), H. B. Çantay, Hüsnü Yılmaz (Balıkesir vaizi).

Resim 20 - H. Basri Çantay, 1962.

Resim 21 - Bir Mehmet Akif konferansı sırasında.

Resim 22 - Balıkesir 1963: İl Müftüsü Mehmet Emre, Vali, H. B. Çantay, AP Milletvekili Hüseyin Ataç, Ahmet Karatoprak.

Resim 23 - H. B. Çantay, İstanbul İHL Mektebinde Akif'i anma gecesinde, İstanbul 1962.

Resim 24 - Balıkesir: Bir okulda M. Akif'i anma gecesinde, 1963.

Resim 25 - Balıkesir 2004: H. B. Çantay'ın evi. Şimdi yıkılmıştır (A. Cihan'ın yüksek lisans tezinden).

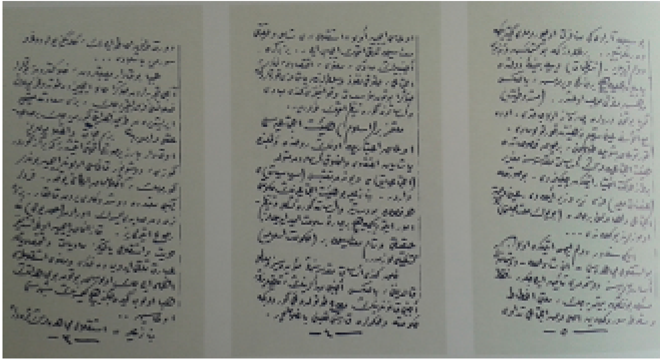

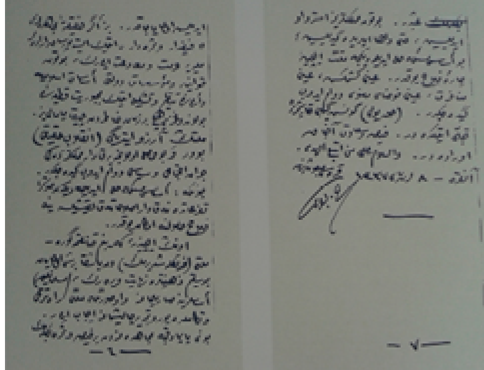
Resim 26 - Mezarı.

4.4. Belgeler

Belge 1 - Karesi gazetesinin 7 Muharrem 1334 / 2 Teşrînisânî 1331 (1915) tarihli nüshası.

Belge 2 - Zafer-i Milli gazetesinin 22 Teşrînisânî 1338 tarihli nüshası.

Belge 3-5 - H. Basri'nin kendi el yazısı ile İlk Meclis'te yapılan ankete verdiği cevap (İlk Meclis Anketi - Birinci Dönem Milletvekillerinin Gelecekten Beklentileri, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara Nisan 2004, s. 235-37).

TÜRKDİLİ

PAZARTESİDEN ÖBÜR GÜNLERDE VE SABAHLARI ÇIKAR

Kültür

Habeş - İtalyan Harbinin Önüne Ancak Mucize Geçebilecektir.

Anketimiz

"Bizde "Şiir„ Demek "Kadın„ Demektir.„

Tarım

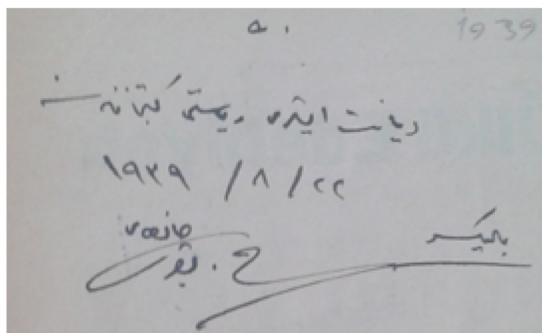
Birincilik

Okullarda

Yunan Cumurbaşkanı

İngilterenin İtalya-Habeş işindeki rolü.

Belge 6 - Türkdili gazetesi, 2 Ağustos 1935. Sağ üst köşede Çantay'ın "Bizde Şiir Demek Kadın Demektir" başlıklı yazısı.

Belge 7 - Bağışladığı bir kitaba kendi elyazısı -Diyanet İşleri Riyaseti Kütüphanesi'ne, Balıkesir, H. Basri Çantay, 22.8.1939.

Belge 8 - H. B. Çantay'ın kendi el yazısı ile TBMM için doldurduğu özlük bilgileri dosyası (A. Cihan'ın yüksek lisans tezinden).

SEBİLÜRREŞAD

ABONE ŞARTLARI:
51-100 nüshadan ibaret senelii 12.5 lira, 6 aylığı 625 Kr.; ecnebi memleketler için seneliği 15 lira. Abone bedeli peşindir. Adres tebdili 25 kuruş ... tâbidir.

Siyasi, Dinî, İlmî, Edebî Ahlâkî Mecmua
Sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden:
EŞREF EDİB

İDAREHANE:
İstanbul, Ankara caddesi No: 87, Askeri Ilmiye Kütüphanesi, Telgraf adresi: İst. - Sebilürreşad. Basıldığı yer: ... Basımevi
Cilt IV, Sayı: 98 Mart 1951

Kırk Hadisi Şerif

Yüce Peygamberim'zin Mübarek Hâdislerinden Meâller

1 — «Birbirinize buğz etmeyin. Aranızdaki akrabalık ve dostluk münâsebetlerinizi kesmeyin. Birbirinize arka dönmeyin. Hasedleşmeyin. Ey Allahın kulları! Allahın emrettiği gibi hepiniz kardeş olun. Müslümanın din kardeşine üç günden fazla dargın durması helâl olmaz.» (İmam Mâlik, Buhâri. Müslim, İmam Ahmed, Ebudâvud, Tirmizî, Taberâni: Ebuhüreyre R.H.)

* * *

2 — Canlı bir mahlûka atışta nişan almayın» (Müslim, Nesei, ibni Mâce, Taberâni: ibni Abbas R.H.)

* * *

3 — Düşmanla (durup dururken) karşılaşmayı arzu etmeyin. Allah'tan âfiyet ve selâmet isteyin. Bununla beraber düşmanla karşılaştınız mı sebât edin. Allahı çok anın. Eğer düşman gürültü eder, nâra atarsa siz hiç ses çıkarmayın» (Taberâni, Beyhaki: ibni Amr R.H.)

* * *

4 — «Kur'ân ile mücadele etmeyin. Allahın o kitabından bir kısmını alıp ta diğer kısmını yalanlamayın. Şu muhakkaktır ki onunla mücadele eden mü'min .. mağlup, münâfık mes'ul olur.» (Deylemi: Abdurrahman bin Cübeyr, babasından, ceddinden R.H.)

* * *

5 — «Benim kabrimi bayram yerine çevirmeyin. Evlerinizi de kabir yapmayın. Bana nerede olursanız çok salât ve selâm edin. Sizin salât ve selâmınız bana ulaşır.» (Ebuyalâ, Hakim: Hasan, Ali R.H.)

* * *

6 — «Beni Süvârinin muhtaç oldukça içtiği, lüzumu kalmadığı zaman döktüğü su kabı gibi tutmayın. Sözünüzün evvelinde, ortasında da, sonunda da beni anın.» (Salât ve selâm getirin.» ibni Neccar, ibni Mes'ud R.H.)

* * *

7 — «Zengine ve gücü (çalışıp kazanmaya) yeter olan sağlam adama sadaka helâl olmaz.» (İmam Ahmed, Ebudâvud, Hakim, Beyhekî, Tirmizî, İbni Amr, Ebu Hüreyre, Câbir R.H.)

* * *

8 — «Düşman memleketlerine Kur'ândan bir şey götürmeyin.» (Taşımayın. İbni Ebudâvud: İbni Umer R.H.)

* * *

9 — «Kişi yalan korkusu ile sözünden bir kısmını, doğruda olsa, terk etmedikçe, (lüzumsuz) mücâdeleden, haklı da olsa, vaz geçmedikçe kalbine imânın tadı girmez. (Deylemi: Ebu Musa R.H.)

* *

10 — Dünyâya sövmeyin. O, mü'min için ne güzel binektir. Mümin hayra onunla ulaşır, şerden onunla kurtulur.» (Deylemî, İbni Neccâr: İbni mes'ud R.H.)

* * *

11 — «Dilinle iyiden başkasını söyleme, elini hayırdan başkasına uzatma.» (Buhâri Tebâni, Beyheki, Zıyâi makdisî, Beğâvi, İbni kanaani, İbni mende: Esved Bin Asrem — Taberâni: Ebu Ümâme R.H.)

* * *

12 — «Ölümü temenni etmeyin. Çünkü ölüm yokuşu çetindir. Kulun uzun ömürlü olması ve Cenâb-ı Hakkın, ona, yaptığı fenalıklardan nedâmet vermesi de bir bahtiyarlıktır. (Taberâni: İbni Umer R.H.)

H. Basri Çantay

Belge 9 - Sebîlürreşâd mecmuasının Mart 1951 sayısı,
H. B. Çantay'ın yazısı.

T. C.
İSTANBUL
VAKIFLAR BAŞMÜDÜRLÜĞÜ

27/12/1955

Hayırişleri Bürosu

Sayı :

ÖZET :

Hasan Basri Çantay

Beyazıt Mimar Kemalettin
Derin Kuyu sokak No.4/5

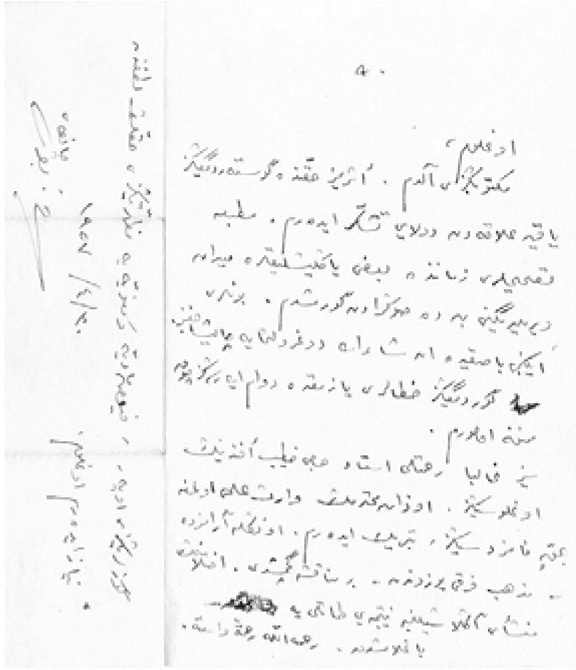
Şehir

Vakıflar Umum Müdürlüğünün 9/12/955 tarih ve 172956/2972 numaralı emirlerile müceddeden inşa etmiş olduğunuz camii şerife konmak üzere kutu içinde bir adet (Sakalı Şerif) gönderilmiştir.

Gereğinin yapılmasını rica ederim.

Başmüdür Y.

Belge 10 - İstanbul Vakıflar Bölge Müd.nün sakal-ı şerif ile ilgili 27 Aralık 1955 tarihli yazısı.

Belge 11 - Hasan Basri Çantay'ın M. Sait Hatiboğlu'na gönderdiği 30 Nisan 1957 tarihli cevabi mektup.

Belge 12 - Hasan Basri Çantay'ın kendi el yazısı ile M. S. Hatiboğlu Hoca'ya yazdığı 30 Nisan 1957 tarihli mektubun zarfı.

 ٥٠

A7

جوق عزيز عدنان بك افندم،
نوشهر ملت وكيلي منيب خيري بكه يازديغم
خصوصي بر مكتوب اونك طرفندن ذات عاليلرينه ده
اوقوندوغونه و بوندن سبب بنم كزله اوقونماسي
تنسيب بيورلمشدر. يازيمي باليكسرده ايدم
ياقينده استانبوله كلدم. اگر ذات دولتلريني
زيارت ايتمكي قبول بيوريرسه كز - كه بوندن
ايرث وار خير دوغاجقدر - استانبولي تشريفكزده
آرزومه امر وقت ايتمكزي رجا ايدرم،
نفعه توفيقات الهيه اولمالرينه جناب حقدن
لطف ورسنده نياز و حرمت و محبتلريمي تقديم
ايدرم افندم.

١٩٥٨/١١/٢٠
چانطاي
ح. بصري
برنجي دوره مبعوثلرندن باليكسري

آدرسي:
حسن بصري چانطاي - ددمه قويو سوقاقي باشنده
نمره ٥٠٥ بايزيد، استانبول.

Belge 13 - Hasan Basri Çantay'ın kendi el yazısı ile Başbakan Adnan Menderes'e yazdığı 20 Kasım 1958 tarihli mektubun zarfı (A. Cihan'ın yüksek lisans tezinden).27 Aralık 1955 tarihli yazısı.

Din adamlarının eks-
eriyyetle okul tahsilin-
den mahrum ve binâen'a-
leyh câhil oldukları öne
sürülüyor. Hiçbir din
adamı yoktur ki îfâ etti-
ği vazîfeye teallûk eden
dînî bilgilerden mahrum
olsun. Onlar kendi zâ-
tî sa'yleriyle yetişmiş ve
yetişmekte bulunmuş ola-
n adamlardır

Belge 14 - Latin harfleri ile el yazısı
(M. Uğur, Hasan Basri Çantay, s. 109).

Belge 15: Çantay'ın birçok makalesinin yayımlandığı İslâm mecmuasının ilk sayı kapağı.

İ. Hami Danişmend, "Kur'an'da Yabancı Kelimeler", Sebîlürreşâd, 10/244, Mayıs 1957, s. 294-96.

Çetin, "Hasan Basri Çantay'ın Kişiliği", s. 28.

Uğur, "Ölümünün 10. Yılı Münasebetiyle Hasan Basri Çantay", s. 376, 377. Ayrıca bkz. Uğur, Hasan Basri Çantay, s. 109-110.

İz, Yılların İzi, s. 434-435.

Ayhan, "Hasan Basri Çantay'ın Siyasi Hayatı", Yeni Haber Gazetesi, 17 Ekim 2014.

Kapukaya, Hasan Basri Çantay'ın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme, s. 241.

Çantay, Kara Günler ve İbret Levhaları, s. 4.

Orhan Okay, “Mili Marş Şairinin Dostu: Hasan Basri Çantay”, Silik Fotoğraflar, İstanbul 2001, s. 35.

Çantay, “Akif’in İftarında”, Balıkesir Postası, 1 Teşrin 1943, sayı: 240.

Çantay, Âkifnâme, s. 33.

Gündoğdu, Hasan Basri Çantay’da Din ve Toplum, s. 42-43.

Ayhan, “Hasan Basri Çantay’ın Siyasi Hayatı, 1-16”. Ayrıca kendisinden bizzat dinledik.

Cevat Rıfat Atilhan da Türkiye’deki masonlar listesine “H. Basri, Balıkesir” diye yazmış, Çantay’a bu durum sorulunca, “Bu haberi ben de işittim ve gülüp geçtimBenim ne Masonlukla, ne de diğer siyasi hatta gayri siyasi teşekküllerle hiçbir alakam yoktur. O listede beni kastediyorlarsa apaçık iftiradır ve edepsizliktir.” demiş (“Üstad Hasan Basri Çantay’la Bir Mülakat”, 6/8, Mayıs 1963, s. 227; “Mühim Bir Açıklama”, İslâm, 6/9, Haziran 1963, s. 287).

Çünkü yaptığı el-Muallekatü’s-Seb‘ tercümesinde ciddi tercüme hataları yaptığı için Yaltkaya’yı kıyasıya eleştirmişti (Çantay, “İmriülkays -Yedi Askı -el-Muallekat-üs-seb”, Balıkesir Postası, 29-30 Haziran 1945).

Karaman, Bir Varmış Bir Yokmuş -Hayatım ve Hatıralar, 1, 399-400.

İz, Yılların İzi, s. 433-434.

Aydın Ayhan, “Onun İsmini Duyunca Neyzen Tevfik Bile Esas Duruşa Geçerdi” (BAYŞAD panelindeki konuşma), http://www.balikesirpolitika.com/detay2a.asp?id=21206&kod=1&res=, 24.12.2012.

Kurucu Hatıralar I-IV, IV, 125-128, 371.

Uğur, “Hadis’e Adanmış Bir Ömür -Mücteba Uğur İle Söyleşi”, s. 7-8.

Okay, “Mili Marş Şairinin Dostu: Hasan Basri Çantay”, s. 31-32.

21.10.2015 tarihinde M. Said Hatiboğlu Hocamızı evindeki ziyaretimizde anlatmıştır.

Nevzat Aşık, “Hasan Basri Çantay’ın Hadisçiliği”, Vefatının 50. Yılında Hasan Basri… sunulan tebliğ.

5. HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

A) Kitaplar

1. Aydın Ayhan, Hasan Basri Çantay (1887-1964), T.C. Balıkesir Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, Balıkesir 1990.
2. Mücteba Uğur, Hasan Basri Çantay, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
3. Maruf Çaksu, Mücahid ve Mutasavvıf Hasan Basri Çantay, İnci Ofset, Balıkesir 2002.
4. Aydın Ayhan - Yusuf Akgül, Hasan Basri Çantay -Şiir Dünyası ve Ülkü Edebiyatı, Altıeylül Belediyesi Kültür Yayınları, Balıkesir 2014.

B) Sempozyumlar / Paneller / Toplantılar

1. Milli Mücadelede Balıkesir, Balıkesir 3-4 Mayıs 1986. Basım: Milli Mücadelede Balıkesir Paneli Tebliğ Metinleri, İstanbul 1986 (Birkaç tebliğ Çantay hakkındadır).
2. Hasan Basri Çantay Özel Sayısı: Merve, Yıl 1, s. 2, Balıkesir, Mayıs-Haziran 1993.
3. Hasan Basri Çantay'ı Anma Sempozyumu, Balıkesir 4 Aralık 2004.

Balıkesir Belediyesi'nin desteği ile Balıkesir Üniversitesi tarafından gerçekleştirilmiş, ancak tebliğler basılmamıştır. İki oturumun ilkinde Aydın Ayhan, Zekeriya Özdemir, Maruf Çaksu ve Yusuf Akgül tarafından birer konuşma ile Çantay'ın gençlik ve Millî Mücadele yılları ile edebiyat ve tasavvuf yönü anlatılmıştır. İkinci oturumda ise Hamdi Döndüren, Nesimi Yazıcı, Erol Ayyıldız ve Nevzat Aşık, onun ilmî kişiliğini anlatmışlardır.

4. BAYŞAD (Balıkesir Yazarlar ve Şairler Derneği), 2011 yılından itibaren ölüm yıldönümü nedeniyle Aralık ayında Hasan Basri Çantay'ı anma toplantıları tertiplemeye başlamıştır. Bu kapsamda Aralık 2011'de Balıkesir Merkez, Kepsut, Bigadiç ve İvrindi ilçelerinde onu çeşitli yönleriyle anlatan paneller tertip etmiştir. 2012 yılında ise aynı amaçla Kepsut, Dursunbey, Edremit, Savaştepe, Balıkesir Müftülüğü ve son olarak da Balıkesir Merkez'de paneller düzenlemiştir. 2013 yılında da Manyas, Sındırgı, Burhaniye ilçelerinde anma panelleri yapılmıştır.
5. Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu, 19-21 Eylül 2014, Balıkesir Ü. İlahiyat Fakültesi.
6. Panel: "Hasan Basri Çantay ve Onun Kaleminden Mehmet Akif", Altıeylül Belediyesi, 4 Nisan 2015.

C) Makaleler, Ansiklopedi maddeleri, Kitapta bölümler,

Tebliğler

"Cevat Akşit Hasan Basri Çantay Hocaefendiyi anlatıyor", 17 Temmuz 2013, http://cevataksit.com/prof-dr-m-cevat-aksit-hasan-basri-cantay-hocaefendiyi-anlatiyor/

"Çantay, Hasan Basri", Türkdili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1977, II, 17.

"Hasan Basri Çantay -müderris, müfessir, öğretmen, gazeteci, milletvekili", www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=5040 (30.07.2014).

Ahmet Aydın Bolak, "Hasan Basri Çantay Amcam", Merve Dergisi, s. 2, Balıkesir İHL Yay., Balıkesir 1993, s. 9.

Ahmet Ersöz, "Vefatının 25. Yıldönümünde Hasan Basri Çantay", Zaman, İstanbul 3 Aralık 1989.

Ahmet Yapıcı, "Bir Kurân Âlimi Hasan Basri Çantay" (Konferans), 3 Aralık 2011, http://muhayyile.blogspot.com.tr/2011/12/konferans-bir-kuran-alimi-hasan-basri.html (erişim: 11.2.2015).

Aydın Ayhan, "Hasan Basri Çantay'ın Siyasi Hayatı, 1-16", Yeni Haber Gazetesi, 29 Eylül-20 Ekim 2014.

Aydın Ayhan, "Hasan Basri Çantay", Merve, yıl: 1, s. 2, Balıkesir, Mayıs-Haziran 1993, s. 4-8.

Aydın Ayhan, "Kara Günler'e Ek Notlar", Kara Günler ve İbret Levhaları, Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Balıkesir Müsbet ve Manevi İlimler Vakfı, Balıkesir 2006, s. 67-70.

Aydın Talay, "İnandığını Yaşayan Bir İnsan: Hasan Basri Çantay", Zaman, İstanbul 3 Aralık 1991.

Bayram Bayraktar, "Mütareke'de Ses Gazetesi", Tarih ve Toplum, s. 93, İstanbul Eylül 1991, s. 52-56.

Bayram Özfırat, "Milli Edebiyat Dönemi'nde Yapılan İlk Türkçe Mealler ve Bu Mealler Üzerine Tartışmalar", Uluslararası Kur'an-ı Kerim ve Edebiyat Sempozyumu (İslami Türk Edebiyatı Dergisi ve Yağmur Dergisi, 25-26 Nisan 2015 İstanbul).

Bekir Koçlar, "Hasan Basri Çantay'ın Meclis Konuşmaları", Uluslararası Balıkesir'e Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu (7-8 Kasım 2013), Balıkesir 2014.

Çabuk Ezizova, "Hasan Basri Çantay", Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2003, c. III, DN: 94165.

Emin Işık, "Çantay, Hasan Basri", DİA, 1993, VII, 218-219.

Erol Ayyıldız, "H. Basri Çantay ve Meal Kritiği", Hasan Basri Çantay'ı Anma Sempozyumu, Balıkesir 4 Aralık 2004.

Gülgün Yazıcı, "Hasan Basri Çantay'dan Yaşar Nuri Öztürk'e Kur'an Meâllerinde Türkçe'nin Serüveni", Kur'an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler- (24-26 Nisan 2003, İzmir), Ankara 2007, II, 383-396.

H. Fikri Yazıcıoğlu, Türkçe Tefsirler Anahtarı : Hadimi, Yazır, İzmirli, Çantay ve Tibyan Tefsirlerini Muhtevidir, İleri Basımevi, Konya 1960 (indeks).

Hasan Basri Çantay, "Kendi Kalemiyle Hasan Basri Çantay", haz. Kerim Kani Akpınarlı, Balıkesir Postası, 27 Aralık 1964-10 Ocak 1965.

Hasan Yılmaz, "Elmalılı ve Çantay'ın 'Mukaddimeleri' Özelinde 'Çeviri Olgusu' ve 'Kur'ân Meâllerine' Dair", Atatürk Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, 2008, sayı: 30, s. 93-119.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Hasan_Basri_%C3%87antay#Eserleri.

http://www.cevaplar.org/index.php?content_view=4802&ctgr_id=98.

Hülya Savran, "Hasan Basri Çantay'ın Divanü Lugati't-Türk'ü Çeviri Denemesi", Türkdili, c. XCVI, nr. 683, Ankara Kasım 2008, s. 553-564 (Beş sayfa çeviri örneği eklenmiştir).

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, III, 2070-2073.

İbrahim H. Karslı, "Hasan Basri Çantay'ın Kur'an-ı Hakim ve Meâli-i Kerim'deki Tercüme Metodu", EKEV Akademi Dergisi, 2002, cilt: VI, sayı: 13, s. 153-182.

İbrahim Refik, "Balıkesir'in Medâr-ı İftiharı Hasan Basrı Çantay", Ebedi Gençlik Dergisi, 19. Sayı, Nisan 2008 (http://m.gencdergisi.com/dergi19-nisan-2008.html).

İhsan Işık, "Hasan Basri Çantay", Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi, Elvan Yayınları, 1. baskı, Ankara 2006, III, 891.

İsmail Hakkı Mercan - İlker Er, "XX. Yüzyıl Türk İlim Adamlarından Balıkesirli Hasan Basri Çantay ve Onun Kütüphanesi", Darülfünun İlahiyat Sempozyumu (18-19 Kasım 2009) Tebliğleri, İstanbul 2010, s. 63-72.

İsmail Sarıçay, "Hasan B. Çantay'ı Anlamak", Balıkesir Politika Gazetesi, Aralık 2012.

İsmail Sarıçay, "Hasan Basri Çantay'ın İdealist Kişiliği", Balıkesir Politika Gazetesi, 29 Ekim - 4 ve 12 Kasım 2014.

Mehmet Emre, Üstadım Süleyman Hilmi Tunahan (ve Hasan Basri Çantay….): Hatıralarım, Erhan Yay., İstanbul 2000.

Mehmet Özkan, "Hasan Basri Çantay'ın "On Kere Kırk Hadis" Adlı Eserinde Ahkâm Hadislerine Getirdiği Fıkhî Yorumlar", Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, cilt: XIX, sayı: 1 Haziran 2015, s. 287-314.

Mehmet Özkan, "Hasan Basri Çantay'ın Kur'an-ı Hakim ve Meali Kerim Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", Balıkesir Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (20. Yıl Özel), cilt: 18, sayı: 28-1, Aralık 2012, s. 43-66.

Merve Çantay, "Hasan Basri Çantay Hakkında Konuştular", Merve Dergisi, s. 2, Balıkesir İHL Yay., Balıkesir 1993.

Mücteba İlgürel, Balıkesir Redd-i İlhak Cemiyeti ve Kongreleri, İstanbul 1973.

Mücteba Uğur, "Beşik Ulemasından Keşik Alimliğine", Zaman Gazetesi, 5-9 Eylül 1989.

Mücteba Uğur, "Hasan Basri Çantay'ın Örnek Eseri Meal-i Kerim", Yeni Asya Gazetesi, 23-24 Ocak 1993.

Mücteba Uğur, "Ölümünün 10. Yılı Münasebetiyle Hasan Basri Çantay", Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, cilt: 13, sayı: 6, Kasım-Aralık 1974, ss. 375-378.

Mücteba Uğur, "Vatansever Mücahit Hasan Basri Çantay'ı Anarken", Türk Yurdu, XI/51 Kasım 1991, s. 49-52.

Nesimi Yazıcı, “Hasan Basri Çantay ve Ses Gazetesi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, cilt: 3, sayı: 12, Ankara 1993, s. 431-445 (Aynı adla Kurtuluş Savaşında Gönen ve Çevresi Sempozyumu, Gönen Belediyesi Yay., Balıkesir 1993’te sunulan tebliğ).

Nevzat Aşık, “Hasan Basri Çantay’ın Hadisçiliği”, Merve Dergisi, Balıkesir İmam Hatip Lisesi Yayını, yıl: 3, sayı: 5, Balıkesir 1993, s. 4.

Nurgül Dere, “Hasan Basri Çantay”, Ulema -Seküler Düzende Alim Olmak, 1. baskı, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, s. 174-208.

Özer Çetin, “Hasan Basri Çantay’ın Kişiliği”, Dicle Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, 2010, cilt: XII, sayı: 2, s. 1-31.

Recep Önal, “Hasan Basri Çantay’ın İnanç Konularına Yaklaşımı: Kur’an-ı Hakim ve Meal-i Kerim Üzerine Fenomeno-Teolojik Analizler”, Kelam Araştırmaları Dergisi, 13: 1 (2005), s. 289-351.

Sadık Albayrak, “Dinle Devleti Ayırmak İsteyenlere Karşı Verilen Mücadelenin Sonu (Hasan Basri Çantay)”, Yürüyenler Sürünenler, 3. baskı, Şamil Yayınevi, İstanbul 1984, s. 235-240.

Salih Akdemir, Cumhuriyet Dönemi Kur’an Tercümeleri (Eleştirel Bir Yaklaşım), Akid Yayıncılık, Ankara 1989, s. 47-68.

Selahattin Öz, “Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm İsimli Eseri Çerçevesinde Hasan Basri Çantay’ın Kur’ân İlimlerine Katkısı”, Uluslararası Balıkesir’e Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu (7-8 Kasım 2013), Balıkesir 2014.

Süleyman Yalçın, “Hasan Basri Çantay Hocayı Anarken”, Merve Dergisi, s. 2, Balıkesir İHL Yay., Balıkesir 1993, s. 20.

Sümeyye Kavgacı, “Cumhuriyet Dönemi Kur’an Tercüme Faaliyetleri ve Hasan Basri Çantay Meali”, İslam Medeniyetinin Yapı Taşları II adlı sempozyum, Ankara 4-6 Mayıs 2015.

Şevket Yavuz, “Bülbülün ‘Âşiyânı’: Hasan Basri Çantay’da Din Tasavvuru, Dinler, İslâm ve Türkler”, Uluslararası Balıkesir’e Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu (7-8 Kasım 2013), Balıkesir 2014.

Turan Karataş, “Hasan Basri Çantay Gözüyle M. Akif”, Mehmet Akif Edebi ve Fikri Akımlar Sempozyumu (2008) Bildirileri, Yazarlar Birliği, Ankara 2010.

Vehbi Vakkasoğlu, “Hasan Basri Çantay”, Osmanlıdan Cumhuriyete İslam Alimleri, İstanbul 1987, s. 31-49 (Bu bölüm önce aynı adla Tercüman Gazetesi, 3-6 Mayıs 1987, no: 5-8’de yayımlanan dizi yazısında yer almıştır).

Veli Ertan, Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi Din Müesseseleri ve Din Alimleri, Türdav Yay., İstanbul, 1976, s. 110.

Yahya Kutluoğlu, “Kuranı Kerim Tercemeleri”, Yeni Sabah Gazetesi, 11 Ekim 1963.

Yahya Kutluoğlu, “Muhterem Hocamız Hasan Basri Çantay’ın Hal Tercemesi”, İslam, yıl: IX, cilt: 8, sayı: 5, Şubat 1965, s. 130-131 (Çantay’ın tetkikinden geçmiş tek hayat hikâyesidir).

Yakup Mahmutoğlu, “Hasan Basri Çantay’ın Müslümanlıkta Himâye-i Etfâl Adlı Eserinin Analizi”, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6 (2014), s. 99-131.

Yasin Doğan, “Hasan Basri Çantay”, Altınoluk Dergisi, Nisan 1987, sayı: 014, s.

41.
Yaşar Yavuz, “Hasan Basri Çantay Hocamızı Anarken”, Ekspres Gazetesi, 26 Aralık 1992, s. 2.
Yunus Emre Gördük, “Bilimsel Tefsir ve 20. Yüzyıldaki Meşhur Temsilcileri Perspektifinden Hasan Basri Çantay’ın Açıklamalı Meâli”, Süleyman Demirel Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, yıl: 2014/2, sayı: 33, s. 181-214.
Yusuf Akgül, “Karesi Toprağının Yiğit Evladı Hasan Basri Çantay”, Kara Günler ve İbret Levhaları, Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Balıkesir Müsbet ve Manevi İlimler Vakfı, Balıkesir 2006, s. 71-75.
Zeki Çevik, “Batı Anadolu’da Kuva-yı Milliyeci Bir Aydın: Hasan Basri (Çantay) Bey”, Kuva-yı Milliye’nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum (6-8 Eylül 2009) Bildirileri, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir 2010.

D) Tezler

Sadık Erenbaş, Hasan Basri Çantay’ın Tefsir İlmindeki Yeri, (yüksek lisans), Karadeniz Teknik Ü. SBE, Rize 2006.
Yunus Özdamar, Hasan Basri Çantay’ın Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm adlı meâli ile Kur’ân Yolu tefsirinde sosyal meselelere yaklaşımlar, (yüksek lisans), Gazi Ü. SBE, Çorum 2006.
Abdullah Yılmaz, Hasan Basri Çantay ve Meâl-i Kerîm’indeki Tefsir Kısımlarının Analizi, (yüksek lisans tezi), Sakarya Ü. SBE, Sakarya 2007.
Muhammet Gündoğdu, Hasan Basri Çantay’da Din ve Toplum, (yüksek lisans tezi), Selçuk Ü. SBE, Konya 2009.
Yusuf Ceylan, H. Basri Çantay’ın Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm Adlı Meâli ile Mustafa İslamoğlu’nun Hayat Kitabı Kur’ân Meâli Üzerine Mukâyeseli Bir İnceleme, (yüksek lisans tezi), Atatürk Ü. SBE, Erzurum 2011.
Murat Okuyar, Kıraatlar açısından Elmalılı ve Çantay meallerinin değerlendirilmesi, (yüksek lisans), Atatürk Ü. SBE, Erzurum 2012.
Abdullatif Cihan, Milli Mücadele Dönemi Aydın Halk İlişkisine Bir Örnek: Hasan Basri Çantay (yüksek lisans tezi), Balıkesir Ü. SBE, Balıkesir 2014.
Zeliha Kapukaya, “Hasan Basri Çantay’ın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme” (doktora tezi), Balıkesir Ü. SBE, Balıkesir 2015.

SONUÇ

Bu çalışma, geçtiğimiz yüzyılın meşhur simalarından birisi olan Hasan Basri Çantay'ı hayatı, eserleri ve fikirleri ile tanıtmayı hedeflemiştir. Diğer bir ifadeyle, Osmanlı'nın son yıllarına, Cumhuriyet'in kuruluşu ve şekillenmesine, Müslüman bir toplumun yeni bir yol ve biçim alışına bizzat tanıklık etmiş bir şahsiyetin biyolojik ve fikrî hayatını konu edinmiştir. Çantay'ın çok yönlülüğünü tanımlamak için 'ilim-kültür, siyaset, sanat, eğitim, edebiyat adamı' kelimelerini bir arada kullanmamız gerekir.

Çantay kendine mahsus birkaç yönü ile değerlendirilebilir. Mücadele ve vazife adamı, ilk akla gelen tarafıdır. Mütevazı bir edayla söylediği, "Övünmeye vesile aramadık, sadece vazifemizi yaptık." sözü başka neyi anlatabilir ki! Şöyle ki o, zeki, sinir sistemi güçlü, egosu yüksek bir şahsiyettir. Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişin yaşandığı zorlu dönemde mücadelede ön planda olması, önderlik yapması, gerektiğinde silahını alıp cephede savaşması bunun ispatıdır. Millî Mücadele'de rolü büyüktür, Birinci Meclis'te mebus olarak davası peşinde tüm gayreti ile vardır, hareketli ve heyecanlıdır. Bütün bu süreçte vatanperver, güçlü millî duygulara sahip ama keskin bir milliyetçi değildir. Cumhuriyet kurulduktan sonra kadroda yer almayıp yeni yapılanmada rolü olmayınca, eğitim ve edebiyata ağırlık vermiş, ilerleyen zamanda da ilimle iştigal etmiştir. Hâlbuki onun gibi bu uğurda çaba göstermiş, çile çekmiş bir insanın yeni Türkiye'de yapacağı çok şey vardı. Esasında siyasetten soyutlanması bir hayra vesile olmuş, Türk Dili, Kur'an meal-tefsiri ile hadis üzerine ciddi tetkikler yapmasını ve tercüme sanatına katkılar sunmasını sağlamıştır.

Çantay'ın ardından kalan en belirgin vasfı 20. yüzyılın ilim ve fikir adamları zümresindeki yeridir. O, Osmanlı bakiyesi âlimlerimizdendir. Belki en büyük şanssızlığı, düzenli, sistematik ve sürekli bir eğitim sürecinden geçmemiş olmasıdır. Böyle olsaydı karşımızda çok farklı bir kişilik ve âlim olarak çıkabilirdi. Onun asıl mahareti ise dilde, tercümede tebellür etmiştir. Kanaatimce mealinin en değerli yönü, tercüme anlayışı ve tekniğinde aranmalıdır. Zaten eserindeki tefsiri açıklamalarında çok iddialı değildir.

Bir diğer özelliği tenkitçi zihniyete sahip olmasıdır. Hem Arap hem Türk dilbilimine yatkın olduğunu tercümelerle ispatlamış, bir yandan da Türkçeye yapılan çevirilerdeki eksik veya hatalı noktaları affetmemiş, ısrarla üzerine gitmiştir. Türk Dili'ne ve Türkçe mealciliğe, hatta hadis çeviriciliğine katkısı budur. Çantay'ın tenkitçiliği bir açıdan da kendi fikirlerine sahip çıkmak demek iken diğer açıdan ilmin namusunu muhafaza olarak kabul edilmelidir. Fakat itiraf etmeliyiz ki özellikle mealcilikte başlatmış olduğu tenkitçi yaklaşım, sanki zirvesine çıkmış gibi, onunla âdeta durmuş, uzun yıllar sonra ancak kaldığı yerden başlayabilmiştir. Kendi meali de dil bakımından tenkide uğramıştır. Bu

yapılmalıydı da fakat kendi zamanı için genellikle olumlu ve yeterli sayılmakla birlikte bugün artık yetersiz kalmaktadır. Bu doğal bir hadisedir, zira dil gelişen ve değişen bir olgudur; ikinci olarak da Türkiye'de meal anlayışı ve meal tenkitçiliği oldukça iyi bir seviyeye ulaşmıştır. Nitekim onun takdire şayan yönlerini ön plana çıkaran yaklaşımlar olduğu gibi Müslüman aklı hassasiyeti ile onu kıyasıya eleştirenler de vardır. Sonuçta salim akıllar bir yargıya varacaktır.

Hasan Basri, orijinal fikirler ileri süren, özgün düşünce sistemi kuran birisi değildir. O, genelde çağdaş İslam düşüncesinin, özelde İslamcılık akımının bir teorisyeni değil, dinî-sosyal meselelere dair görüş ve fikirler üreten ve onları kamuoyu ile paylaşan bir müelliftir. Sergilediği çaba ve tavır açısından, kargaşa ve var olma mücadelesi sırasında mevcudu koruma, özü yitirme eğilimlerinin doğduğu sırada da öze dönme mücadelesi veren birisidir. Bahse konu dönemlerde bizatihi olayların içinde, halkın arasındadır. Onun için halkın gönlünde, milletin hafızasında derin izler bırakmıştır. Fikirler önemli olmakla birlikte böyle bir öncü ve önder kişilik de onun gibilerin saygınlığını artırmıştır.

KAYNAKÇA

"Hasan Basri Çantay", Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1971, XIX, 9.

Abdulcelil Bilgin, Kur'an Meallerindeki Anlatım Bozuklukları, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.

Abdulhalim Mahmud, Tasvîr-i Hayât, İstanbul 1303.

Abdullah Yılmaz, Hasan Basri Çantay ve Meâl-i Kerîm'indeki Tefsir Kısımlarının Analizi, (yüksek lisans tezi), Sakarya 2007.

Abdullatif Cihan, Milli Mücadele Dönemi Aydın Halk İlişkisine Bir Örnek: Hasan Basri Çantay (yüksek lisans tezi), Balıkesir Ü. SBE Tarih Anabilim Dalı, Balıkesir 2014.

Abdulmecit Mutaf, Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu, Açılış Paneli'ndeki konuşması, Balıkesir 19 Eylül 2014.

Abdurrahman Altuntaş, "Hasan Basri Çantay'ın "Kur'ân-I Hakîm ve Meâl-İ Kerîm" Adlı Eserinin Başka Meâllerle Mukayesesi", Gümüşhane Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015/4, c. 4, sayı: 7, s. 17-34.

Ali Bulaç, "Kur'an'da Sağ ve Sol", Zaman, 18.12.2006.

Ali Fikri Yavuz, Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâl'i Âlisi, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1979.

Ali Ulvi Kurucu Hatıralar I-IV, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Kaynak Yay., İstanbul 2007-2014.

Aydın Ayhan, "Hasan Basri Çantay'ın Siyasi Hayatı, 1-16", Yeni Haber Gazetesi, 29 Eylül-20 Ekim 2014, http://www.yenihabergazetesi.net/index.php?option=com_content&view=category&id=60:aydnayhan&Itemid=68&layout=default

Aydın Ayhan, "Kara Günler'e Ek Notlar", Kara Günler ve İbret Levhaları, Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Balıkesir Müsbet ve Manevi İlimler Vakfı, Balıkesir 2006.

Aydın Ayhan, "O´nun ismini duyunca Neyzen Tevfik bile esas duruşa geçerdi" (BAYŞAD panelindeki konuşma), http://www.balikesirpolitika.com/detay2a.asp?id=21206&kod=1&res=, 24.12.2012).

Aydın Ayhan - Yusuf Akgül, Hasan Basri Çantay -Şiir Dünyası ve Ülkü Edebiyatı, Altıeylül Belediyesi Kültür Yayınları, Balıkesir 2014.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Hatıraları (1919-1920), Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1967.

Bekir Tatlı, "Bir Mücadele Adamı Hasan Basri Çantay'daki Vatan Sevgisinin Kur'ani ve Nebevi Temelleri", Çukurova Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, cilt: 15, sayı: 1, Ocak-Haziran 2015, s. 33-53.

Cahit Karaalp, "Hasan Basri Çantay Mealinde Kavram Çevirileri Sorunu",

Vefatının 50. Yılında Hasan B. Ç. Sempozyumu (yayınlanmamış tebliğ).
Cemal Kutay, Cumhuriyetin ve Kurtuluşun Manevi Mimarları, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Alkan Matbaası, Ankara ty.
Dücane Cündioğlu, "Matbu Kur'an Çevirilerinde Yöntem Sorunu", 2. Kur'an Sempozyumu -Tebliğler, Müzakereler, editör: M. A. Ersin, Ankara 1996, s. 157-237.
Dücane Cündioğlu, Kur'an Çevirilerinin Dünyası, Kaknüs, İstanbul 2005.
Emin Işık, "Çantay, Hasan Basri", DİA, 1993, VII, 218-219.
Faruk Gürbüz, Tercüme Problemleri ve Mealler, İnsan Yayınları, İstanbul 2004.
Gülgün Yazıcı, "Hasan Basri Çantay'dan Yaşar Nuri Öztürk'e Kur'an Meâllerinde Türkçe'nin Serüveni", Kur'an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler- (24-26 Nisan 2003, İzmir), 2007, cilt: II, s. 382-396.
H. Merve Çalışkan, "Kur'an-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm'e Yöneltilen Bazı Eleştiriler ve Cevapları", Vefatının 50. Yılında Hasan B. Ç. Sempozyumu (yayınlanmamış tebliğ).
Halis Demir, "Hasan Basri Çantay'ın Meâlinde Ahkâm Âyetlerinin İzahı", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sayı: 25, 2015, s. 361-383.
Hayrettin Karaman, Bir Varmış Bir Yokmuş -Hayatım ve Hatıralar, 3. cilt, İz Yayıncılık, İstanbul 2008.
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.birlesimler_gc?v_meclis=11&v_donem=1 (erişim: 10.06.2015).
İ. Hami Danişmend, "Kur'an'da Yabancı Kelimeler", Sebîlürreşâd, 10/244, Mayıs 1957, s. 294-96.
İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
İbrahim H. Karslı, "Hasan Basri Çantay'ın Kur'an-ı Hakim ve Meâli-i Kerim'deki Tercüme Metodu", EKEV Akademi Dergisi, 2002, cilt: VI, sayı: 13, s. 153-182.
İbrahim Refik, "Balıkesir'in Medâr-ı İftiharı Hasan Basrı Çantay", Ebedi Gençlik Dergisi, 19. Sayı, Nisan 2008.
İhsan Işık, "Hasan Basri Çantay", Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi, Elvan Yayınları, 1. baskı, Ankara 2006, III, 891.
İlk Meclis Anketi -Birinci Dönem Milletvekillerinin Gelecekten Beklentileri, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara Nisan 2004, s. 235-37.
İsmail Hakkı Mercan - İlker Er, "XX. Yüzyıl Türk İlim Adamlarından Balıkesirli Hasan Basri Çantay ve Onun Kütüphanesi", Darülfünun İlahiyat Sempozyumu (18-19 Kasım 2009) Tebliğleri, İstanbul 2010, s. 66-72.
İsmail Hakkı Baltacıoğlu, "Kur'an'ın Anadilimize Çevrilmesi: Kur'an Nedir?", Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: I, sayı: 2-3, 1952, s. 33-45.
Mahir İz, Yılların İzi, Kitabevi, 6. baskı, İstanbul 2014.
Maruf Çaksu, "Mutasavvıf Hasan Basri Çantay", Vefatının 50. Yılında Hasan B. Ç. Sempozyumu (yayınlanmamış tebliğ).
Mehmet Kaya, "Bazı Meâller Çerçevesinde İ'râb Farklılıklarının Âyetlerin Anlamına Etkisi", Mütefekkir, yıl: 1, sayı: 1, bahar 2014, s. 35-66.
Mehmet Özkan, "Hasan Basri Çantay'ın "On Kere Kırk Hadis" Adlı Eserinde Ahkâm Hadislerine Getirdiği Fıkhî Yorumlar", Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fak.

Dergisi, CÜİFD, cilt: XIX, sayı: 1 (Haziran 2015), sayfa: 287-314.

Mithat Cemal Kuntay, Mehmet Akif -Hayatı, Seciyesi, Sanatı, 2. baskı, İstanbul 2015.

Muhammet Gündoğdu, Hasan Basri Çantay'ın Fikir Dünyası, Altıeylül Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.

Muhammed Hamidullah, Kur'an-ı Kerim Tarihi, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1965.

Murat Kayacan, "Sağ(cılık) ve Sol(culuk) Kavramları İle Bu Kavramların Kur'an Meallerindeki Kullanımları", Marife (Kur'an Özel Sayısı), yıl: 10, sayı: 3, Kış 2010, s. 291-306.

Mustafa Kara, "Hasan Basri Çantay ve Açıklamalı Meal Yöntemi", Vefatının 50. Yılında Hasan B. Ç. Sempozyumu (yayınlanmamış tebliğ).

Mustafa Özsarı, "Türkdili Gazetesinde 1935'te Yayımlanan Bir Edebiyat Anketi", Uluslararası Balıkesir'e Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu, Balıkesir 07.11. 2013, http://mustafaozsari.blogspot.com.tr/2013/11/turk-dili-gazetesine-1935te-yayimlanan.html (erişim: 17 Haz. 2015).

Mustafa Öztürk, "Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim'in Önsözüne Dair (Mefhum ve Mazmun Tahlili)", Vefatının 50. Yılında Hasan B. Ç. Sempozyumu (yayınlanmamış tebliğ).

Mustafa Öztürk, Cumhuriyet Türkiyesi'nde Meal ve Tefsirin Serencamı, Ankara Okulu, Ankara 2012.

Mustafa Öztürk, Meal Kültürümüz, Ankara Okulu, Ankara 2014.

Mücteba Uğur, "Hadis'e Adanmış Bir Ömür -Mücteba Uğur İle Söyleşi", İslâmiyât-Kitâbiyât bülten, 15, Nisan-Haziran 2005, s. 4-14.

Mücteba Uğur, "Merhum Üstad Hasan Basri Çantay'a Mersiye", İslâm, yıl: IX, cilt: 8, sayı: 4, Ocak 1965, s. 109.

Mücteba Uğur, "Ölümünün 10. Yılı Münasebetiyle Hasan Basri Çantay", Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, cilt: 13, sayı: 6, Kasım-Aralık 1974, s. 375-378.

Mücteba Uğur, "Vatansever Mücâhit Hasan Basri Çantay'ı Anarken", Türk Yurdu, XI/51, Ankara, Kasım 1991, s. 49-52.

Mücteba Uğur, Hasan Basri Çantay, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

Nesimi Yazıcı, "Hasan Basri Çantay ve Ses Gazetesi", Ankara Ü. Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, cilt: 3, sayı: 12, Ankara 1993, s. 431-435.

Nevşehirli Mimar H. Numan (Numan Kıyat) (toplayan), Edebî Âbideler -Altıncı Kısım: 16 Büyük Şair (Eserleri Hayatları ve Hatıraları), Ankara 1936.

Nevşehirli Mimar Hafız Numan (Numan Kıyat) (toplayan), Edebî Âbideler -10. kitap, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1943.

Nevzat Aşık, "Hasan Basri Çantay'ın Hadisçiliği", Vefatının 50. Yılında Hasan B. Ç. Sempozyumu (yayınlanmamış tebliğ).

Nurettin Topçu, "Âkifnâme'ye Dair", Âkifnâme (Çantay), s. 8-9.

Nurgül Dere, Ulema Seküler Düzende Alim Olmak, 1. baskı, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014.

Orhan Gürsu, "Hasan Basri Çantay: Bir Psikobiyografi Denemesi", EKEV Akademi Dergisi, yıl: 19, sayı: 62, Bahar 2015, s. 251-268.

Orhan Karmış, “Kur’an-ı Kerim ve Türklerin Tarih Boyunca Ona Hizmetleri”, 50. Yıl (Armağanı), Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, s. 333-344.

Orhan Okay, “Mili Marş Şairinin Dostu: Hasan Basri Çantay”, Silik Fotoğraflar, İstanbul 2001, s. 31-35.

Ömer Rıza Doğrul, “Mehmet Âkif’in Hayatı”, Safahat, İnkılap Yay., 18. Baskı, İstanbul 1984, XI-L.

Özer Çetin, “Hasan Basri Çantay’ın Kişiliği”, Dicle Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, 2010.

Prof. Kamil Miras’ın Çantay’a yazdığı mektup: Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, III, 890.

Rabia Karakoyun Gündoğdu, “Hasan Basri Çantay’ın Hüccetüllâhi’l-Bâliğa Tercümesinin Serüveni”, Vefatının 50. Yılında Hasan B. Ç. Sempozyumu (yayınlanmamış tebliğ).

Recep Önal, “Hasan Basri Çantay’ın İnanç Konularına Yaklaşımı: Kur’an-ı Hakim ve Meal-i Kerim Üzerine Fenomeno-Teolojik Analizler”, Kelam Araştırmaları Dergisi, 13: 1 (2005), s. 289-351.

Sadık Albayrak, “Dinle Devleti Ayırmak İsteyenlere Karşı Verilen Mücadelenin Sonu (Hasan Basri Çantay)”, Yürüyenler Sürünenler, 3. baskı, Şamil Yayınevi, İstanbul 1984, s. 238-241.

Sadık Erenbaş, Hasan Basri Çantay’ın Tefsir İlmindeki Yeri, (yüksek lisans tezi), Rize 2006.

Salih Akdemir, Cumhuriyet Dönemi Kur’an Tercümeleri (Eleştirel Bir Yaklaşım), Akid Yayıncılık, Ankara 1989.

Sedad Albayrak, “Enver Baytan Hocaefendi İle Osmanlı Bakiyesi Âlimlerimiz Etrafında -2” http://www.cevaplar.org/index.php?content_view=3970&ctgr_id=122, erişim: 02.04.2015.

Selahattin Öz, “Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm İsimli Eseri Çerçevesinde Hasan Basri Çantay’ın Kur’ân İlimlerine Katkısı”, Uluslararası Balıkesir’e Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu (7-8 Kasım 2013), Balıkesir 2014, s. 367-379.

Vehbi Vakkasoğlu, “Hasan Basri Çantay”, Osmanlıdan Cumhuriyete İslâm Alimleri, Cihan Yayınları, İstanbul 1987, s. 31-51.

Yahya Kutluoğlu, “Muhterem Hocamız Hasan Basri Çantay’ın Hal Tercemesi”, İslâm, yıl: IX, cilt: 8, sayı: 5, Şubat 1965, s. 130-131.

Yunus Emre Gördük, “Bilimsel Tefsir ve 20. Yüzyıldaki Meşhur Temsilcileri Perspektifinden Hasan Basri Çantay’ın Açıklamalı Meâli”, Süleyman Demirel Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl: 2014/2, sayı: 33, s. 181-214.

Zeki Çevik, “I. Meclis Gizli Zabıtlarına Göre Karesi Mebusu Hasan Basrî (Çantay) Beyin Siyasi Mücadelesinden Örnekler”, Vefatının 50. Yılında Hasan B. Ç. Sempozyumu (yayınlanmamış tebliğ).

Zeliha Kapukaya, “Hasan Basri Çantay’ın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme” (yayımlanmamış doktora tezi), Balıkesir Ü. SBE, Balıkesir 2015.

Hasan Basri Çantay'ın Eserleri

(Çantay'ın tam ismi, kısaltma veya mahlaslarla yer aldığından yazar isimlerini eklemedik):

"Akif'in İftarında", Balıkesir Postası, 1 Teşrin 1943, sayı: 240.

"Baltacıoğlu ve Kur'an -1-4", Sebîlürreşâd, 11/256, 257, 259, 260, Kasım 1957-Ocak 1958, s. 82, 96, 100-101, 125, 130-131, 146-147.

"Bilgi Ürkek Bir Kuştur", Balıkesir Postası, 17 Ocak 1947, s. 1.

"Bir Tedai -İstanbul valisinin icraatı münasebetiyle", Sebîlürreşâd, 11/264, Mart 1958, s. 219-220.

"Bizde Şiir Demek Kadın Demektir", Türkdili, nr. 9713, 2 Ağustos 1935.

"Bugünkü Vazifelerimiz: Milli Muavenet Lazımdır", 7 Teşrînievvel / Kasım 1918.

"Dinde Reform", İslâm Mecmuası, 2/3, Mayıs 1958, s. 27.

"Diyanet İşleri Reisliğinin Neşrettiği Kur'an-ı Kerim Tercümesi Hakkında İntikadlar, 1-3", İslâm, 5/9-11, Haziran-Ağustos 1962, s. 261-265, 291-293, 323-325.

"Dünya Umranında Ahirete İnanmanın Tesiri", Sebîlürreşâd, 1/18, Ekim 1948, s. 276.

"Edebiyat Dersleri Hakkında", Balıkesir Postası, 20 Ocak 1947.

"Eserler Arasında: "İmriu'l-Kays Yedi Askı", Sebîlürreşâd, 5/116, Aralık 1951, s. 247.

"Eserler Arasında: "İmriu'l-Kays Yedi Askı", Sebîlürreşâd, 5/116, Aralık 1951, s. 247.

"Eşkiyalık Derdi", Ses, 17 Teşrînievvel / Ekim 1918.

"Evrâk-ı Vâride: Ulemâ-yı Muhterememize Bir İhtâr-ı Nâcizâne", Sırâtımüstakîm, cilt: 4, aded: 94, 15 Cemâziyelâhir 1328, 10 Haziran 1326 / 1910, s. 28l.

"Ey Müslümanlar, Esir Kardeşlerinizi Düşününüz! (Sure-i Nisa, 75)", Sebîlürreşâd, cilt: 19, aded: 472, Ankara 21 Mart 1337 / 1921, s. 31-34.

"Fuhuş Salgını, I-III", İslâm, 3/6, 7, 10, Mart-Mayıs 1960, s. 172-173, 204, 306-307.

"Fuhuş Salgını: Umumhaneler, gizli fuhuş yuvaları, 1-3", Sebîlürreşâd, 12/298-300, Aralık 1959, s. 369-371, 287-288, 400-402.

"H. B. Çantay'ın İzahı", Balıkesir Postası, 27 Temmuz 1950.

"Hadisi Şerif: Beden kuvveti, idman ve yarışlar hakkında", Sebîlürreşâd, 1/11, Ağustos 1948, s. 163-164.

"Hadîs-i Şerîf", Sebîlürreşâd, cilt: XIV, aded: 355, İstanbul 14 Temmuz 1332 (1916) (26 Ramazan 1334), s. 130.

"Hara mı Hira mı?", Balıkesir Postası, 7 Ocak 1947.

"Hasan Basri Çantay'ın Hemşehrilerine Beyannamesi", Balıkesir Postası, 22 Haziran 1946.

"Hayatım"dan Kaçaklık Devri", Türkdili, 10-27 İkincikânûn (Ocak) 1939.

"Hayatta Biraz da Eğlence Lazım", Türkdili, 5 Şubat 1947.

“Islamic Culture in Turkish Areas”, Islam -The Straight Path: Islam Interpreted by Muslims, by Kenneth W. Morgan, The Ronald Press Company, New York 1958, p. 256.

“İmriülkays -Yedi Askı -el-Muallekat-üs-seb”, Balıkesir Postası, 29-30 Haziran 1945.

“İnkisâr-ı Hayâl -Sevgili İzmir’in işgali münasebetiyle”, Babamın Şiirleri, s. 23.

“İrşâd Meselesi”, Sebîlürreşâd, cilt: 20, aded: 509, 13 Temmuz 1337 (1921), sayfa: 171-172.

“İstanbul’da Gördüklerimden”, Sebîlürreşâd, cilt: 11, aded: 264, 19 Eylül 1329 / 1913, s. 62.

“İstiklâl Marşı Şairi Mehmet Akif”, Türkdili, 31 Birincikânûn / Aralık 1936- 23 İkincikânûn / Ocak 1937; “İttifâk-ı Mukaddes”, Ses, 13 Şubat 1919.

“Kelimeci’nin Tarama Sergisi”, Türkdili, 8-9 Şubat 1947.

“Kur’an’da Yabancı Kelimeler Hakkında”, Sebîlürreşâd, 10/244, 245, 247, Mayıs-Haziran 1957, s. 294-296, 309-311, 344.

“Kur’an-ı Kerim Tefsiri: Basiret Hakkında”, İslâm, 1/5, Ağustos 1956, s. 2-3.

“Kur’an-ı Kerim Tefsiri: Bozgunculuk Hakkında”, İslâm, 1/8, Aralık-Ocak, Aralık 1956, s. 2-3.

“Kur’an-ı Kerim Tefsiri: İslamiyet’te Mücadele Yolları”, İslâm, 1/2, Mayıs 1956, s. 2.

“Kur’an-ı Kerim Tefsiri: Milletler Layık Olduğu İdareye Kavuşurlar”, İslam, 1/10, Mart-Nisan 1957, s. 2-3

“Kur’an-ı Kerim Tefsiri: Mü’minler Mü’minlerin Velileridir”, İslâm, 1/11, Mayıs 1957, s. 2.

“Kur’an-ı Kerim’de Firdevs Kelimesi”, İslâm, 1960, s. 6.

“Kur’an-ı Kerim’de Türkçe Kelimeler mi? -1, 2, 3, 4”, Sebîlürreşâd, 10/242-246, Nisan-Haziran 1957, s. 261-263, 275-277, 292-294, 307-308, 320, 326-328.

“Kur’an-ı Kerim’de Yakut Kelimesi”, İslâm, 3/1, Ekim 1959, s. 12.

“Mechûl Vatanperverlerden Bâlyalı Mustafa Çavûş”, Sebîlürreşâd, cilt: 19, aded: 477, 23 Nisan 1337 (1921), sayfa: 85.

“Mehmet Akif Hakkında Konuşma”, İslâm, 6/5, Mart 1963, s. 142.

“Mühim Bir Açıklama”, İslâm, 6/9, Haziran 1963, s. 287.

“Mühim Bir Mülâkat”, Zafer-i Millî, 11 Şaban 1341-27 Mayıs 1339/1923, numaro: 103.

“Ölümü Münasebetile: M. Cavit Emir”, Türkdili, 11 Ekim 1950.

“Öylesi Değil Böylesi!”, Türkdili, 26 Ocak 1947.

“Öylesine Böylesi”, Türkdili, 18 ve 22 Şubat 1947.

“Sağnak’ın Edebî Hüvviyeti, Özeti (B. Fikret Sağnak)”, Türkdili, 1 Mart 1947.

“Sözün Özü: Asıl Mürteci Onlardır”, Sebîlürreşâd, 1/13, Eylül 1948, s. 200.

“Sözün Özü: Biz Böyle Din İstemiyoruz”, Sebîlürreşâd, 1/10, Ağustos 1948, s. 160.

“Sözün Özü: Dinde Reform Ne Demek?”, Sebîlürreşâd, 1/11, Ağustos 1948, s. 170.

“Sözün Özü: Dinde Reform”, Sebîlürreşâd, 1/13, Eylül 1948, s. 197.

“Sözün Özü: Kanaat Sahibi Olmak”, Sebîlürreşâd, 1/8, Temmuz 1948, s. 116.

"Sözün Özü: Mü'min ile Münafık", Sebîlürreşâd, 1/19, Kasım 1948, s. 298.
"Sözün Özü: Müslümanlık Hayat Dinidir", Sebîlürreşâd, 1/14, Eylül 1948, s. 217.
"Sözün Özü: Neme Lazım?", Sebîlürreşâd, 1/7, Temmuz 1948, s. 106.
"Sözün Özü: Tarihimizin Temeli", Sebîlürreşâd, 1/12, Ağustos 1948, s. 187.
"Şairler Hakkında", İslâm, 1/4, Temmuz 1956, s. 3.
"Şark Kültürümüz Noksan", Balıkesir Postası, 18 Ocak 1947.
"Tefsiri Şerif, (Nazi'ât 30)", Sebîlürreşâd, 1/5, Haziran 1948, s. 68.
"Tefsiri Şerif: Allah'ın Mescitlerini İmara Ehil Olanlar (Tevbe 17)", Sebîlürreşâd, 1/6, Haziran 1948, s. 84.
"Tefsir-i Şerif: Hayvan Sevgisi", İslâm, 7/6-7, Mart ve Nisan 1964, s. 163, 7, 194-195.
"Tefsiri Şerif", Sebîlürreşâd, 1/2, Mayıs 1948.
"Tevhit", Sebîlürreşâd, 1/12, Ağustos 1948, s. 178-179.
"Türk Dil Kurumunun Yayınladığı Atalarsözü Hakkında -14", Türkdili, 5 Ağustos 1945.
"Türk Dil Kurumunun Yayınladığı Atalarsözü Hakkında -6", Türkdili, 26 Temmuz 1945.
"Türkçe Kur'an mı? -1-4", Sebîlürreşâd, 11/252, 253, 254, 255, Ağustos-Eylül 1957, s. 23-24, 35-37, 50-51, 67-69.
"Türkçe Kur'an mı? -2", Sebîlürreşâd, 11/253, Eylül 1957, s. 35.
"Üstad Hasan Basri Çantay'la Bir Mülakat", İslâm, 6/8, Mayıs 1963, s. 226-227.
"Yetimler Hakkında (Çocuk Esirgeme Kurumuna İthaf) -2", Sebîlürreşâd, 5/18, Eylül 1948, s. 212.
Âkifnâme (Mehmed Âkif), nâşiri: Mürşid Çantay, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1966.
Fıkh-ı Ekber, Diyanet İşleri Reisliği Yayını, Ankara 1954.
Kara Günler ve İbret Levhaları, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1964.
Kırk Hadis ve Mealleri (On Kere Kırk Hadis), İstanbul 1955.
Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 3 cilt, İstanbul 1985.
Ülkü Edebiyatı, Türk Pazarı Basımevi, Balıkesir 1939.